

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
І С Т О Р И Ч Н И Й
Ж У Р Н А Л

№ 3

Л И С Т О П А Д — Г Р У Д Е Н Ь

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1957

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (відповідальний редактор), *І. Л. БУТИЧ*,
І. О. ГУРЖИЙ, *М. Р. ДОНІЙ*, *В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ*,
П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (заст. відповідального редактора),
С. М. КОРОЛІВСЬКИЙ, *І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ*, *П. А. ЛАВ-*
РОВ, *Г. М. МУЛТИХ* (заст. відповідального редактора),
В. М. САМОФАЛОВ, *Г. М. ШЕВЧУК* (відповідальний
секретар).

Адреса редакції: Київ, Бульвар Шевченка, 14.

Телефон 4-53-43

Украинский исторический журнал № 3

(На украинском языке)

Технічний редактор *Є. Н. Розенцвейг*.

Коректори *Л. В. Туник*, *В. М. Левіна*.

БФ 02220. Зам. № 21. Вид. № 489. Тираж 2000. Формат паперу 70 × 108¹/₁₆. Друкарськ. аркушів 13,7. Обл.-видавн. аркушів 16,63. Паперових аркушів 5. Здано до набору 4.I 1958 р. Підписано до друку 11.II 1958 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Київ, вул. Репіна, 2.

СТАТТІ

Л. І. БЕРЛІН і Й. Ш. ЧОРНОМАЗ

ПОЧАТОК СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

(ЛИСТОПАД 1917 — БЕРЕЗЕНЬ 1918 р.)

З перших днів соціалістичної революції Радянська влада почала перетворювати в життя розроблену В. І. Леніним і прийняту VI з'їздом партії економічну програму більшовиків, яка передбачала націоналізацію засобів виробництва, створення соціалістичних виробничих відносин в промисловості, побудову соціалістичного базису в нашій країні.

Соціалістичні перетворення в економіці країни здійснювалися у виключно важких умовах. Форми і методи націоналізації промисловості багато в чому залежали від цілого ряду факторів: рівня економічного розвитку Росії, стану народного господарства, гостроти класової боротьби, саботажу капіталістів і верхівки буржуазної інтелігенції, досвіду робітників в організації крупного виробництва, воєнної інтервенції міжнародного імперіалізму і ін. Об'єктивні і суб'єктивні фактори, які визначили форми і методи, масштаби і темпи цих перетворень в Радянській Росії, проявились і на Україні. В той же час будівництво соціалістичної економіки на Україні мало свої характерні риси.

Робітничий клас і трудове селянство України на чолі з Комуністичною партією відразу ж після перемоги соціалістичної революції в центрі змушені були вести наполегливу боротьбу проти буржуазно-націоналістичної і кадетсько-каледінської контрреволюції за встановлення диктатури пролетаріату. Ось чому здійснення перших соціалістичних перетворень в промисловості України було пов'язано з боротьбою за встановлення влади Рад і цілком залежало від успіху цієї боротьби.

В Харкові, Луганську, у багатьох районах Донбасу, де влада Рад перемогла в листопаді—грудні 1917 р., робітники вже в цей період запровадили контроль над виробництвом, націоналізували найважливіші промислові підприємства, успішно переборювали саботаж капіталістів, налагоджували виробництво.

В деяких великих промислових центрах України (Київ, Катеринослав, Одеса, Миколаїв), де робітники були згуртовані навколо більшовицької партії, де революція мала значні збройні сили, пролетарі вводили робітничий контроль революційним шляхом в упертій боротьбі з органами Центральної ради, тим самим наближаючи перемогу диктатури пролетаріату. В цих та інших місцевостях націоналізація промисловості розгорнулася лише після розгрому контрреволюційних сил Центральної ради і утвердження влади Рад.

Україна була основною вугільно-металургійною базою Країни Рад.

Революційно-економічні заходи, яких було вжито на Україні, широкий розмах націоналізації основних галузей промисловості мали вирішальне значення для відродження продуктивних сил Радянської держави.

Соціалістична революція розв'язала ініціативу і енергію широких народних мас, залучаючи їх до будівництва нових форм господарювання і життя. В перші ж місяці Радянської влади Комуністична партія спрямувала творчу активність робітничого класу на боротьбу з розрухою, відбудову і налагодження роботи заводів і шахт, на підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни, на будівництво соціалістичного базису.

Основною формою соціалістичних перетворень у промисловості є націоналізація засобів виробництва. Націоналізація промисловості — характерна риса пролетарської революції. Однак після перемоги соціалістичної революції Комуністична партія не змогла відразу здійснити усупільнення всієї промисловості. В промові на VI Всеросійському надзвичайному з'їзді Рад В. І. Ленін говорив: «Ми не декретували відразу соціалізму в усій нашій промисловості, тому що соціалізм може окластися і зміцніти тільки тоді, коли робітничий клас навчиться управляти, коли зміцніє авторитет робітничих мас»¹.

Важливішим перехідним заходом до націоналізації промисловості було введення робітничого контролю над виробництвом і розподілом. Робітничий контроль став новою формою класової боротьби пролетаріату, висунутою об'єктивним ходом економічного і політичного розвитку Росії. Здійснення ленінського лозунга про робітничий контроль над виробництвом пройшло два основні етапи: перший — березень—жовтень 1917 р., другий — листопад 1917—1918 рр. В перші ж дні після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції трудящі маси, проявляючи самодіяльність і ініціативу, вжили енергійних заходів, щоб зберегти заводи і шахти, подолати саботаж капіталістів, налагодити виробництво. Партія комуністів, зміцнюючи і поширюючи зв'язки з масами, підхопила і підтримала ініціативу робітничого класу, висунувши лозунг боротьби за робітничий контроль над виробництвом. В період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції робітничий контроль над виробництвом був дійовим засобом боротьби з саботажем капіталістів, політичним лозунгом мобілізації мас на боротьбу за владу Рад, школою управління виробництвом.

З перемогою соціалістичної революції докорінно змінились завдання і форми робітничого контролю. Вони були визначені радянським декретом про робітничий контроль, прийнятим ВЦВК з ініціативи В. І. Леніна 14 листопада 1917 р.²

Робітничий контроль в цей період став дійовим засобом в руках Радянської держави для придушення опору повалених реакційних класів, для оволодіння командними висотами економіки країни. Після Жовтня саботаж капіталістів набрав небачених розмірів. Успішна боротьба з саботажем була неможлива без залучення найширших мас трудящих до встановлення контролю, нагляду за кожним підприємцем.

В центрі уваги органів робітничого контролю в цей період була боротьба за організацію виробництва, за підвищення продуктивності праці і виховання свідомої трудової дисципліни. Сила, дійовість робітничого контролю полягали в його масовості, народності. Проводячи у життя вказівки Комуністичної партії, фабрично-заводські комітети і

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 117.

² Всі дати подані за старим стилем.

контрольні комісії мобілізували трудові зусилля робітників для зміцнення влади Рад.

Успішно здійснюючи контроль, робітничий клас вчився керувати виробництвом. За допомогою робітничого контролю Комуністична партія залучала трудящі маси до управління народним господарством, створюючи кадри командирів виробництва з робітників. Робітничий контроль був першою школою управління виробництвом, школою господарювання.

Боротьба за робітничий контроль на підприємствах України розпочалась, як і всюди в країні, ще до прийняття ленінського декрету. Більшовики України роз'яснювали трудящим суть і значення робітничого контролю в умовах диктатури пролетаріату. Орган більшовиків Донецько-Криворізького басейну «Донецкий пролетарий» 8 листопада 1917 р. змістив редакційну статтю «Робітничий контроль». Характеризуючи суть робітничого контролю, газета писала: «Капіталісти говорили: «Фабрика працює на підприємця». Робітничий клас, встановлюючи контроль, говорить: «Фабрики і заводи будуть працювати для народу».

Пропаганда робітничого контролю і боротьба за його здійснення посилилась після прийняття і опублікування ленінського декрету і рішень першого Всеукраїнського з'їзду Рад, який поширив декрети Радянської влади на Україну. Це видно з рішень 2-ої конференції рудникових і гірничих комітетів Донецького басейну, що відбулася у Харкові в кінці листопада 1917 р. Конференція відзначила, що введення робітничого контролю в Донецько-Криворізькому басейні вкрай утруднено, бо політична влада в багатьох районах Донбасу перебуває в руках контрреволюції. Тому конференція закликала робітників «брати владу до рук Рад, які одночасно з діяльністю контрольних комісій будуть слідкувати за забезпеченням прав робітничого класу, завойованих йому Жовтневою революцією»¹.

Багато уваги цьому питанню приділила також обласна конференція РСДРП(б) Донецько-Криворізького басейну (грудень 1917 р.), якою керував тов. Артем. Конференція закликала первинні партійні організації, профспілки енергійніше боротися за введення активного робітничого контролю, встановлення єдиновладдя робітничих організацій на підприємствах².

Політична і організаційська робота партійних, радянських і профспілкових організацій дала позитивні результати. Схвалюючи ленінські декрети, робітники виражали свою рішучість боротися за їх здійснення, за встановлення влади Рад. Гірники рудника «Дубова балка» (Криворізький район), обговоривши 30 листопада 1917 р. питання про робітничий контроль, постановили: «Визнати єдино прийнятним для нас робітничий контроль в загальнодержавному масштабі на тих основах, які обумовлені декретом Ради Народних Комісарів від 14 листопада ц. р., бо тільки такий робітничий контроль може вивести країну з стану господарської розрухи і врятувати нас від сваволі підприємців»³. У резолюції зборів шахтарів Павлівського рудника Донецько-Юр'ївського металургійного товариства (грудень 1917 р.) говорилося: «Заслухавши доповідь представників Обласного комітету РСДРП(б) Донецького і Криворізького басейнів про поточний момент, постановили: 1) вітати заходи Ради Народних Комісарів, спрямовані на укладення миру, пе-

¹ «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов», К., 1957, т. 2, стор. 279.

² Газ. «Донецкий пролетарий» від 8 грудня 1917 р.

³ Газ. «Звезда» від 5 грудня 1917 р.

редачу землі селянам, введення робітничого контролю і поліпшення становища пролетаріату. 2) Вимагати передачі влади на Україні Всеукраїнській Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹.

Братню допомогу трудящим України у будівництві соціалістичної економіки надали робітники Радянської Росії. Одним з яскравих проявів традиційної дружби і взаємодопомоги російського і українського народів була діяльність делегації фабрично-заводських комітетів Петрограда, яка відвідала Донбас в грудні 1917 р. і січні 1918 р. Розподілившись на дві комісії — рудникову і транспортну, 45 посланців російських робітників побували на багатьох рудниках і залізничних станціях, де розгорнули велику політичну і організаційну роботу².

10 грудня 1917 р. за участю петроградських пролетарів відбулись загальні збори робітників і службовців Вознесенського рудника (Донбас), які намітили практичні заходи щодо поліпшення роботи рудника, вирішивши ввести робітничий контроль над підприємством і відстоювати його всіма наявними засобами і силами³.

В листопаді—грудні 1917 р. на промислових підприємствах України здійснюється реорганізація фабзавкомів і контрольних комісій, створених ще в дожовтневий період. Збільшується кількість секцій і відділів контрольних комісій, встановлюються більш чіткі взаємовідносини між фабзавкомами і контрольними комісіями. На тих же підприємствах, де ще не було контрольних комісій, вони створювалися заново. На весну 1918 р. робітничий контроль був впроваджений на більшості металургійних і машинобудівних підприємств України. З матеріалів обласного з'їзду профспілки гірників видно, що на цей час робітничий контроль був також введений на більшості рудників і шахт Донецько-Криворізького басейну⁴.

Серйозних успіхів у впровадженні робітничого контролю добилися металісти Харкова, Катеринослава, гірники багатьох районів Донбасу.

Робітники Харківського паровозобудівного заводу, які нагромадили великий досвід боротьби за робітничий контроль ще в переджовтневий період, одними з перших на Україні почали здійснювати декрет РНК. В листопаді була проведена реорганізація заводського комітету і контрольної комісії. Членами контрольної комісії були обрані більшовики Заривайко, Марков, Піскар'єв та ін.

14 листопада члени завкому і контрольної комісії разом з представниками міського військово-революційного комітету прибули до директора і пред'явили йому вимоги: не звільняти робітників з заводу, перевести снарядні цехи на виробництво мирної продукції, збільшити заробітну плату, визнати контрольну комісію, надати їй можливість контролювати виробництво⁵. Директор категорично відмовився виконати ці вимоги.

Влада Рад допомагала робітничим організаціям приборкати капіталістів. А вже на засіданні 14 березня 1918 р. контрольною комісією були прийняті такі рішення: всі виплати провадяться заводом з відому робітничого контролю; вся кореспонденція надходить до робітничого

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» від 15 грудня 1917 р.

² Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 472, од. зб. 44, арк. 106—107.

³ З. Ж. «Новый путь», № 6—8, березень 1918 р., стор. 10.

⁴ «Протоколы 1-го делегатского областного съезда профсоюза горнорабочих Донецкого, Криворожского и Соляного бассейнов, 25 марта — 1 апреля 1918 г.», Харьков, 1919.

⁵ Державний архів Харківської області (далі — ДАХО), ф. Р—1354, од. зб., 3723, оп. 3, арк. 148—149.

контролю; перепустки на вхід до заводу стороннім особам видаються виключно робітничим контролем. Контрольна комісія 15 березня 1918 р. вимагала від адміністрації щомісячно звітувати про стан робіт в цехах і відділах. Враховуючи, що на заводі введено робітничий контроль, ВРНГ виділила заводу 4 млн. крб. 17 березня директор заводу пішов у банк по гроші, але йому їх не видали, бо на чеку не було підпису голови контрольної комісії. Це остаточно «переконало» адміністрацію в необхідності визнати контрольну комісію. Директор заводу, який ще в грудні відмовлявся працювати разом з контрольною комісією, 20 березня змушений був зобов'язати начальників цехів і відділів заводу «показувати членам заводського робітничого контролю книги, документи, кореспонденції»¹.

В лютому 1918 р. при контрольній комісії була створена секція технічного контролю. Після ретельного обстеження устаткування секція прийшла до висновку, що завод при нормальній роботі може щомісяця випускати 16 паровозів і сто вагонів та ремонтувати 6 паровозів і 50 вагонів. Однак через саботаж адміністрації завод не давав і половини можливого. Заводський комітет і контрольна комісія виробили для кожного цеху норми, зажадавши їх безумовного виконання².

Організація і діяльність органів робітничого контролю в Донбасі була нерозривно зв'язана з боротьбою за вугілля. Радянська республіка в той час відчувала гострий паливний голод. Однак вороги Радянської влади зривали видобуток вугілля в Донецькому басейні. Так, в січні 1918 р. саботажники з недобитих «Монотопа» і «Особтопа»³ вирішили припинити на 20 днів відвантаження палива промисловості, ніби для врятування залізничного транспорту⁴. «Вуглеспілка» відразу ж наказала власникам шахт припинити підвезення вугілля до залізничних станцій⁵. Здійснення цього зрадницького плану паралізувало б промисловість країни.

Робітничий клас, керований Комуністичною партією, зірвав підступні наміри ворогів Радянської влади. IV обласний з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну, що відкрився в Харкові 27 січня 1918 р., звернувся до всіх робітників з відозвою, в якій викривались плани капіталістів: «Товариші! Докладіть всіх зусиль до того, щоб наміри хижаків капіталу не були здійснені. Докладіть зусиль до того, щоб шляхом вжиття ваших власних заходів якомога більша кількість вугілля була негайно вивезена з рудників на найближчі станції. Не допускайте, щоб змова акул експлуатації вдалася»⁶.

В зв'язку з цим виключне значення мала діяльність шахтних і рудникових комітетів та контрольних комісій по подоланню саботажу власників шахт, по налагодженню виробництва і організації контролю над ним. В грудні 1917 р. адміністрація Брянського рудника (Лозово-Павлівський район Донбасу) одержала від Державного банку 3 млн. крб. Через два тижні саботажники оголосили, що гроші витрачені і платити робітникам нема чим. Контрольна комісія на чолі з більшовиком Пономаренком вияснила, що гроші привласнені адміністрацією і примуси-

¹ ДАХО, ф. Р—1354, оп. 3, од. зб. 3827, арк. 29—34.

² Там же, арк. 40.

³ Органи Тимчасового буржуазного уряду, які відали розподілом донецького палива. Вони продавали вугілля по спекулятивних цінах, поглиблюючи цим розруху в країні.

⁴ Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 95, оп. 1, од. зб. 4, арк. 5.

⁵ Центральний державний історичний архів СРСР у Ленінграді, ф. 92, оп. 1, од. зб. 1319, арк. 27.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 1822, од. зб. 3, арк. 71.

ла повернути їх¹. У березні 1918 р. управляючий рудником наказав закрити шахту, посилаючись на відсутність лісу. Контрольна комісія не тільки примусила адміністрацію придбати необхідну кількість лісу, а й взяла на облік надходження лісових та інших матеріалів. Комісія зажадала від завідуючого матеріальним відділом подання необхідних відомостей на перше і п'ятнадцяте число кожного місяця².

Хоч введення робітничого контролю не означало ще ліквідації експлуатації, але влада підприємців на виробництві вже була обмежена. Було покладено кінець їх безконтрольному і хижацькому господарюванню.

Робітники розуміли, що їх трудові зусилля нерозривно зв'язані із зміцненням диктатури пролетаріату. Тому на тих заводах і фабриках, шахтах і рудниках, де був введений дійовий робітничий контроль, трудящі з перших же днів влади Рад починають проявляти нове ставлення до праці і виробництва.

Конкретним проявом перших паростків трудової активності робітничого класу був рух за зміцнення трудової дисципліни і підвищення продуктивності праці. На підприємствах вироблялись правила внутрішнього розпорядку, статуту самодисципліни. Типовим є «Статут самодисципліни» робітників і службовців металургійного заводу в Юзівці, затверджений завкомом 25 листопада 1917 р., коли завод ще був приватною власністю. Статут передбачав за несумлінне ставлення до роботи — догану, за навмисне псування машин і матеріалів — товариський суд, за пияцтво, гру в карти і хуліганські вихватки під час роботи — негайне звільнення з заводу. Статут передбачав також суворе покарання за самовільну відсутність, навмисне запізнення, непокору постановам робітничих організацій, за заклик до страйку, за крадіжку інструментів і т. п.³

В січні 1918 р. з представників контрольних комісій рудників товариства «Дюмо» була утворена спеціальна комісія по збільшенню видобутку вугілля. Вона розробила інструкцію, в якій визначила заходи боротьби з порушниками трудової дисципліни: оголошення догани, оголошення догани в цеху перед робітниками, грошовий штраф (не більше 20% заробітку), звільнення з виробництва⁴. Шахтарі Краснопільського, Юмашівського, Павлівського рудників (Лозово-Павлівський район) повністю схвалили рішення комісії. Для вироблення заходів, спрямованих на зміцнення трудової дисципліни і підвищення продуктивності праці в березні 1918 р. були скликані збори вибійників, кріпильників та інших робітників Софіївського рудника (Єнакіївського району). Робітники заявляли, що при найсуворішому контролі і напруженні зусиль можна значно збільшити видобуток вугілля. Вибійники зобов'язалися зміцнити трудову дисципліну, поліпшити організацію праці і на основі цього в найближчий час підвищити продуктивність праці на 20—30%⁵.

Зміцнюючи трудову дисципліну, органи робітничого контролю рішуче виступали проти тих, хто не хотів працювати. В січні 1918 р. на загальних зборах робітників рудника «Анонімного товариства» обговорювалось питання про збільшення видобутку вугілля. Збори одноставно

¹ Журн. «Архів Радянської України», 1932, № 4-5, стор. 181.

² Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 26 березня 1918 р.

³ ДАХО, ф. 892, оп. 1., од. зб. 74, арк. 13—14.

⁴ Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 23 січня 1918 р.

⁵ «Газета Енакиевского Совета рабочих и солдатских депутатов» від 14 березня 1918 р.

ухвалили не видавати розрахунка без дозволу загальних зборів або контрольної комісії, а шахтарів, які виконували дві-три упряжки на місяць (замість 15—18), позбавити продовольчого пайка¹.

Післяжовтневий період діяльності органів робітничого контролю характеризується також здійсненням деяких важливих заходів у галузі організації праці і виробництва. Так, шахтарі Орлово-Оленівського рудника (Донбас) вирішили скасувати артільний метод роботи, який приводив до знеосібки, зрівнялівки і знижував продуктивність праці. На мітингу робітників рудника, присвяченому питанню про збільшення видобутку вугілля (березень 1918 р.) шахтар Бобов заявив: «Вибійники повинні перейти працювати від квадрата, артільщина повинна бути скасована. Всі роботи повинні виконуватися відрядно і кожного дня замірятися. Тоді кожен робітник буде щодня знати, скільки він зробив і хто ледарював»². Робітники цього рудника ухвалили також ввести преміальну оплату. Труд передових робітників заохочувався грошовою премією, видачею подвійного продовольчого пайка. Рудниковий комітет і контрольна комісія завели почесну і чорну дошки.

Зростаюча свідомість робітничого класу відбилася також на русі за встановлення норм виробітку. Виникнувши на заводах і фабриках Петрограда, цей рух в січні—березні 1918 р. охопив багато підприємств України. Тверді норми виробітку були введені на Брянському руднику. В протоколі засідання рудникового комітету від 15 січня 1918 р. записано, що той, хто виробить менше встановленої норми без поважних причин, в перший місяць одержуватиме половину продовольчого пайка, а на другий місяць буде зовсім звільнений з роботи³. Мінімальну норму виробітку встановила у лютому 1918 р. Рада робітничих депутатів Західно-Донецького рудника⁴.

Виробничі норми були також введені і на багатьох інших підприємствах України. На деяких заводах і рудниках були створені спеціальні нормувальні бюро, які встановлювали виробничі норми для робітників різних професій і кваліфікацій.

В особливо важких умовах доводилося вводити робітничий контроль над виробництвом пролетарям Києва, Одеси та інших районів України, де хазяйнувала Центральна рада. Тут у багатьох випадках робітники заводів і фабрик вводили пролетарський контроль явочним порядком, в енергійній боротьбі з капіталістами. Так, наприклад, булочники Києва енергійно виступили проти спекулятивних махінацій своїх хазяїв, вимагали встановлення контролю над булочними і конфіскації їх. Робітники почали здійснювати реквізицію революційним шляхом⁵. У конфлікт втрутилася Центральна рада, ставши на захист спекулянтів-підприємців. У цих умовах боротьба за робітничий контроль набувала великого політичного значення: вона допомагала викривати антинародну суть політики Центральної ради і залучати широкі маси трудящих до боротьби проти неї.

Робітничому контролю над виробництвом Центральна рада намагалася протиставити так званий державний контроль. Буржуазні націоналісти не були оригінальними. Цю антинародну ідею висунули меншовики і есери ще в квітні—травні 1917 р. Викриваючи класову суть тако-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1433, оп. 1, од. зб. 6, арк. 2.

² Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 23 березня 1918 р.

³ Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 16 січня 1918 р.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1433, оп. 1, од. зб. 4, арк. 14.

⁵ Газ. «Пролетарская мысль» від 18 листопада 1917 р.

го контролю, В. І. Ленін у виступі на першій конференції фабзавкомів Петрограда (травень—червень 1917 р.) показав, що державний контроль при диктатурі буржуазії означає посилення експлуатації трудящих мас і контролю над ними з боку капіталістів. Керуючись вказівками В. І. Леніна, більшовики Києва викрили контрреволюційну вигадку Центральної ради. Газета «Пролетарская мысль» писала: «Пани «економісти» з секретаріату, робітники, солдати і селяни України скоро розберуться у вашому державному контролі, як розібралися в державному контролі уряду Керенського»¹.

Центральна Рада профспілок Києва, керована більшовиками, відхилила пропозицію Центральної ради про спільну участь у розв'язанні конфліктів між робітниками і підприємцями. Вона заявила, що Центральна рада «буржуазна за своїм складом і своєю політикою» і тому буде вирішувати робітниче питання в інтересах капіталістів»². Центральна Рада профспілок вимагала передачі влади до рук Рад.

Таким чином, запровадження робітничого контролю на Україні в кінці 1917 і на початку 1918 р. було складовою частиною всенародної боротьби за владу Рад. Тут, як і в Центральній Росії, робітничий контроль свідчив про рішуче вторгнення революції в область буржуазних виробничих відносин.

Широка участь робітників у контролі над виробництвом, плідотворна діяльність органів робітничого контролю у зміцненні трудової дисципліни, організації праці і виробництва по-новому підтверджують соціалістичний характер робітничого контролю. Це не були ще соціалістичні виробничі відносини. Але паростки нового ставлення до праці і виробництва, які почали вирощувати органи робітничого контролю в умовах диктатури пролетаріату, підготовлювали перетворення промисловості на соціалістичних началах. Відзначаючи найважливішу особливість робітничого контролю як школи господарювання, В. І. Ленін в січні 1918 р. вказував, що «від робітничого контролю... ми підійшли до робітничого управління промисловістю в загальнонаціональному масштабі»³.

* *
*

Для проведення націоналізації промисловості і управління нею Радянська держава створила спеціальні органи — Вищу раду народного господарства і ради народного господарства на місцях. Прийнята після перемоги Жовтневої революції структура управління господарством спиралася на ленінський принцип демократичного централізму. Створені в той час форми управління господарством давали можливість поставити на службу соціалістичному будівництву продуктивні сили, матеріальні, фінансові, трудові ресурси кожного району.

На Україні одними з перших до будівництва соціалістичних форм управління господарством приступили більшовики Донецько-Криворізького басейну. Спочатку була організована Обласна економічна рада⁴ (середина грудня 1917 р.), яка послужила основою для створення Південної обласної ради народного господарства (ПОРНГ).

6 січня 1918 р. на засіданні робітничої групи Обласної економічної ради було обговорено питання про склад органів в Облраднаргодп. Присутні на засіданні меншовики, есери і буржуазні націоналісти на-

¹ Газ. «Пролетарская мысль» від 17 листопада 1917 р.

² Газ. «Пролетарская мысль» від 29 листопада 1917 р.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 117.

⁴ Газ. «Донецкий пролетарий» від 15 грудня 1917 р.

полягали на включенні до складу Обласної і районних рад народного господарства капіталістів.

Але робітники виступили проти створення органів Радянської влади на паритетних началах¹. Район діяльності ПОРНГ включав Харківську, Катеринославську, Курську, Воронежську, Таврійську губернії і кам'яновугільні райони області Війська Донського. В складі Південної обласної ради народного господарства було 10 відділів: металургійний, паливний, транспортний, продовольчий, сільськогосподарський та ін. Головою Облраднаргоспу було обрано тов. Артема.

Вищим органом Облраднаргоспу був з'їзд представників районних раднаргоспів області. У січні—лютому в Донецько-Криворізькому басейні було 14 районних раднаргоспів².

Одним з перших в Донбасі був створений Гришинський раднаргосп. 20—21 січня 1918 р. Гришинська районна Рада провела нараду депутатів, членів рудникових і заводських комітетів та контрольних комісій, присвячену обговоренню економічного становища в районі. На засіданні було відзначено, що через злочинницьке хазайнування власників шахт рудники району після їх націоналізації опинилися в надзвичайно важкому становищі. Для поліпшення роботи на підприємствах району на нараді була утворена Гришинська рада народного господарства³.

Південна рада народного господарства у важких умовах громадянської війни розгорнула кипучу діяльність. Вона керувала районними раднаргоспами, фабзавкомками і контрольними комісіями, правліннями націоналізованих підприємств. ПОРНГ розробляла плани розподілу палива і металу, відбудови зруйнованих і затоплених шахт та рудників басейну. У пояснювальній записці на ім'я ВРНГ були викладені причини критичного становища промисловості Донбасу: саботаж капіталістів, зношеність старих машин і відсутність нових, розлад залізничного транспорту, фінансова і продовольча криза, відсутність допоміжних матеріалів (ліс, залізо, вибухові речовини).

Обласна рада народного господарства боролася проти безплановості і місництва, проти продажу палива, металу, готової продукції без відома органів ПОРНГ. Для контролю над діяльністю завкомів і контрольних комісій ПОРНГ створила інститут уповноважених, за допомогою яких зміцнювалися зв'язки робітничих організацій з Обласною радою народного господарства⁴.

Встановлення диктатури пролетаріату, успішне запровадження робітничого контролю, набуття робітничим класом певного досвіду в управлінні виробництвом, утворення державних органів регулювання і управління народним господарством створювали необхідні умови для переходу від робітничого контролю до націоналізації промисловості.

В перші місяці існування Радянської влади розпочалась націоналізація великих промислових підприємств, які мали важливе державне значення. В постанові ВРНГ від 31 січня 1918 р. підкреслювалось, що націоналізація промислових підприємств провадиться «з міркувань державно-господарського порядку» або як міра покарання за відмовлення підприємців визнати закон про робітничий контроль та за антирадянську діяльність⁵.

¹ Газ. «Правда» від 20 січня 1918 р.

² «Сборник документов и постановлений по народному хозяйству», М., 1918, стор. 10.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1433, оп. 1, од. зб. 14, арк. 17.

⁴ Газ. «Донецкий пролетарий» від 8 березня 1918 р.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 3984, од. зб. 238, арк. 10.

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу націоналізації промисловості на Україні.

8 листопада 1917 р. Раднарком РРФСР обговорював питання про націоналізацію найбільших металургійних заводів і шахт Донецько-Криворізького басейну.

Питання про націоналізацію паливної і металургійної промисловості України обговорювалося на IV обласному з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну. Серед 74 делегатів з'їзду було 48 більшовиків, інші — меншовики, есери, буржуазні націоналісти, анархісти.

Гостра боротьба на з'їзді розгорнулася при обговоренні питання про економічну політику в Донецькому басейні. Більшовики, виступаючи з цього питання, підкреслювали особливе значення промисловості Донбасу для економіки країни, а також те, що громадянська війна і масовий саботаж капіталістів диктують необхідність проведення націоналізації паливної і металургійної промисловості. Меншовики і націоналісти наполягали на синдикуванні промисловості і незалежності крупних капіталістичних об'єднань від Радянської держави. Анархісти виступили з анархо-синдикалістською ідеєю про передачу заводів і шахт окремим групам робітників. З'їзд рішуче відкинув контрреволюційні пропозиції ворогів Радянської влади. В резолюції, прийнятій з'їздом, обґрунтовувалась необхідність негайного проведення націоналізації вугільної і металургійної промисловості Донбасу на соціалістичних началах¹.

За націоналізацію паливної і металургійної промисловості Донбасу висловила також конференція Південної обласної ради народного господарства, яка відбулася в кінці лютого 1918 р. в Харкові. В ній взяло участь 134 делегати — представники райраднаргоспів, рудникових і заводських комітетів, контрольних комісій, професійних спілок. Представник ВРНГ повідомив план націоналізації вугільної промисловості Донбасу: крупні рудники націоналізуються, середні примусово синдикуються і на них вводиться робітничий контроль, дрібні рудники, експлуатація яких не вимагає особливих затрат і кваліфікованої праці, переходять у розпорядження районних раднаргоспів.

І на цій конференції проти націоналізації вугільної і металургійної промисловості України виступили меншовики, які наполягали на синдикуванні промисловості. Достойну відповідь їм дав член президії ПОРНГ К. Є. Ворошилов. «Меншовики і їх союзники, — заявив тов. Ворошилов, — висловлюючись за синдикування промисловості за прикладом Західної Європи і Америки, цілком послідовні, бо вони виходять з розуміння революції як буржуазної, а не соціалістичної.

Більшовики ж розглядають революцію як соціалістичну. Тому вони проводять і будуть проводити націоналізацію промисловості»². Конференція в своїх рішеннях підкреслила гостру необхідність націоналізації вугільної і металургійної промисловості Донбасу.

В першу чергу були усунулені найбільші синдикати «Продамет» і «Продвугілля». Постановою ВРНГ від 23 січня 1918 р. активи цих акціонерних товариств перейшли до рук держави. Тим самим був нанесений удар по іноземному капіталу, який десятиріччями господарював у найважливіших галузях промисловості Півдня Росії.

Характерні обставини націоналізації заводів «Шодуар» в Катери

¹ Окремі додатки до газет «Донецкий пролетарий», «Известия Юга» про IV обласний з'їзд Рад.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 14, од. зб. 268, арк. 81.

нославі, в яких переважав іноземний капітал. Три підприємства («А», «В», «С»), на яких працювали 11 тис. робітників, виробляли 70% труб у Росії. Правління товариства розпорядилося закрити заводи з 26 листопада ніби через їх нерентабельність. Робітники рішуче виступили проти закриття заводів. 17 листопада відбулися загальні збори робітників заводу «С», на яких робітники заявили, що багато зробили для збільшення виробництва, але їх зусилля нашоувхуються на саботаж підприємців. Шляхом закриття заводів, говорилося в рішенні зборів, капіталісти прагнуть «придушити завоювання пролетаріату і ведуть відкриту боротьбу проти революції... Ми вимагаємо, щоб наші революційні органи вжили всіх залежних від них заходів щодо секвестру підприємств. З свого боку ми обіцяємо підтримувати всіма доступними нам засобами робітничий, селянський і солдатський уряд в боротьбі за справедливу справу і всім як один залишитись на своїх місцях»¹.

ВРНГ 24 січня ухвалила постанову, в якій всі підприємства акціонерного товариства «Шодуар» з державних міркувань оголошувалися громадською власністю. В правління заводів у Петрограді призначався комісар, а організація заводоуправління в Катеринославі доручалася Катеринославській Раді робітничих депутатів².

ВРНГ, враховуючи державне значення великих металургійних заводів Півдня Росії, а також саботаж капіталістів, націоналізувала підприємства Російсько-Бельгійського металургійного товариства (15 грудня 1917 р.), Новоросійського товариства і Південноросійського Дніпровського металургійного товариства (24 січня 1918 р.), заводи і рудники товариства «Уніон» (16 лютого 1918 р.), підприємства акціонерного товариства «Брянський завод» (17 лютого 1918 р.)³. Це означало, що з 18 металургійних заводів Півдня Росії у власність народу перейшло вісім найбільших: Кадіївський, Юзівський, Дніпровський, Петровський, Брянський, «Шодуар», Макіївський і Олександрівський.

Економічні заходи Радянської влади зустріли шалений опір російської і іноземної буржуазії. В умовах громадянської війни і засилля іноземного капіталу саботаж і дезорганізація виробництва на Україні набули масового характеру. В грудні 1917 р. в Харкові відбулося об'єднане засідання представників найбільших організацій промисловців — «Вуглеспілки», «Гірноспілки», «Антрацитспілки», «Металоспілки» з питання про ставлення до декрету РНК про робітничий контроль. В резолюції, прийнятій саботажниками, вказувалось: «На випадок здійснення робітничого контролю підприємство негайно повинно бути закрите, всі роботи припинені, а робітники і службовці звільнені»⁴. За наказом «Металоспілки» були закриті Кадіївський, Костянтинівський, Дружківський, Петровський металургійні заводи. Багато шахтовласників, забравши гроші і технічну документацію, втекли з Донбасу. Саботажникам допомагали каледінці, які затопили і зруйнували десятки шахт.

Ось чому в умовах України тільки швидке і рішуче соціалістичне уступління засобів виробництва могло врятувати продуктивні сили республіки від повного руйнування. Це розуміли робітники України, які наполегливо добивалися націоналізації заводів і фабрик. Конференція представників контрольних комісій Харкова (листопад 1917 р.), обговоривши заходи боротьби з саботажем капіталістів, ухвалила: «Всі фабрики і заводи, що закриваються, негайно оголошуються власністю

¹ Газ. «Звезда» від 1 грудня 1917 р.

² «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів, К., 1957, стор. 336.

³ Там же, стор. 314, 337, 358, 359.

⁴ ДАХО, ф. 892, оп. 1, од. зб. 6/н, арк. 152.

всього трудового народу і надходять в розпорядження СР і СД разом з ЦФЗК для передачі в користування робітників під керівництвом ФЗК»¹.

Соціалістичне усуспільнення засобів виробництва проводилось не тільки зверху — за рішенням центральних органів влади, а й знизу — з ініціативи Рад, робітничих організацій, військово-революційних комітетів.

Центральні органи Радянської влади провадили націоналізацію головним чином у вигляді конфіскації — примусового і безплатного відчуження підприємств на користь Радянської держави. Місцеві органи влади, як правило, накладали на підприємців секвестр, позбавляючи або обмежуючи владу капіталістів на підприємства. В переважній більшості секвестровані заводи, фабрики, шахти згодом за вимогою робітників націоналізувались. Це не виключало конфіскації окремих підприємств (особливо в Донбасі) за рішенням Рад і військово-революційних комітетів.

Рішучість і наполегливість у боротьбі з саботажниками за націоналізацію підприємств показали робітники заводу ВЕК. Їх очолив чисельний і боєздатний більшовицький осередок, який ще з літа 1917 р. повністю оволодів заводським комітетом і контрольною комісією. В листопаді 1917 р. адміністрація неодноразово оголошувала про закриття заводу під виглядом відсутності сировини, палива, фінансів. Завком обрав комісію для забезпечення заводу сировиною і паливом², а 17 листопада загальні збори робітників вирішили послати голову завкому комуніста т. Кіркіжа в Петроград для з'ясування фінансового стану заводу. В кінці листопада Харківський військово-революційний комітет призначив на завод комісара комуніста Пастера.

4 грудня 1917 р. на засіданні завкому Кіркіж зробив звіт про результати поїздки у Петроград. При обстеженні фінансового становища акціонерного товариства контролерами народного комісаріату праці з'ясувалося, що $\frac{2}{3}$ капіталу цього товариства (17 млн. карб.) належать державі. Наркомат повідомив про реорганізацію правління: $\frac{2}{3}$ місць, відповідно кількості акцій, повинні бути зайняті представниками Радянського уряду і робітничих організацій. Була також створена спеціальна контрольна комісія для ревізії діяльності правління товариства за останні два роки. Не встигла комісія приступити до роботи, як у приміщенні правління спалахнула пожежа. Підприємці замітали сліди своєї злочинної діяльності.

Адміністрація заводу ВЕК відмовилася включити до свого складу представників робітничих організацій. Незважаючи на це, завком і контрольна комісія ввели всебічний контроль над виробництвом. 15 грудня 1917 р. завком звернувся з відозвою до робітників і службовців заводу, в якій говорилось, що всі циркуляри заводоуправління можуть мати силу лише після розгляду і ствердження контрольною комісією; начальники відділів, завідувачі технічною і комерційною конторами зобов'язані подавати членам контрольної комісії всі потрібні їм довідки про стан справ на заводі; жоден платіж не повинен провадитись з кас заводу або центрального складу без санкції контрольної комісії; звільнення і прийом робітників і службовців повинні провадитись з відома контрольної комісії через професійні спілки. Заводський комітет висловив упевненість, що робітники і службовці зроблять все можливе, щоб нормальний хід робіт на заводі не порушувався, що кожен з них принесе максимум

¹ Газ. «Известия Юга» від 21 листопада 1917 р.

² ДАХО, ф. 1010, оп. 2, од. зб. 25, арк. 25.

користі, бо тільки при такій умові можна збільшити продуктивність праці¹.

Заводоуправління склало з себе будь-які повноваження і знову повідомило в пресі про закриття заводу, зажадавши від банків припинити фінансування підприємства. 20 грудня 1917 р. за розпорядженням військово-революційного комітету завком виділив комісію з п'яти товаришів для управління заводом, куди ввійшли більшовики Завицький, Руткис, Агін, Смирнов і безпартійний Аксьонов². Завком відразу ж звернувся до представників технічного персоналу з пропозицією організувати технічну раду для безпосереднього керівництва процесом виробництва. Але група старших службовців і інженерів (140 з 600) пішла з заводу, здійснивши відкритий акт саботажу.

Заводський комітет і комісія п'яти почали налагоджувати виробництво, забезпечивши його сировиною і паливом. Уряд Радянської України допоміг завкому вийти із скрутного фінансового становища, видавши заводу в позику 1 млн. карб. Рада п'яти керувала заводом до кінця березня 1918 р., тобто до початку німецької окупації.

Впертий і рішучий характер мала боротьба робітників і інших підприємств Харкова. 13 листопада 1917 р. збори робітників заводу Герлях і Пульст вирішили усунути адміністрацію, яка сповістила про закриття підприємства, і зажадали секвестру заводу. Керувати підприємством почав заводський комітет. Всі службовці і інженерно-технічний персонал заводу, за винятком технічного директора і головного бухгалтера, погодились працювати під керуванням робітничих організацій.

Для вирішення питань, зв'язаних з націоналізацією і фінансуванням заводу, завком і загальні збори робітників послали голову завкому старого більшовика І. А. Вороніна до Петрограда. За дорученням В. І. Леніна було вирішено питання про націоналізацію і фінансування заводу³.

3 грудня 1917 р. Харківський військово-революційний комітет оголосив про секвестр заводу. В телеграмі на ім'я РНК від 2 грудня комісар військово-революційного комітету на заводі писав: «Робітники вважають зовсім неприпустимим, щоб у даний момент, коли при владі перебуває робітничий і селянський уряд, закриття заводу і створювались нові кадри безробітних, і вважають злочином під час безтовар'я припинити виробництво дуже необхідного для країни машинобудівного заводу»⁴. Націоналізація заводу була затверджена Народним секретаріатом праці України і ПОРНГ.

31 грудня завком обрав робітниче правління з п'яти чоловік. Головою робітничого правління був обраний І. А. Воронін. Через те, що не було чіткого розмежування функцій завкому і робітничого правління, між ними виникали непорозуміння. Однак головне завдання було вирішено: забезпечена безперерйна робота підприємства⁵.

На початок березня 1918 р. в Харкові за вимогою робітників були націоналізовані заводи Дітмара, Гельферіх-Саде, Шиманського, Шапара, Аполчина, газовий, російсько-французький завод, канатна фабрика.

В багатьох районах Донбасу боротьба за націоналізацію підприємств ускладнювалася хазяйнуванням антирадянських банд Каледіна. Ось один з численних прикладів. Коли адміністрація Макіївського ме-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2600, оп. 1, од. зб. 10, арк. 74.

² Газ. «Донецкий пролетарий» від 22 грудня 1917 р.

³ Журн. «Советская Украина», 1956, № 11, стор. 122.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 1327, од. зб. 128, арк. 9.

⁵ ДАХО, ф. 1010, оп. 2, од. зб. 133, арк. 39—41.

талургійного заводу сповістила про наступне закриття підприємства, Макіївська Рада робітничих депутатів усунула адміністрацію, організувала правління з 11 представників робітничих організацій і вирішила відновити роботу заводу. РНК дала згоду фінансувати завод через юзівський банк.

Ввечері 8 грудня в Макіївку нагрянули каледінці на чолі з осавулом Чернецовим. Вони оточили приміщення Ради, де в цей час засідав виконавчий комітет разом з робітничим правлінням заводу. Рада була закрита, приміщення більшовицької організації розгромлено, а 29 чоловік заарештовано. Лише після розгрому каледінців ВРНГ 16 лютого 1918 р. прийняла рішення про конфіскацію заводу і рудників товариства і затвердила тимчасове робітниче правління.

Націоналізація набрала широкого розмаху у вугільній промисловості Донбасу. Рада робітничих депутатів Несвітаєвського рудника конфіскувала в березні 1918 р. рудник товариства Парамонова (Донбас). Було обрано робітниче правління з 11 чоловік.

Комісаром рудника був призначений петроградський матрос більшовик Ульяновцев. Рада робітничих і солдатських депутатів Лозово-Павлівського району ухвалила рішення про націоналізацію всіх рудників, які давали понад 5 млн. пудів вугілля на рік¹. У Горлівсько-Щербинівському районі з шести великих рудників, на яких працювало 20 тис. шахтарів, п'ять були конфісковані, а в Кадіївському районі з 6 великих рудників конфісковано 3².

У більшості випадків робітничі організації серйозно підходили до націоналізації підприємств. Ось як була проведена націоналізація рудника Катерининських копалень. 17 березня 1918 р. на загальних зборах виступив комісар торгівлі і промисловості Лозово-Павлівського району Фролков. Він розповів про саботаж гірничопромисловців, про занепад виробництва, про критичне фінансове становище підприємства і підкреслив, що налагодити справи може лише націоналізація рудника. Фролков запропонував такий план: обрати комісію для націоналізації рудника з чотирьох чоловік (двох представників від робітників, одного від службовців і одного від технічного персоналу). Комісія повинна зробити точний опис всього майна рудника і прийняти його. Контрольна комісія повинна впорядкувати фінансові справи рудника. В ході цієї роботи члени комісії по націоналізації і члени контрольної комісії вивчають технічну і фінансову сторони виробництва і створюють робітниче правління, яке забезпечить безперебійну роботу підприємства. Цей план був підтриманий технічним персоналом і службовцями³.

В тих випадках, коли підприємці погоджувалися на введення робітничого контролю, контрольні комісії забезпечували безперебійну роботу підприємств, більшовики виступали проти передчасних рішень про націоналізацію заводів і шахт. 23 лютого 1918 р. відбулись збори комуністів і лівих есерів Брянського рудника, на яких були обговорені вимоги шахтарів про негайну націоналізацію підприємства. Голова контрольної комісії Пономаренко розповів про діяльність комісії. Він підкреслив, що завдяки контрольній комісії рудник працює нормально. Голова Ради комісарів при Лозово-Павлівській Раді робітничих і селянських депутатів Теплоухов заявив, що поки немає потреби націоналізувати рудник, хай робітники навчаться керувати підприємством, а до цього треба го-

¹ Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 19 березня 1918 р.

² Газ. «Известия Юга» від 29 березня 1918 р.

³ Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 28 березня 1918 р.

туватися. Збори схвалили діяльність контрольної комісії і визнали націоналізацію рудника передчасною¹.

Націоналізація рудників Донбасу в лютому—березні 1918 р. набрала масового характеру. ПОРНГ повідомила ВРНГ, що на 29 березня в Донбасі націоналізовано 230 рудників². Націоналізовані рудники «Вуглеспілки» дали в 1917 р. 42% всього річного видобутку вугілля³.

Після розгрому буржуазно-націоналістичної та каледінської контрреволюції і встановлення Радянської влади на всій території України в боротьбу за націоналізацію промисловості включилися робітники Києва, Одеси, Миколаєва та інших промислових центрів республіки.

15 січня завком заводу «Руссуд» (м. Миколаїв) прийняв рішення про необхідність негайної націоналізації підприємства. Через кілька днів це питання обговорювалося на конференції фабрично-заводських і цехових комітетів заводів «Руссуд» і «Наваль». Робітники, які виступали, вказували, що адміністрації не підкоряються декрету РНК про робітничий контроль, ігнорують постанови контрольних комісій. В рішенні робітники просили РНК і ВРНГ вжити «найрішучіших заходів до того, щоб заводи «Руссуд» і «Наваль» якнайскоріше перейшли до рук Радянської влади»⁴.

Рада робітничих депутатів м. Миколаєва, ламаючи шалений опір експлуататорських елементів, рішуче провадила соціалістичні перетворення: узаконила робітничий контроль над виробництвом, ввела восьмигодинний робочий день, націоналізувала (на початку лютого 1918 р.) суднобудівні заводи «Наваль» і «Руссуд», банки, млини, оподаткувала крупних буржуа в сумі 5 млн. крб.⁵

Нарада представників Ради, ЦФЗК, ЦК профспілок та інших робітничих організацій Одеси (січень 1918 р.), обговоривши питання про боротьбу з безробіттям, також прийняла рішення про необхідність націоналізації підприємств міста. Представник спілки швейників запевнив, що робітники «докладуть всіх зусиль до того, щоб поставити виробництво на належну висоту і постачати місто і село одягом»⁶. В 1917 р., коли в Одесі хазяйнувала Центральна рада, робітники заводу Белінно-Фендеріх послали своїх делегатів у Петроград до Леніна для переговорів про секвестр підприємства. Раднарком схвалив рішення робітників⁷. Робітничі організації почали керувати підприємством ще до встановлення в місті влади Рад. В лютому був націоналізований також завод РОПИТ⁸. В Києві був конфіскований чавуноливарний і металічний завод Веллера та ін. Націоналізація промисловості в Києві, Одесі, Миколаєві в цей період (лютий—березень 1918 р.) мала обмежений характер. Тут переважно розгорталася боротьба за робітничий контроль над виробництвом.

Перетворення крупних підприємств в соціалістичну власність докорінно змінило характер виробничих відносин у промисловості. На дер-

¹ Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и крестьянских депутатов» від 28 лютого 1918 р.

² ЦДАЖР СРСР, ф. 3984, оп. 1, од. зб. 64, арк. 14.

³ ДАХО, ф. 892, од. зб. б/н, арк. 6.

⁴ Газ. «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов» від 21 січня 1918 р.

⁵ Зб. «Жовтень на Миколаївщині», 1927, стор. 25—27.

⁶ Газ. «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» від 31 січня 1918 р.

⁷ Газ. «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» від 12 січня 1918 р.

⁸ Газ. «Известия Одесского Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» від 12 березня 1918 р.

жавних підприємствах була ліквідована експлуатація, народжувались відносини товариського співробітництва і взаємодопомоги. Метою виробництва стало задоволення суспільних і особистих потреб трудящих.

Спираючись на переваги соціалістичної системи господарства, партія піднімала маси на розв'язання невідкладних завдань по відбудові продуктивних сил країни. Краматорський комітет більшовиків у своєму зверненні до трудящих району писав: «Товариші! Вас закликає ваша пролетарська партія. Покажіть всю енергію вашої працездатності. Хай веселіше б'є молот, жвавіше крутиться верстат, плодотворніше працює розум з вірою, що недалеко те майбутнє, коли ми залікуємо своїми зусиллями нанесені нам рани»¹.

Комуністи на заводах і шахтах показували приклад самовідданої праці, високої дисципліни, цілком віддаючись роботі. Комуністи металургійного заводу в Єнакієві, обговоривши в лютому 1918 р. питання про підвищення продуктивності праці, вирішили, що кращою формою агітації є особистий приклад більшовика-робітника за верстатом².

Проте далеко не всі робітники змогли відразу усвідомити суть перевороту у суспільній праці, здійсненого соціалістичною революцією. Крім того, меншовики, есери і анархісти штовхали малосвідомих робітників на дезорганізацію виробництва. Ось чому на деяких підприємствах робітники виступали проти трудової дисципліни. Так, в рішенні зборів чорноробів заводу Гантке (Катеринослав) 29 січня 1918 р. говорилося: «Віками борючись і скинувши поліцейський стан, не хочемо вводити ніякої дисципліни»³. Під впливом ворожої агітації та в зв'язку з надзвичайно важким продовольчим становищем відсталі робітники кидали виробництво, багато підприємств відчувало гостру нестачу робочої сили.

Під керівництвом партійних організацій передові робітники виступали проти порушників трудової дисципліни і вживали дійових заходів до дезорганізаторів виробництва. З березня 1918 р. відбулися збори робітників і майстрових Петроградсько-Донецького рудника (Алмазно-Мар'ївська гірнична округа).

Враховуючи гостру потребу країни у вугіллі, робітники рудника ухвалили не припиняти роботу. Збори суворо засудили п'яниць і дезорганізаторів виробництва. З метою зміцнення трудової дисципліни було обрано товариський суд⁴.

27 березня 1918 р. Рада робітничих депутатів Градівського рудника заборонила самовільне залишення робітниками шахти до закінчення зміни. Рада також запропонувала тим, хто пропустив кілька днів, пред'явити довідки про хворобу і попередила, що в противному разі вони будуть позбавлені продовольчого пайка⁵.

Лозово-Павлівська Рада постановила заборонити залишення робітниками підприємств, а тих, хто ухиляється від роботи, судити як ворогів народу¹.

Піднесення виробничої активності робітників, зміцнення трудової дисципліни сприяли зростанню продуктивності праці, збільшенню випуску продукції. Петровський металургійний завод в Єнакієві був націоналізований декретом РНК ще 15 грудня 1917 р. Радянський уряд виді-

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» від 1 березня 1918 р.

² «Газета Єнакіевского Совета рабочих и солдатских депутатов» від 17 березня 1918 р.

³ Газ. «Наша борьба» від 2 лютого 1918 р.

⁴ Газ. «Донецкий пролетарий» (Луганськ) від 26 березня 1918 р.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1433, оп. 1, од. зб. 2, арк. 27.

⁶ Газ. «Известия Лозово-Павловского Совета рабочих и солдатских депутатов» від 16 березня 1918 р.

лив заводу позику в сумі 7 млн. крб. «Робітники розуміють, — писала газета «Донецкий пролетарий», — всю величезну відповідальність, яка лягає на них з переходом заводу до рук держави, і працюють з великим напруженням»¹. Представник робітничих організацій заводу Стороженко повідомив у січні 1918 р., що з введенням робітничого контролю, а потім з націоналізацією продуктивність праці робітників збільшилася на 150%².

Представник робітничого правління заводу Гартмана в Луганську, звітуючи на засіданні Луганського раднаргопсу в березні 1918 р., повідомив, що «робітнича маса сприйняла перехід заводу до рук держави свідомо. Продуктивність праці значно підвищилась». В жовтні 1917 р. заводом було випущено три паровози, а в березні 1918 р. — 13³.

Газета «Правда» повідомляла про трудову активність на машинобудівному заводі «Двигатель» (м. Суми, Харківської губернії). Раніше там багато верстатів простоювало, а «зараз один робітник працює на двох-трьох верстатах одночасно. Заробітна плата підвищена. Ставлення товаришів до виробництва свідоме. Продуктивність помітно збільшилась»⁴.

На багатьох націоналізованих шахтах і рудниках Донбасу робітники показували зразки самовідданої праці. Після того, як рудник товариства Ауербах став власністю народу, 300 вибійників видобували в лютому 1918 р. по 70 тис. пудів вугілля на день, замість 45 тис. в січні⁵. В березні 1918 р. на Чулківський націоналізований рудник (Донбас) прибули представники Брянського заводу і повідомили, що їх підприємству загрожує припинення роботи через відсутність палива. Загальні збори шахтарів ухвалили дати брянцям вугілля, видобувши його понад план. Для цього вирішили працювати в неділю. Зранку у вихідний день 24 березня на шахту № 8 прийшли робітники, службовці, члени робітничого правління. Преса повідомляла: «Ентузіазм охопив всіх. Кожен прагнув зробити що-небудь для загальної користі, навіть жінки приходили і просили дати їм будь-яку роботу, а деякі спускались в шахту. Коногони безперервно давали вантаж. Робота йшла. Кожен старався працювати не за страх, а за совість. І було видно, що дружна, спільна робота натхненних ентузіазмом робітників дає свої плоди. Шахта № 8 за дві зміни дала 23 вагони вугілля»⁶.

Недільник на Чулківському руднику був одним з перших проявів нового ставлення до праці робітничого класу Країни Рад, славним провісником комуністичних суботників.

Зміцнення Радянської влади в Донбасі, націоналізація більшості великих рудників і введення робітничого контролю на інших сприяло збільшенню видобутку вугілля: у грудні 1917 р. в Донбасі було видобуто 78 172 тис. пудів вугілля, а в січні 1918 р. — 80 377 тис.⁷.

Таким чином, робітничий клас України, керований Комуністичною партією, вже в перші місяці існування Радянської влади, у важких умовах громадянської війни і господарської розрухи показав високі зразки героїчної праці в ім'я зміцнення завоювань соціалістичної революції.

Громадянська війна прискорила ломку капіталістичних виробничих

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» від 24 січня 1918 р.

² Газ. «Известия Совета рабочих и солдатских депутатов Екатеринослава» від 23 січня 1918 р.

³ Газ. «Донецкий пролетарий» (Луганськ) від 26 березня 1918 р.

⁴ Газ. «Правда» від 30 листопада 1917 р.

⁵ Газ. «Наш Юг» від 21 лютого 1918 р.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 14, од. зб. 268, арк. 151.

⁷ ДАХО, ф. 891, од. зб. 15, арк. 174.

відносин у всій країні. 28 червня 1918 р. РНК видав декрет про націоналізацію крупної промисловості¹. В РРФСР декрет був в основному здійснений в 1918—1919 рр. На Україні, яка стала ареною воєнних дій, націоналізація промисловості затяглася і була завершена в 1920—1921 рр., після повного і остаточного визволення республіки.

Перетворення засобів виробництва в суспільну власність мало вирішальне значення для створення соціалістичних виробничих відносин, соціалістичного базису в нашій країні.

Спираючись на націоналізовану промисловість, на революційну активність робітничого класу, Комуністична партія забезпечила перетворення нашої Батьківщини в передову індустріально-колгоспну державу, яка буде комунізм.

¹ Зб. документів «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. I, Госполитиздат СССР, М., 1957, стор. 79.

О. Ю. КАРПЕНКО

ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В 1920 Р.

Внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції український народ здійснив свою одвічну мрію—визволився від соціального і національного гніту, утворив свою суверенну державу—Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Це була визначна перемога трудящих мас України над силами внутрішньої і зовнішньої контрреволюції.

Перемога соціалістичної революції в Росії, встановлення Радянської влади на Україні були могутнім поштовхом до посилення революційно-визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель, які ще залишалися в складі Австро-Угорщини. Великий Жовтень піднімав на боротьбу тисячі робітників і селян.

Першим могутнім виступом західноукраїнського пролетаріату під безпосереднім впливом Жовтневої революції був загальний політичний страйк в січні 1918 р., який одночасно відбувся по всій Австро-Угорській імперії. Страйк проходив під лозунгом негайного справедливого, демократичного миру з Радянською Росією. Навесні і влітку 1918 р. прокотилася могутня хвиля селянських виступів, відбулися заворушення у військах. Восени 1918 р. революційна ситуація, яка склалася в усій Австро-Угорській імперії, переросла в революцію, внаслідок якої імперія розпалася, а на її уламках виникли буржуазні республіки.

На західноукраїнських землях, як це було і в інших частинах колишньої Габсбурзької імперії, в листопаді 1918 р. робітники, селяни і солдати із зброєю в руках піднялися на боротьбу проти існуючої влади, проти соціального і національного гніту.

Внаслідок революції в Австро-Угорщині і на західноукраїнських землях була повалена австро-угорська монархічна влада, ліквідовані її урядові органи. 13 листопада тут була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)¹, яка за своїм характером була буржуазною республікою. Національна рада і Державний секретаріат, головні урядові органи в ЗУНР, що захищали інтереси української буржуазії, залишили в силі старі австрійські закони, ненависні трудящим, залишили недоторканою велику земельну власність і т. п.

Революційна боротьба трудящих мас за свої права не припинялася, вона наростала з новою силою. Робітники, селяни і солдати виступали на боротьбу проти влади української буржуазії, за владу Рад, за возз'єд-

¹ Фактично до складу ЗУНР входила тільки Східна Галичина, Буковина була окупована боярською Румунією, а Закарпаття залишалось в складі буржуазно-поміщицької Угорщини.

нання з Радянською Україною. В цій боротьбі з окремих комуністичних осередків, які почали тут виникати наприкінці 1918 р., а також з груп інтернаціональної революційної соціал-демократії, лівих соціал-демократів, лівих радикалів і інших революційних політичних організацій зародилася Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ), організаційне оформлення якої відбулося на нелегальній нараді у лютому 1919 р. в Станіславі. Тоді ж був обраний ЦК КПСГ.

Комуністи ставали організаторами і керівниками революційної боротьби трудящих мас. У Східній Галичині відбувся ряд робітничих виступів під революційними лозунгами. Найбільшим виступом було повстання дрогобицького пролетаріату в квітні 1919 р., яке закінчилося перемогою трудящих мас. 14 квітня в Дрогобичі вперше в історії революційного руху Східної Галичини була проголошена Радянська влада. Але власті ЗУНР, зосередивши в Дрогобичі численні збройні сили, 15 квітня придушили повстання.

Трудність боротьби трудящих за Радянську владу в Східній Галичині полягала в тому, що поряд з боротьбою проти внутрішньої контрреволюції — українських буржуазних націоналістів — доводилось вести боротьбу проти агресії буржуазно-поміщицької Польщі, яку підтримували сили міжнародного імперіалізму, а також проти інших інтервентів.

25 червня 1919 р. верховна рада Паризької мирної конференції за рекомендацією американської делегації ухвалила горезвісне рішення яким «узаконювала» окупацію Східної Галичини панською Польщею¹.

Після окупації Східної Галичини польське панство, яке мріяло про встановлення кордонів 1772 р., вирішило окупувати й інші українські та білоруські землі.

Знаючи про ці анексіоністські плани верховодів буржуазно-поміщицької Польщі, Радянські уряди РРФСР і УРСР докладали всіх зусиль, щоб відвернути війну. Але цього зробити не вдалося. 25 квітня 1920 р. кліка Пілсудського разом з петлюрівськими недобитками, викинутими трудящими масами за межі України, розпочали агресивну війну проти Країни Рад. ЦК РКП(б), аналізуючи характер нової авантюри міжнародного імперіалізму, в тезах «Польський фронт і наші завдання» писав: «Підбурювана найбільш крайніми імперіалістами країн Антанти, польська буржуазія розпочала наступ на Україну, відкрито проголошуючи свій намір окупувати її, щоб потім установити над нею, за допомогою підставних прикажчиків, подібних до Петлюри, своє воєнне, національне, економічне і політичне панування»².

Скориставшись тимчасовою перевагою збройних сил і раптовістю нападу, білополяки окупували значну територію України.

Агресія панської Польщі зустріла рішучу відсіч з боку всіх радянських народів. Тисячі українців пішли добровольцями в Червону Армію, щоб захищати революційні завоювання від імперіалістів.

Завдяки героїчним зусиллям, проявленим в боях з агресорами, наступ білополяків був зупинений. 5 червня Червона Армія почала на широкому фронті наступальні операції. Армія Пілсудського, незважаючи на всебічну підтримку міжнародного імперіалізму, зокрема реакційних кіл Франції, поспішно відступала на захід.

Під час наступу білопольських військ на Радянську країну у Східній Галичині зростає революційний рух. На Підкарпатті, в селах Косівського повіту в квітні вибухло збройне повстання, яке охопило значну

¹ «Papers Relating to the Foreign of the United States. The Paris Peace Conference», т. VI, Washington, стр. 677.

² Журн. «Коммунист», 1920, № 3, стр. 44—45.

територію. Як свідчать документи польських окупаційних властей, повстання мало революційний характер. «Цьому рухові сприяло все населення, крім окремих багатців, яким особисто цей більшовицький рух міг загрожувати»¹, — доносив офіцер карної експедиції К. Хшановський. Через недостатню організованість повстання наприкінці квітня основні вогнища його були ліквідовані, проте 29 квітня 1920 р. косівський староста писав намісництву, що «для виловлення зворушників, які ховаються по лісах і горах, потрібно буде приблизно 14 днів»².

Незважаючи на військовий терор, що лютував у Східній Галичині, в травні відбулися робітничі страйки у Львові³ і Дзвинячі⁴, в червні — у Биткові⁵, в липні — у Княгинині⁶ та в інших місцевостях. В містах і селах краю посилюються революційні настрої серед населення. Староста Ширецького повіту доповідав: «Тутешні українці, як можна було помітити, здебільшого сприяють більшовикам, радіють з приводу відступу польських військ і кажуть, що наближаються їх брати, і їх доля покращає»⁷. Львівський староста, характеризуючи настрої населення Львова, змушений був визнати, що «серед польського населення немає особливого бажання до військової служби і продовження війни... Що стосується українців, то серед них можна помітити таємні союзи. Вони не приховують свою радість з приводу наближення більшовиків... Українці, користуючись тяжким становищем Польщі, планують збройне повстання»⁸. Як свідчать численні донесення польських властей, подібне становище було і в інших частинах Східної Галичини.

На чолі революційних мас виступали молоді комуністичні організації, що діяли в тилу білополяків. Влітку 1920 р. активізували свою діяльність галицькі комуністи, які перебували на Україні. 23 квітня на партійній конференції західноукраїнських комуністів у Києві був обраний Галицький організаційний комітет КП(б)У (Галорком) в складі трьох членів: Ф. Кон — голова, Ф. Конар — заступник голови і І. Немоловський — секретар⁹. Пізніше Галорком був поповнений представниками підпільних комуністичних організацій, які діяли на території Східної Галичини¹⁰.

Перед Галоркомом стояло завдання розгорнути активну революційну пропаганду і організаційну роботу серед західноукраїнських трудящих мас, об'єднати комуністичні організації у єдину партію, підготувати маси до виконання тих великих завдань, які мали бути здійснені після звільнення Східної Галичини від білопольської окупації¹¹.

З метою надання допомоги молодим галицьким партійним організаціям, а також для ведення пропаганди серед тих галичан, що перебували

¹ Львівський філіал Центрального державного історичного архіву УРСР (далі — ЛФЦДІА УРСР), ф. 146, оп. 4, спр. 5263, арк. 43—44.

² ЛФЦДІА, арк. 40.

³ Газ. «Вперед» від 13 травня 1920 р.

⁴ Державний архів Станіславської області (далі — ДАСО), ф. 47, оп. 1, спр. 713, арк. 79.

⁵ Там же, арк. 104.

⁶ 36. документів «Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи й матеріали» (далі: збірник документів «Під прапором Жовтня»), Львів, 1957, стор. 275—276.

⁷ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), ф. 43, оп. 1, спр. 25, арк. 55.

⁸ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 5, арк. 4.

⁹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — ПА ІІП ЦК КП України), ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹⁰ Центральный Державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 1, спр. 611, арк. 14.

¹¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

на території Радянської Росії (головним чином це були колишні військовополонені) Центральний Комітет партії створив Галбюро при ЦК РКП(б)¹. В квітні 1920 р. Галбюро прийняло постанову про мобілізацію галицьких комуністів для роботи в Східній Галичині².

Таким чином, на території Радянських республік були два партійні центри, які займалися галицькими справами. У Східній Галичині також існував ЦК КПСГ, навколо якого об'єднувалися партійні організації, що перебували на території Східної Галичини. Настала крайня потреба об'єднати всі ці органи в єдиний партійний центр. В цьому плані розпочалася велика підготовча робота. Уже 8 липня на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У і Галоркому був створений перший тимчасовий революційний уряд Східної Галичини — Галицький революційний комітет у складі: В. Затонський—голова, М. Баран—заступник голови, К. Литвинович, Ф. Конар, І. Немоловський—члени³. Від імені трудящих Східної Галичини Галорком КП(б)У і Галревком звернулися з закликом до робітників і селян радянських республік і до бійців Червоної Армії допомогти визволитися від білопольської окупації. «Галицький робочий люд,— писав Галорком КП(б)У,— устами своєї Комуністичної партії звертається до вас від імені 5 000 000 населення Галичини, з яких 130 тисяч загинули від катівських знущань, голоду і холоду в тюрмах і концентраційних таборах польської шляхти, з благанною проською: допоможіть нам прогнати польських панів з нашої споконвічної землі, политою кров'ю дідів і прадідів». Звернення закінчувалося словами: «Ми знаємо, що Робітничо-Селянська армія, хоч і перевтомлена довгими походами та боями, піде вперед, а панське військо, яке блищить французьким, англійським та американським золотом, втече, як стадо баранів»⁴.

У липні 1920 р. полки Червоної Армії, виконуючи наказ Радянського уряду, почали свій героїчний визвольний похід у Східну Галичину. 18 липня було визволено прикордонне місто Підволочиськ, згодом Гусятин, Броди, Збараж⁵, а 26 липня — Тернопіль, який став тимчасовим місцем перебування Галревкому⁶.

Під тиском військових частин 1-ої Кінної, 12-ої і 14-ої армій білопольські війська відступали на захід, 24 липня, тобто вже через 6 днів після початку визвольного походу, розпочалися операції за визволення м. Львова⁷. Особливо жорстокі бої під Львовом розгорнулися в середині серпня⁸.

Внаслідок наступальних операцій Червоної Армії повністю було визволено від шляхетської окупації 14 повітів, у тому числі: Збаразький, Зборівський, Тернопільський, Скалатський, Бучацький, Гусятинський, Терехівський, Борщівський, Чортківський, Підгаєцький, Бережанський, Золочівський, Бродівський, Заліщицький. Територія таких повітів, як Рогатинський, Сокальський, Перемишлянський, Радеківський, Бібрський, Кам'яно-Струмилівський і Львівський була визволена лише частково і на короткий час.

Визвольний похід Червоної Армії викликав велике революційне під-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 78—79; Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі — ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 17, оп. 7, спр. 96, арк. 11.

² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 7, спр. 96, арк. 2—4, 18.

³ ПА ІІП, ЦК КП України, ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

⁴ Газ. «Більшовик» від 21 липня 1920 р.

⁵ Центральний Державний архів Червоної Армії (далі — ЦДАЧА), ф. 102, оп. 3, спр. 612, арк. 233, 239; ф. 199, оп. 4, спр. 424, арк. 43, 53.

⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 3, оп. 1, спр. 1862, арк. 1.

⁷ ЦДАЧА, ф. 245, оп. 3, спр. 262, арк. 167; спр. 105, арк. 37, спр. 132, арк. 2.

⁸ Там же, оп. 1, спр. 69, арк. 39—40.

несення серед трудящих Східної Галичини як на визволеній території, так і в повітах, окупованих ворогом. Цьому сприяв той факт, що підпільні комуністичні організації КПГ встановили контакт з Галоркомом КП(б)У, а пізніше з ЦК КПГ і Галревкомом¹. Для керівництва революційною боротьбою було створене при ЦК КПГ спеціальне прифронтове бюро ЦК КПГ на чолі з Дністренком².

Коли Червона Армія почала бої за звільнення Львова і польські власті змушені були знімати звідусіль війська на допомогу львівському гарнізону, на Підкарпатті спалахнуло збройне повстання. В липні тут розгорнулася активна партизанська боротьба. Окремі загони налічували до 500 чоловік³. Задовго до початку повстання тут розповсюджувалися комуністичні листівки і звернення. Особливо велике значення для організації трудящих мас мали листівки, видані революційними організаціями в Чехословаччині.

Відомо, що навесні 1920 р. в Чехословаччині відбувся з'їзд стрілецьких Рад інтернованих українських військових частин колишньої Української галицької армії. В одній із листівок з'їзд стрілецьких Рад, звертаючись до інтернованих українських солдатів, писав: «Ми мусимо забезпечити перемогу революції, мусимо підтримати силу Червоної Армії, мусимо самі стати Червоною Армією...»⁴.

Військово-революційний комітет, обраний на з'їзді як керівний орган по підготовці виступу галицьких частин на підтримку Червоної Армії, звернувся до населення Східної Галичини з відозвою, в якій закликав трудящих виступити на підтримку Червоної Армії. «Закладайте у всіх волостях і селах комітети, щоб ви мали силу роззброїти жандармерію. Псуйте урядження телеграфу, пошти, телефону. Творіть повстанські полки, шукайте з нами злучення. Ворогів народу — всіх панів, поліцаїв, жандармів, суддів, війтів, комендантів, спекулянтів, дідичів арештовуйте і віддайте під революційний суд... Наша перемога певна і близька!»⁵. У відозві «За що б'ються більшовики?» військово-революційний комітет після викладення основних програмних положень партії більшовиків накреслив конкретний план дій повстанських загонів після того, як повстання почнеться. Основне завдання, яке стояло перед повстанням, — «допомогти Червоній Армії оволодіти Галичиною і Буковиною і вигнати польсько-єврейсько-українську буржуазію»⁶.

З тим, щоб повстання набрало більш грізної сили, Галревком доручив військово-революційному комітету «озброїти 20 сотен галичан, що були там (в Чехословаччині. — О. К.)..., і рвалися до нас», та перекинути їх у тил білопольської армії⁷.

Революційні підпільні комітети, що діяли на Підкарпатті, розгорнули активну діяльність по підготовці повстання. Сотні людей ішли в повстанські загони, щоб звільнити західноукраїнську землю від окупації⁸. Населення бойкотувало мобілізацію до петлюрівської армії⁹.

¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 3, оп. 1, спр. 1969, арк. 6.

² ПА ІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 11, арк. 15—16.

³ ЦДАЧА, ф. 147, оп. 4, спр. 249, арк. 107; ДАСО, ф. 1, оп. 1, спр. 11, арк. 9; газ. «Вісті» від 10 липня 1920 р.

⁴ Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО), ф. 14, оп. 1, спр. 22, арк. 2.

⁵ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 28, арк. 67.

⁶ Зб. документів «Під прапором Жовтня», стор. 286.

⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 3, оп. 1, спр. 1969, арк. 6.

⁸ Архів Міністерства закордонних справ СРСР, ф. Референтура по Польщі, оп. 3, спр. 6, папка 4, арк. 49; ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 76, арк. 131.

⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 610, арк. 18—19; газ. «Красный кавалерист» від 31 липня 1920 р.

21 серпня о 8 годині ранку розпочалося повстання в Сколівському повіті¹. Організований селянином Іваном Дем'яном невеликий повстанський загін роззброїв жандармів у с. Опорець і захопив їх казарми. Влада фактично опинилася в руках повсталих². Незабаром сюди прибув військовий український загін з Чехословаччини на чолі з революційними командирами. З сусідніх сіл прибували повстанські загопи. «Наплив добровольців, як писав староста Сколівського повіту,— був дійсно великий, особливо з Гмин, Опорця, Славська, Гутари, Кального і Волосянки»³. Наступного дня повстанці, кількість яких доходила до 3,5 тис. чоловік, оволоділи важливим стратегічним пунктом Лавочним, а 23 серпня дійшли до Гребеніва; 25 серпня наблизилися до Славська, де розгромили загін польських прикордонників⁴. Повстанці контролювали залізничну лінію Лавочно—Стрий—Стрий—Станіслав⁵. На чолі повсталих мас виступав комуніст Ф. Бекеша⁶. На визвольній території, як свідчать архівні документи, повстанці проголосили Українську Радянську Республіку⁷.

Розмір повстання і кількість учасників його були настільки великими, що місцева адміністрація ще до підходу повстанців кидала містечка і села і тікала на захід⁸.

Усвідомлюючи небезпеку розгортання повстання, польські власті кинули проти повстанців велику кількість військових, жандармських і поліцейських сил і наприкінці серпня придушили його. Сотні людей були заарештовані, а села розорені, пограбовані і спалені⁹. «Жителі Славська,— доносив староста Сколівського повіту,— повтікали в гори і ліси, так що село ніби вимерло»¹⁰. Подібне становище було і в інших селах Підкарпаття. В горах ще довго після придушення повстання точилася боротьба партизанських загонів проти карателів.

Революційні виступи трудящих Східної Галичини проти польської буржуазно-поміщицької влади сприяли успішному наступу Червоної Армії. Вони говорять про єдність усього українського народу в боротьбі проти білополяків, проти імперіалізму за встановлення Радянської влади.

У повітах, визволених Червоною Армією, трудящі маси з великою радістю зустрічали свою визволительку. Робітники залізничної станції Тернопіль в резолюції, прийнятій на мітингу 16 серпня, заявляли, що вони «одноголосно вітають Радянську владу, виявляючи своє вдоволення з висловом широї подяки за звільнення від гніту бувшого капіталізму. В доказ цього, що зібрані вважають за свою найідеальнішу задачу та найвищу ціль присвячувати свої зусилля для піддержки і захисту Радянської влади, складають торжественно приречення чесно і совісно сповняти свої обов'язки та стояти твердо і непохитно на сторожі інтересів всесвітнього пролетаріату»¹¹. Селяни с. Целіїв писали в резолюції: «Ми клянемося, що будемо піддержувати революцію і Радянську владу чим буде можна. Ми готові піти всі у завзятий бій, по-

¹ 36. документів «Під прапором Жовтня», стор. 292.

² Там же.

³ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 76, арк. 131.

⁴ Там же, стор. 131—132.

⁵ Газ. «Известия» від 15 вересня 1920 р.

⁶ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 76, арк. 131—132.

⁷ ЦДІАЛ УРСР, ф. 146, оп. 8, спр. 3822, арк. 13.

⁸ ДАСО, ф. 1, оп. 1, спр. 11, арк. 25.

⁹ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 3/34, арк. 3; спр. 28, арк. 94; газ. «Вперед» від 23 жовтня 1920 р.

¹⁰ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 76, арк. 136.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 12189, оп. 1, спр. 4, арк. 23.

магати харчами, підводами і чим буде можливо, тим будемо помагати»¹. Про зворушливу зустріч Червоної Армії населенням доповідав Галревком В. І. Леніну². Про це ж писав Галревком в листі до Польревкому³. Цього не могли приховати і польські місцеві власті в своїх донесеннях⁴.

На визволеній території почалося нове життя. Трудящі маси, які віками терпіли соціальний і національний гніт, активно включилися в будівництво соціалістичного суспільства.

Ще в першій декларації «До працюючих усього світу. До урядів Соціалістичних Радянських Республік і до урядів усіх капіталістичних країн», оголошеній 16 липня, Галревком проголосив, що «права приватної власності поміщиків, купців, фабрикантів, банкірів, і всіх експлуаторів чужої праці на всі землі, ліси, пасовиська, води, підземні багатства, які були в їх розпорядженні, скасовуються, а їх маєтки з усіма будинками, інвентарем, живим і мертвим, переходять у розпорядження працюючих через відповідні місцеві революційні комітети»⁵.

У відповідності з ленінською національною політикою, Галревком проголосив Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР) суверенною Радянською державою, яка перебуватиме в тісних, дружніх зв'язках з іншими Радянськими соціалістичними республіками.

Такий крок в тих конкретних історичних умовах був правильний. Незважаючи на те, що трудящі Східної Галичини протягом віків тяжіли до своїх єдинокровних братів на Сході, що це тяжіння особливо посилилося після перемоги Жовтневої революції на Україні, після розпаду Австро-Угорщини, але воно ще не було добровільно виявлене якимсь актом — декларацією, зверненням, референдумом, а тому включення Східної Галичини до складу УРСР могло бути використане буржуазною пропагандою проти ленінської національної політики Комуністичної партії. При цьому не потрібно забувати, що Східна Галичина з 1772 р. знаходилася в складі Австро-Угорщини, а до цього з середини XIV ст. була в складі шляхетської Польщі. Створенням республіки Галревком вибив ґрунт з-під буржуазно-націоналістичних «самостійників» для ведення антирадянської пропаганди.

ЦК Комуністичної партії Галичини у відповідній записці від 31 жовтня 1920 р. писав у ЦК КП(б)У: «Розуміючи, що соціалістична революція в Радянських республіках, зокрема в Галичині, може існувати тільки при самій тісній єдності політичних сил і економічних засобів цих республік, ЦК КПГ цю єдність фактично проводив у життя. Що стосується формальної державної приналежності Радянської Галичини до соціалістичної федерації Республік, то цю справу мав вирішити і Всегалицький з'їзд Рад робітничих, селянських і червонострілецьких депутатів»⁶.

Таку ж політику щодо державності Східної Галичини проводила і Реввійськрада Південно-Західного фронту. На основі вказівок ЦК РКП(б) член Реввійськради фронту Й. В. Сталін в листі від 20 червня до армій фронту писав: «Внушіть їм (галицьким українцям.— О. К.), що коли пригноблені Польщею галицькі українці підтримають нас, ми підемо на Львів для того, щоб звільнити його і віддати галицьким укра-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 12189, оп. 1, спр. 4, арк. 10.

² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 3, оп. 1, спр. 1969, арк. 2.

³ Там же, ф. 68, оп. 1, спр. 25, арк. 63.

⁴ ДАЛО, ф. 102, оп. 1, спр. 5, арк. 35; спр. 76, арк. 144; ф. 129, оп. 2, спр. 974, арк. 40; зб. документів «Під прапором Жовтня», стор. 589—596.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2190, оп. 1, спр. 3, арк. 21.

⁶ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 459, арк. 41.

інцям, вигнати звідти поляків і допомогти пригніченим українцям-галичанам створити свою незалежну державу, хай навіть не радянську, але прихильну (доброзичливу, дружню) до РРФСР. Це підніме революційний дух галицьких селян в тилу у поляків і підірве сили Польщі...»¹. Реввійськрада 14-ої армії в одному із своїх звернень писала: «Галичина залишиться вільною, незалежною Радянською республікою. Не захоплювати чужу країну, а визволяти її з-під влади польських загарбників — ось мета Червоної Армії»².

Створення ГСРР було тимчасовим заходом Комуністичної партії і Радянської влади. Воно диктувалося уже згаданими обставинами. Проте партія ніколи не ігнорувала того, що трудящі Східної Галичини прагнули до возз'єднання з Радянською Україною. «Якось всі переконані, — читаємо в тогочасному документі УПГ, — що Галичина приєднається до Радянської України, вважають це цілком природним і навіть дивуються, що з'їздові Рад прийдеться ще вирішувати таке просте і до очевидності ясне для всіх питання»³.

1 серпня 1920 р. було оголошено ряд важливих декретів Галревкому, які лягли в основу радянського будівництва в ГСРР. Серед них особливе місце займав декрет № 1 — «Про встановлення соціалістичної Радянської влади в Галичині»⁴, а також декларація «Про права і обов'язки робітників у Галицькій Соціалістичній Республіці»⁵.

Своїми декретами Галревком скасував всі закони, видані під час перебування Східної Галичини в складі Австро-Угорської монархії, ЗУНР і Польщі, а також всі існуючі органи буржуазної влади. Влада повсюдно передавалася до рук ревкомів. Було прийнято основний принцип соціалізму «хто не працює той не їсть», вводився восьмигодинний робочий день і семигодинний при нічній праці, встановлювалося матеріальне забезпечення для всіх безробітних, вводилися відпустки і т. п.

Комуністична партія Галичини була керівником і організатором радянського будівництва. В одній із своїх постанов ЦК КПГ писав: «Комуністична партія, яка стоїть на чолі цього революційного руху (їдеться про знищення старої державної машини.—О. К.) повинна довести революцію до кінця. Вона повинна на руїнах капіталізму збудувати комуністичне суспільство, пролетарську культуру, радянський апарат»⁶.

За здійснення цього основного завдання і взялася КПГ з перших днів визволення. 11 серпня 1920 р. на першому пленумі ЦК КПГ було затверджено Галревком в складі п'яти чоловік: Затонський — голова, Баран — заступник голови, члени — Левицький, Литвинович, Савка (Бараль), обрано Політбюро ЦК КПГ і Секретаріат ЦК КПГ⁷.

Пленум ЦК КПГ вказав, що КПГ здійснює керівництво всім життям в республіці через органи Радянської влади⁸. Будучи керівною партією в республіці, КПГ розробила відповідні директиви, на основі яких практично здійснювалося соціалістичне будівництво. Особливо велике

¹ ЦДАЧА, ф. 245, оп. 1, спр. 29, арк. 291а.

² Державна публічна бібліотека УРСР. Кабінет революційної преси, зб. «Визволення Галичини в 1920 р.», арк. 682.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 459, арк. 27.

⁴ «Збірник декретів, декларацій і постанов Галицького революційного комітету» (далі: «Збірник декретів Галревкому»), вип. 1, Тернопіль, 1920, стор. 9—10.

⁵ Там же, стор. 7—8.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 54, арк. 17.

⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 4а, арк. 1; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 610, арк. 57.

⁸ Там же, спр. 14, арк. 1, спр. 11, арк. 3.

значення мала інструкція ЦК КПГ для повітревкомів, а також інструкції повітовому інструктору-організатору, сільському організатору, комгурткам на підприємствах і в радянських установах тощо¹.

Велику роботу КПГ проводила по вихованню трудящих мас в дусі марксизму-ленінізму, в дусі пролетарського інтернаціоналізму. ЦК КПГ систематично займався підбором, вихованням і розстановкою партійних і радянських кадрів. Багато уваги приділялося земельному питанню, справам промисловості, соціального забезпечення і культурного будівництва. Декрети і постанови Галревкому були наслідком колективного обговорення їх на засіданнях Політбюро ЦК КПГ. Не було жодної ділянки життя республіки, якою б не займався ЦК КПГ.

Велику роботу по організації Радянської влади у Східній Галичині проводили комісари, командири і бійці Червоної Армії. Серед організаторів соціалістичного будівництва в ГСРР були такі визначні діячі Комуністичної партії і Радянської держави, як Сталін, Ворошилов, Будьонний, Щаденко, Котовський і ін.

На основі декретів Галревкому, постанов та інструкцій ЦК КПГ в містах і селах ГСРР розпочалася активна робота по створенню нових радянських органів влади. Десятки тисяч галичан взяли активну участь в цій важливій справі.

За ініціативою представників Галревкому або політвідділів Червоної Армії в містах і селах Східної Галичини зразу ж після звільнення відбувалися мітинги, на яких обиралися ревкоми. Населення проявляло надзвичайно велику активність у виборах. «До виборів у ревкоми,— писав сучасник,— населення ставиться дуже і дуже уважно»².

До складу сільревкомів обиралося по три—п'ять членів, в залежності від кількості населення. Повітревкоми склалися з п'яти чоловік. Як правило, членами ревкомів були робітники, безземельні й малоземельні селяни. Але були випадки, коли в ревкоми пробиралися і представники куркульської верхівки³. В таких випадках за ініціативою самих же селян або повітревкомів сільревком переобирався.

З метою навчання членів ревкомів практичній роботі по організації радянського будівництва в ряді повітів були впроваджені з'їзди ревкомів. Один з перших таких з'їздів відбувся 18 серпня в Тернополі. В його роботі взяли участь 120 членів ревкомів Тернопільського повіту. Учасники з'їзду заслухали доповіді про Радянську владу, про соціалістичну революцію, а також одержали ряд вказівок, щодо їх практичної діяльності. Після обговорення доповідей було схвалено резолюцію, в якій делегати з'їзду заявляли, що селянство повіту розуміє свої обов'язки перед Червоною Армією, яка його звільнила від панського ярма, і буде допомагати їй всіма засобами. Повітовий з'їзд заявив також про повне довір'я своїй робітничо-селянській владі, бо тільки вона остаточно визволить трудящих від гноблення експлуататорів.

Резолюція з'їзду закликала всіх селян і робітників «стояти твердо і непохитно на сторожі своїх прав, не слухати лукавих і гадючих підшептів агентів Петлюри і Петрушевича, а йти під тим прапором, під яким йде селянство і робітництво України і Росії, тобто під прапором III Інтернаціоналу»⁴.

21—22 серпня відбувся повітовий з'їзд членів ревкомів Заліщицького повіту⁵. На з'їзді були прочитані доповіді на теми: «Що таке Радян-

¹ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 37, оп. 1, спр. 1, арк. 69—76.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 4, арк. 5.

³ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 28, арк. 22.

⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 3588, оп. 1, спр. 8, арк. 3.

⁵ ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 191, арк. 5.

ська влада і чому мусимо її підтримувати?», «Що таке Комуністична партія і Комуністичний Інтернаціонал?», «Декрети і постанови Галревкому», «Наші завдання» та ін., а також доповіді делегатів про роботу на місцях¹. Цікаво відмітити, що із 134 делегатів, присутніх на з'їзді, 112 були безземельні й малоземельні селяни, 7 батраків і тільки 4 середняки².

В деяких повітах (Бродівський, Збаразький та ін.) відбулися селянські з'їзди, на яких делегати від сіл обмірковували хід радянського будівництва в селах повіту і накреслили заходи по здійсненню завдань, які стояли перед селянством³.

Молоді органи радянської влади, натхненні великими ідеями соціалізму, активно включилися в будівництво нового життя. В містах й селах влада переходила від війтів і старост до ревкомів, обраних самими трудящими. Розганялася поліція, жандармерія, суди, їх місце займали органи революційної влади.

Однак необхідно зазначити, що через відсутність досвідчених кадрів, а також короткочасність періоду радянського будівництва у визволених районах Східної Галичини робота ревкомів не всюди стояла на належному рівні. ЦК КПГ у звіті Центральному Комітету КП(б)У писав, що «радянський апарат, як також і партійний, знаходяться тільки в стадії початкової організації»⁴. Відомо, наприклад, що навіть у Галревкомі не всі відділи були укомплектовані керівними робітниками, а ряд відділів за відсутністю кадрів зовсім не був створений (зв'язку, охорони здоров'я, шляхів сполучення та ін.)⁵. Це, безумовно, негативно відбивалося на організації соціалістичного будівництва в західноукраїнських містах і селах. При цьому, однак, ми не можемо недооцінювати й тих великих змін, які відбувалися на визволеній західноукраїнській землі протягом двох місяців існування тут Радянської влади.

Перед Радянською владою стояло завдання — відбудувати народне господарство країни на нових, соціалістичних началах. Робітничо-селянський уряд одержав у спадщину після польсько-петлюрівського панування розруху у всіх галузях народного господарства. «Цілком зруйновані залізниці, зірвані мости, увезені або перевернені всі вагони і паровози, зруйновані фабрики і заводи, вивезені всі машини, повна відсутність сировини і палива для роботи навіть кустарних підприємств. Зруйноване сільське господарство: панські маєтки — звідси вивезений весь живий і мертвий інвентар; дрібноселянські господарства залишилися без худоби, потрібної для обробки землі. Цілі містечка і десятки сіл цілком спалені. Вся Галичина є кладовище, на якому кишить бідний, голодний люд»⁶ — так виглядали райони Східної Галичини в перші дні після їх визволення.

Перед КПГ і Радянською владою постало завдання протягом найкоротшого часу підняти міста і села з руїн, ліквідувати голод і злидні. Партія і уряд звернулися до трудящих мас із закликком активно включитися у відбудову народного господарства. «Тільки спільними зусиллями робітництва і селянства, — писав Галревком, — ми можемо вивести народну господарку з того становища, до якого довів її капіталістичний лад. Тільки революційний ентузіазм мас порушить старі гори

¹ ДАЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 191, арк. 5, арк. 39.

² Там же, арк. 50.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 7, арк. 2—3; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 51, арк. 31; журн. «Західна Україна», 1930, № 9, стор. 66.

⁴ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 26, арк. 1.

⁵ Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 36, арк. 6.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 35, арк. 1.

і мури, які зустрічаємо на шляху соціалістичного будівництва. Більше рішучості, більше класової свідомості і непохитного переконання в остаточну перемогу»¹.

Трудящі маси під керівництвом Комуністичної партії активно включилися у відбудову народного господарства. Основна увага була зосереджена на вирішенні аграрного питання, і це не випадково. Адже Східна Галичина була аграрним краєм, при цьому аграрні відносини мали напівфеодалний характер і їх необхідно було привести у відповідність з потребами часу.

В основу вирішення аграрного питання були покладені декрет Галревкому № 1, яким було встановлено, що всі державні, поміщицькі і церковні землі з живим і мертвим реманентом переходять з рук їх власників до рук трудящих мас, і постанова Галревкому «Про земельні маєтки й плоди, про збір хліба й паші»², що накресливали конкретні заходи по здійсненню соціалістичної перебудови сільського господарства.

Ці два важливі історичні документи поклали початок великим революційним перетворенням в сільському господарстві ГСРР. На визволеній землі не стало більше поміщицьких латифундій; вся земля перейшла у власність трудового народу. Всюди розпочалася активна підготовка до здійснення земельних законів, виданих Галревкомом.

Проте в соціалістичній перебудові сільського господарства Галревком і КПГ допустили істотні помилки. І в декреті № 1 і в постанові Галревкому «Про земельні маєтки і плоди, про збір хліба й паші» було передбачено що земля, яка конфіскувалася у великих власників, не передавалася безпосередньо селянам, а лише органам державної влади — ревкомам. Таким чином, Галревком і КПГ не врахували рекомендацій В. І. Леніна, який вчив, що для завоювання широких селянських мас на свій бік необхідно, щоб селяни наочно побачили і відчули, що вони є господарями землі, потрібно, щоб вони одержали з рук Радянської влади довгождану землю.

Однак революційна активність мас ішла значно далі настанов Галревкому. Селяни з власної ініціативи проводили розподіл поміщицьких земель. В першу чергу землю одержували безземельні, а потім малоземельні селяни. Так, наприклад, в с. Настасові, Тернопільського повіту, було розподілено між селянами 200 моргів виораної поміщицької землі³, в с. Хом'яківцях, Чортківського повіту, — 430 моргів, в с. Нагорянках — 700 моргів і т. д.⁴

В окремих селах на базі поміщицьких фільварків Галревком почав створювати кооперативні господарства⁵. Досвід показав, що це було передчасно. Селяни не були готові до ведення колективного господарства, до цього зовсім не була підготовлена технічна база, бракувало відповідних кадрів.

Незважаючи на помилки, допущені Галревкомом у вирішенні аграрного питання, Радянська влада у Східній Галичині поліпшила становище селянства, ліквідувавши крупне поміщицьке і церковне землеволодіння, селяни одержали частину землі, врожаю з поміщицьких ланів, живого і мертвого реманенту з поміщицьких маєтків і т. п.

Допущені ж Галревкомом помилки були наслідком невмілого, не-

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2190, оп. 1, спр. 29, арк. 4.

² Там же, ф. 2189, оп. 1, спр. 29, арк. 34—35.

³ Там же, ф. 3098, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

⁴ Там же, ф. 3004, оп. 1, спр. 5, арк. 132; зб. документів «Під прапором Жовтня», стор. 473, 565—568 тощо.

⁵ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 6, оп. 1, спр. 51, арк. 27; ЦДАЖР УРСР, ф. 3004, оп. 1, спр. 5, арк. 210.

творчого застосування в умовах Східної Галичини досвіду радянського будівництва в інших соціалістичних республіках.

Були зроблені певні кроки і у відбудові та розвитку промисловості. Але це були лише перші кроки. Уже в декреті Галревкому № 1 зазначалося, що «всі фабрики, заводи, банки, промислові підприємства, рудники, надземні і підземні багатства організовано переходять всеціло до трудящих галицьких мас згідно відповідних інструкцій»¹. Тобто банкіри, фабриканти й інші промисловці позбавлялися приватної власності на засоби виробництва. Це було одним із найбільших здобутків робітничого класу.

На підставі вищезгаданого декрету всі промислові підприємства були передані у власність органів Радянської влади.

Здійснений також ряд практичних заходів по відбудові найважливіших промислових підприємств. Так, 17 серпня стала до ладу електростанція в м. Тернополі², розпочатий ремонт шляхів сполучення і засобів зв'язку³; проведені необхідні ремонтні роботи в комунальному господарстві.

Численні документи, які збереглися, говорять про велику активність робітничого класу у відбудові промисловості. В резолюції зборів залізничники ст. Підволочиськ писали: «Не покладаючи рук, ми всі як один виступимо на фронт внутрішньої економічної розрухи, яку нам лишила панська влада. Ті товариші, які покидають фронт розрухи, покривають себе п'ятном ганьби, і їм не може бути між нами місця. Ми, які стаємо творцями Радянської влади, клянемося всіма силами допомагати Червоній Армії, яка увільнила нас з-під ярма капіталу. Докажемо, що так, як вона вміє боротись на фронті проти буржуазії, так ми зуміємо боротись на фронті економічної розрухи»⁴.

Подібні резолюції були схвалені й на мітингах інших промислових підприємств. Короткочасність існування Радянської влади у Східній Галичині не дала змоги західноукраїнським робітникам провести великі роботи в галузі промисловості.

Соціалістичні перетворення розпочалися і в галузі культури. В числі перших декретів Радянської влади був декрет «Про відділення церкви від держави і школи». В декреті відмічалася антинародна роль церкви в суспільстві, її негативний вплив на свідомість трудящих мас, на їх світогляд. Скасовувалися всі привілеї духовних осіб, збір податків з населення на користь церкви, земельні маєтки церковних і релігійних товариств оголошувалися всенародною власністю⁵. Декрет гарантував свободу совісті для всіх громадян ГСРР.

Була проведена значна організаційна робота в галузі народної освіти. При Галревкомі і повітревкомах були створені відділи народної освіти⁶. Розроблено єдину структуру шкіл⁷. Для дітей віком від 8 до 15 років запроваджувалася єдина трудова школа з семирічним навчанням. Після трудової школи вони мали йти в професійні школи: агрономічні, технічні, соціально-економічні, педагогічні, медичні, мистецькі. Після закінчення цих шкіл діти трудящих могли вступати до вищих учбових закладів. Навчання всюди вводилося безплатне.

В містах і селах розпочалася активна підготовка до нового навчального року. Проводився ремонт шкіл, завозилися підручники, учнівське

¹ «Збірник декретів Галревкому», стор. 10.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 3588, оп. 1, спр. 9, арк. 1, 5, 8.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 3004, оп. 1, спр. 5, арк. 285—288.

⁴ 36. документів «Під прапором Жовтня», стор. 391.

⁵ «Збірник декретів Галревкому», стор. 11.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 41, арк. 29.

⁷ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 41, арк. 9.

приладдя. В Тернополі була відкрита українська учительська семінарія і гімназія¹.

Проводилася значна робота й по підготовці педагогічних кадрів до навчання за новими програмами. В серпні відбулися повітові з'їзди учителів. 5 вересня в Тернополі було скликано перший учительський з'їзд, на якому вчителі заслухали політичні доповіді, а також познайомилися з новими програмами і інструкціями². 12 вересня відбулася нарада представників відділів народної освіти в справі підготовки шкіл до нового навчального року³. Для запозичення досвіду роботи в Києві виїхала група галицьких учителів, яка мала привезти в ГСРР підручники і необхідну методичну літературу⁴.

Певні кроки були зроблені і в організації роботи культосвітніх установ: клубів, бібліотек, читалень. Було відкрито великий робітничо-селянський клуб в Тернополі, а також клуби й читальні в містах і селах⁵. Розпочали роботу бібліотеки⁶.

Значними тиражами виходили газети «Більшовик» і «Вісті», а також книги і брошури, видані Всегалвидавком і іншими видавництвами⁷.

Велику роботу було проведено по ліквідації безробіття, по організації соціального забезпечення. Про розміри допомоги говорить хоча би такий факт: за першу половину вересня на допомогу тільки безробітним було витрачено з державних фондів 409 тис. крб.⁸

За життям молодії Радянської республіки, за діяльністю органів революційної влади Галичини уважно стежив вождь Комуністичної партії і першої в світі Радянської держави В. І. Ленін. Незважаючи на переобтяженість роботою, Володимир Ілліч знаходив час для листування з Галревкомом, якому писав, як про це згадував В. Затонський: «Робіть все, що можливо, щоб широкі маси робітників та біднішого селянства негайно і наочно відчули, що Радянська влада несе їм життя»⁹. Так ставив питання В. І. Ленін про основну мету політики Радянської влади в Галичині.

У відповідь на турботу Радянської влади західно-українські трудящі активно підтримували Радянську владу, політику Комуністичної партії¹⁰. Селяни сіл Нижбірок Новий і Нижбірок Шляхетський заявляли: «Всіма силами будемо підтримувати цей Радянський лад і будемо всіма силами допомагати Червоній Армії»¹¹. Робітники і селяни Тернопільського повіту писали про свою готовність «допомогти усіма зусиллями при будові Радянської влади Східної Галичини»¹².

Проявом великого патріотизму західноукраїнських трудящих мас, їх відданості Радянській владі був масовий добровільний вступ галичан до Червонної Армії¹³. «Тут Радянську владу і ті цілі, за які бореться Червона Армія, глибоко зрозуміли, будуть їх захищати грудьми від нападу

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 3588, оп. 1, спр. 15, арк. 5.

² Там же, арк. 25, 26.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 27, арк. 43.

⁴ Д. ЛО, ф. 129, оп. 2, спр. 191, арк. 6.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 10, арк. 4; газ. «Більшовик» від 15 серпня 1920 р.

⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2190, оп. 1, спр. 39, арк. 3—4.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 916, оп. 1, спр. 1, арк. 35, 45, 70, 164—165.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 3588, оп. 1, спр. 9, арк. 23.

⁹ Газ. «Комуніст» від 14 липня 1929 р.

¹⁰ 36 документів «Під прапором Жовтня», стор. 353, 383, 396—399 тощо.

¹¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 4, арк. 7.

¹² Там же, арк. 2.

¹³ ЦДАЧА, ф. 199, оп. 2, спр. 233, арк. 4; ЦДАЖР УРСР, ф. 2189, оп. 1, спр. 4, арк. 5.

ворогів»¹, — писала в ті дні газета «Красное знамя». Галревком в листі до ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У і Реввійськрази Республіки писав: «Саме населення вимагає негайної мобілізації, усвідомлюючи, що лише активна участь самого галицького пролетаріату в боротьбі за звільнення закріпить здобутки революції в Галичині»².

Кипуча діяльність Комуністичної партії, органів Радянської влади мала великі позитивні наслідки. Ідеї марксизму-ленінізму опанували масами, завойовували їх на бік Рад. Але період радянського будівництва у Східній Галичині був короткотрасним. Внаслідок складних обставин, що склалися на фронтах польсько-радянської війни, Червона Армія змушена була відступити за р. Збруч. 21 вересня 1920 р. припинив свою діяльність Галревком. Західноукраїнська земля знову була окупована армією буржуазно-поміщицької Польщі.

Розпочався новий період в історії трудящих Східної Галичини. З одного боку, це був період жорстокого соціального і національного гніту в умовах іноземного поневолення, з другого — період героїчної класової і національно-визвольної боротьби трудящих мас проти гніту й експлуатації, за владу Рад, за возз'єднання з Радянською Україною в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі — невід'ємній складовій частині Союзу РСР.

Український народ, всі народи Радянського Союзу ніколи не визнавали за панською Польщею права на західноукраїнські землі. Уже 24 вересня 1921 р. уряди Радянської Росії і Радянської України заявили, що вони «зберігають за Східною Галичиною право на національне самовизначення». Радянський уряд не один раз заявляв про те, що питання про долю Східної Галичини розглядає як не вирішену міжнародну проблему і протестує проти всяких намірів імперіалістів розглядати його як внутрішню справу буржуазно-поміщицької Польщі.

Радянський народ ніколи не забував про долю західноукраїнських трудящих. У вересні 1939 р., коли польський буржуазний уряд покинув країну напризволяще і коли нависла загроза поневолення західноукраїнських земель фашистською Німеччиною, Червона Армія, йдучи назустріч прагненням трудящих, перейшла штучний кордон, який роз'єднував український народ, і назавжди звільнив трудящі маси Західної України від соціального і національного гніту. Здійснилася одвічна мрія українського народу про возз'єднання в єдиній державі. На визволеній західноукраїнській землі відкрилася нова славна сторінка в її історії, розпочалася епоха соціалізму.

¹ Газ. «Красное знамя» від 28 серпня 1920 р.

² ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 460, арк. 9.

Л. О. СУЯРКО

УТВОРЕННЯ СОЮЗУ РСР—ПОДІЯ ВЕЛИКОГО МІЖНАРОДНОГО ЗНАЧЕННЯ

Тридцять п'ять років тому на першому Всесоюзному з'їзді Рад волею народів нашої країни було проголошено і законодавчо оформлено утворення нового державного об'єднання суверенних радянських республік — Союзу РСР. Ця видатна подія стала новою віхою в житті радянських народів. Вона була безпосереднім результатом перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, блискучим триумфом ленінської національної політики.

В основі національної політики Комуністичної партії, яку послідовно і неухильно здійснювала Радянська влада з перших днів перемоги Жовтня, лежали геніальні положення, висунуті Марксом і Енгельсом і розвинені в нових історичних умовах як результат глибокого пізнання історичних закономірностей розвитку суспільства вождем і організатором партії В. І. Леніним. Узагальнюючи досвід національного будівництва Радянської країни, Ленін прийшов до висновку, що найбільш прийнятною формою державного устрою в умовах диктатури пролетаріату є радянська федерація, яка докорінно відмінна від різних типів буржуазної федерації.

«Визначаючи федерацію перехідною формою до повної єдності,— писав В. І. Ленін,— необхідно прагнути до дедалі тіснішого федеративного союзу, маючи на увазі, по-перше, неможливість відстояти існування радянських республік, оточених незрівняно могутнішими у воєнному відношенні імперіалістськими державами всього світу, без найтіснішого союзу радянських республік; по-друге, необхідність тісного економічного союзу радянських республік, без чого нездійсниме відновлення зруйнованих імперіалізмом продуктивних сил і забезпечення добробуту трудящих; по-третє, тенденцію до створення єдиного, за загальним планом регульованого пролетаріатом усіх націй, всесвітнього господарства як цілого, тенденція, яка цілком виразно виявлена вже при капіталізмі і безумовно має далі розвиватися і цілком завершиться при соціалізмі»¹.

Теоретично обгрунтувавши історичну необхідність більш тісного згуртування радянських республік в єдиний державний союз, всіляко підтримуючи об'єднавчий рух радянських народів², Ленін настійно пра-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 121.

² Про об'єднавчий рух, що охопив всі радянські республіки, є вже значна література. Зокрема цій важливій темі присвячені книги: Э. Б. Генкина, Образование СССР, Госполитиздат СССР, М., 1947, 180 с.; И. С. Чигарев, Партия большевиков — организатор Союза ССР, Госполитиздат СССР, М., 1949, 164 с.; Д. Чугаев, Образование Союза Советских Социалистических Республик, Госполитиздат СССР, М., 1951, 68 с.; С. И. Якубовская, Объединительное движение за образование СССР, Госполитиздат СССР, М., 1947, 200 с.; В. Пентков-

цював над виробленням такої форми об'єднання, яка забезпечила б свободу національного розвитку об'єднаних народів. Ленін піддав різкій критиці ідею «автономізації» радянських республік, яка не відповідала завданням соціалістичного будівництва і справі зміцнення дружби народів, і запропонував створити єдину багатонаціональну соціалістичну державу як добровільний союз рівноправних і суверенних народів, зберігши за кожним з його членів право вільного виходу.

Об'єднання радянських республік в єдиний державний союз на основі їх повної рівноправності завдало смертельного удару по великодержавному шовінізму і буржуазному націоналізму в окремих республіках. «Великоруському шовінізмові,— писав В. І. Ленін,— оголошую бій не на життя, а на смерть...»¹. Іншим разом він підкреслював: «Важливо, щоб ми не давали поживи «незалежникам», не знищували їх незалежності, а створювали ще новий етаж, федерацію рівноправних республік»².

Мудра ленінська національна політика була вірним дороговказом народам до єдності і союзу. Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік відповідало життєвим інтересам усіх народів нашої соціалістичної Батьківщини, заклало міцну основу братерської дружби радянських народів, створило необхідні умови для бурхливого розвитку нових, соціалістичних націй. Зміцнення ж економічної і оборонної могутності СРСР, яке сталося в результаті об'єднання матеріальних ресурсів всієї держави, посилило разом з тим і реальне значення союзних республік перед капіталістичним світом.

Значення утворення Союзу РСР — великої інтернаціональної будови — не обмежувалось рамками соціалістичної держави. Це була подія великої міжнародної ваги перших післявоєнних років. Об'єднавчий рух радянських народів, створення багатонаціональної союзної держави, прийняття першої Конституції СРСР залишили глибокий слід в свідомості трудящих всього світу, викликали їх схвалення, сприяли зміцненню пролетарського інтернаціоналізму. Захист першої в світі країни соціалізму — СРСР — трудящі світу вважали своєю кровною справою.

Не могли бути байдужими до об'єднання радянських народів і реакційні сили. Кінець 1922 — початок 1924 р., тобто період від утворення Союзу РСР до прийняття Конституції СРСР, — період шалених дипломатичних атак головних капіталістичних країн на соціалістичну державу, період темних підступів і змов реакційних сил усього світу проти Радянського Союзу. Але всі ці атаки, всі спроби капіталістичного світу підірвати союз радянських народів ганебно провалились. Це наочно підтверджують незаперечні історичні факти.

* *
*

30 грудня 1922 р. на весь світ було проголошено про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — нового, добровільного об'єднання незалежних народів, визволених великим Жовтнем.

Реакційні сили всього світу, які пильно стежили за кожним кроком

с ь к а, Роль Леніна в створенні СРСР, Держполітвидав УРСР, К., 1957, 80 с. та ряд інших. Про роль і місце Української РСР в цьому русі йдеться в книзі В. Чирко, Об'єднавчий рух на Україні за створення Союзу РСР, Держполітвидав УРСР, К., 1954, 152 с.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 325.

² Газ. «Правда» від 11 липня 1956 р.

молодої соціалістичної держави, вороже зустріли цю звістку. В той час, як верховоди капіталістичного світу готували нові підступи проти соціалістичної держави, реакційна буржуазна преса, не бажаючи примиритися з дійсністю, на перших порах намагалась замовчати правду про історичні зміни в житті радянських народів. Згодом буржуазні газети почали всіляко перекручувати знаменні події в нашій країні, намагаючись дезінформувати своїх читачів.

Орган консерваторів — лондонська газета «Таймс» зважилась дати оцінку об'єднання радянських народів тільки в огляді за 1923 р. Газета писала про утворення Союзу РСР, як про зміну тільки назви: мовляв, була Росія, а тепер — СРСР¹. Цим огляд газети «Таймс» і обмежився.

Та факти — уперта річ. Замовчати їх не могла, наприклад, газета «Дейлі геральд», яка, хоч і називала себе робітничою газетою, насправді була органом опортуністів з лейбористської партії. З січня 1923 р. вона подала коротеньку (в одинадцять рядків) інформацію про роботу X з'їзду Рад РРФСР і рішення республік об'єднатися в державний союз². Згодом було вміщено подібне ж коротке повідомлення про перший Всесоюзний з'їзд Рад. Читач мало що міг зрозуміти з цих повідомлень. Але зернинки правди все ж ставали відомі громадськості. Кореспондент «Дейлі геральд», підводячи підсумки роботі з'їздів, змушений був визнати, що «політична влада міцно перебуває в руках робітничого класу, який використовує її обдумано; продовжується зміцнення позицій робітників, які ведуть Росію вперед, до соціалізму»³.

Та навіть такі, обмежені рамками буржуазної «пристойності», визнання відкривали очі народним масам капіталістичних країн, які дедалі більше починали усвідомлювати значення великих історичних перетворень в країні, де влада належить робітникам і селянам.

Зробив спробу дати оцінку утворенню Союзу РСР і американський історик професор Кларкського університету Альфред Денніс в своїй книжці «Зовнішня політика Радянської Росії».

Його книга, написана в середині 1923 р., була, так би мовити, живим відгуком буржуазної «науки» на події в Радянській країні. Денніс говорить про СРСР, як про небезпечний фактор. «Його значення, — писав автор, — не може бути применшене практично, якщо ми згадаємо, що ці відносини повинні бути зразком для майбутніх угод на випадок поширення більшовицьких ідей світовою революцією або союзом з іншими країнами».

Професор у мантиї вченого докладав усіх зусиль, щоб перекрутити історичні факти і зміст подій. Він зводив наклеп на принцип самовизначення націй, пояснюючи об'єднання республік тим, що в кожній такій державі правлять «комуністичні групи» і тому ці держави змушені вступити у федерацію. Він запевняв, що Радянська Україна була насильницьки приєднана до Союзу, писав про «завоювання Кавказу Радами» і т. д.

Написавши все, що йому підказала багата фантазія, Денніс робить висновок, що радянська держава повертається до цілей і поглядів «історичної російської концепції», тобто до завойовницької політики російського царизму. Говорячи про державну владу Радянського Союзу, автор книги намагається довести відсутність державності в союзних республіках і привести читача до висновку, що всі, мовляв, підкоряються контролю Москви, і тому державна влада в СРСР «абсолютистська»,

¹ Газ. «The Times» від 1 січня 1924 р.

² Газ. «The Daily Herald» від 3 січня 1923 р.

³ Газ. «The Daily Herald» від 13 січня 1923 р.

«царська». «Вся доктрина національності,— заявляє вчений фальсифікатор,— відкрито відкинута вбік перед владою Москви»¹.

Пасквіль Денніса на об'єднання незалежних радянських республік у союз, єдину соціалістичну державу став підручним матеріалом для антирадянської пропаганди в імперіалістичних країнах.

Всіляко підтримувані західною буржуазією білогвардійські недобитки старались зробити й свій внесок у справу наклепів на об'єднання радянських народів. На початку 1923 р. в Празі відомий лідер кадетської буржуазії Мілюков у зв'язку з утворенням СРСР зробив доповідь з національного питання для представників білої еміграції. Характерно, що тут зібралися російські шовіністи, українські буржуазні націоналісти і грузинські білогвардійці. Їх об'єднувала люта ненависть до всього радянського, до країни, з якої робітничий клас в союзі з трудящим селянством викинув їх на смітник історії. І вони старалися в міру своїх убогих здібностей вислужитись перед «західною цивілізацією», применшити значення утворення Союзу РСР.

Мілюков, вважаючи себе не тільки спеціалістом з історії, а й теоретиком права, виступив на сторінках білогвардійської преси з статтею «Юридична природа СРСР», в якій доводив, що Радянська держава не може бути юридичним суб'єктом, бо в ній, мовляв, відсутній елемент примусу. Так, принаймні, трактував колишній міністр Тимчасового уряду положення про те, що за кожною із союзних республік зберігається право вільного виходу з Союзу.

Мілюков та інші, що дотримувались таких же поглядів, не тільки зводили наклеп на добровільне об'єднання радянських народів, а й намагались показати «нетривкість» державного союзу соціалістичних республік і, таким чином, довести, що Радянський Союз не може брати на себе будь-які міжнародні зобов'язання. «Пан Мілюков вважав,— говорив Д. З. Мануїльський у доповіді на V конгресі Комінтерну,— що цей юридичний аналіз повинен створити вбивче враження у західноєвропейських буржуазних держав і затримати процес визнання ними СРСР»².

Брехня і наклепи реакційної преси не могли приховати правди від народів. Прогресивні сили капіталістичного світу бачили в утворенні Союзу Радянських Соціалістичних Республік зміцнення оплоту миру і демократії. Комуністичні партії західноєвропейських та інших країн розповідали трудящим правду про об'єднання радянських народів і зміцнення соціалістичної держави. Робітничі маси все активніше вимагали від буржуазних урядів покінчити з ворожою політикою щодо Радянського Союзу.

Болгарська комуністична партія проводила велику роз'яснювальну і пропагандистську роботу серед населення країни. В квітні 1923 р. в Софії компартія організувала грандіозний мітинг трудящих. З блискучою, запальною промовою виступив перед трудящими один з керівників Комуністичної партії Василь Коларов. Він розповів присутнім про нове життя народів країни соціалізму, про те, чому з такою люттю брешуть на Радянську країну буржуазні писаки і політики. Заклик комуністів до правлячих кіл Болгарії припинити антирадянську кампанію брехні і наклепів і встановити нормальні відносини з країною робітників і селян — Союзом Радянських Соціалістичних Республік — був одноставно підтриманий учасниками мітингу³.

¹ Alfred J. P. Dennis, *The Foreign Policies of Soviet Russia*, New York, 1923, стор. 184—189, 194—196, 288.

² «Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. Стенографический отчет», ч. 1, стор. 602.

³ Журн. «Коммунистический Интернационал», 1923, № 25, стор. 7064.

В Країну Рад приїжджали представники робітничого класу, знайомилися з життям її народів і потім розповідали про бачене трудящим своїх країн. Британська профспівкова делегація, відвідавши СРСР, у своєму звіті писала, що «радянська система та її система конституційних прав, далекі від того, щоб бути недемократичними в найширшому розумінні слова, дають у багатьох відношеннях особі більше реальної і розумної можливості участі в громадських справах, ніж це дає парламентський і партійний уряд».

В цій же доповіді відзначалося, що радянська система базується на «федеральній будові, що дає дуже повну культуру і дуже повну політичну свободу расовим і релігійним меншостям разом з повною релігійною терпимістю»¹.

Англійський автор книги «Нова Росія» Гест Гаден, який побував у Радянській Росії разом з лейбористською делегацією в 1920 р. і пізніше, в 1923 р., зробив висновок, що «Радянський уряд — міцний уряд, який підтримують маси народу, селяни й робітники». Нове державне утворення — як підсумок історичних перемог незалежних радянських народів — справило позитивне враження на англійських делегатів, які переконались, що Союзу РСР належить майбутнє. «Союз Радянських Соціалістичних Республік — це велика федерація держав, яка швидко поширює свою владу і вплив у світі великих націй»², — зробив висновок Гест Гаден на основі вивчених офіціальних документів, на основі баченого власними очима, на основі зустрічей з радянськими людьми, керівниками соціалістичної держави.

А в цей же час імперіалістичні палії війни таємно від народів шукали приводу до відкритої інтервенції, щоб покінчити з соціалістичною державою, змести її з своєї дороги. На об'єднання радянських народів і зміцнення їх союзу капіталістичний світ відповів замаскованими підступами і відкритими провокаціями проти СРСР.

Французька буржуазія розпалювала антирадянські настрої в країнах Малої Антанти, які цілком і повністю залежали від волі паризького уряду. Не втрачаючи надії на розчленування Радянського Союзу і відрив від нього Радянської України, французькі дипломати всіякою підтримували ворога українського народу Петлюру, якого польський та румунський уряди за настановою правителів Антанти готували на президентський пост України.

У Празі чехословацький буржуазний уряд тримав під своїм крильцем білогвардійську місію, незважаючи на те, що тут була повноважна місія РРФСР. До літа 1923 р. міністерство закордонних справ, очолюване Едуардом Бенешем, покровительствовало так званій надзвичайній дипломатичній місії Української народної республіки. Буржуазні націоналісти, вигнані українським народом за межі країни, марили про завоювання влади і лічилися в офіціальних списках дипломатичних місій³.

Англійські реакціонери відкрили 1923 рік серією дипломатичних атак проти Радянського уряду, вершиною яких був відомий ультиматум Керзона. В Європі запахло порохом. Реакційні сили хотіли приму-

¹ «Reconstruction in Russia» by captain Paxton Hibbon, New York, 1926, стор. 19.

² Guest J. H a d e n, The New Russia, London, 1926, стор. 15.

³ Підтримка Бенешем петлюрівців та інших контрреволюційних елементів з рядів української еміграції, однак, не була доказом будь-яких намірів правлячих кіл Чехословаччини підтримати «самостійність» України. Пізніше Бенеш признавався, що на мирній конференції «ніхто з союзників самостійної української держави не хотів» (Др. Едуард Бенеш, Речь о подкарпатской проблеме, Прага, Orbis, 1934, стор. 23). Петлюрівські і інші банди українських буржуазних націоналістів були зняряддям антирадянської політики чехословацького уряду, який в цей час послушно виконував вказівки державного департаменту США.

сити Радянський Союз підкоритися волі англійського імперіалізму, який виступав у той момент як головна ударна сила світового імперіалізму.

Спираючись на підтримку народів нашої Батьківщини, об'єднаних братерськими узами дружби у великий і могутній союз, Радянський уряд дав гідну відсіч англійським і іншим імперіалістам. Претенденти на розчленування і поневолення СРСР одержали предметний урок. Антирадянські авантюри могли мати лише безславний кінець, могли кінчитися лише провалом перед лицем об'єднаних сил радянських народів.

Впевнені у своєму майбутньому, радянські народи продовжували зміцнювати свою союзню державу. Декларація про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Договір, прийняті на I з'їзді Рад, зустріли широке схвалення трудящих мас усіх національностей. В республіках, що ввійшли до складу СРСР, проходило глибоке і всебічне вивчення та обговорення цих історичних документів, які мали бути покладені в основу першої Конституції союзної держави. 6 липня 1923 р. друга сесія ЦВК СРСР надала чинності Декларації і детально розробленому Договору як Основному закону Радянського Союзу — Конституції.

Введення в дію першої Конституції об'єднаної Радянської держави, вироблення і підготовка якої проходили в надзвичайно напруженій і складній міжнародній обстановці, було актом великої політичної ваги, актом, який поклав основу новій формі державного буття Радянських Соціалістичних Республік. На основі Конституції почали діяти органи центральної влади об'єднаної держави і органи влади республік, складових і невід'ємних частин Радянського Союзу.

У зв'язку з утворенням Союзу РСР і введенням в дію його Конституції Президія Центрального Виконавчого Комітету СРСР опублікувала 13 липня «Звернення до всіх народів і урядів світу». Це був важливий історичний документ. Звернення відзначало, що братерське співробітництво визволених народів, розвиток їх взаємовідносин, безпека нових нападів з боку агресивних імперіалістичних урядів, а також господарське будівництво у зруйнованих війною і блокадою радянських республік привело трудящих різних національностей до об'єднання своїх сил.

«Це об'єднання рівноправних народів,— говорилося у зверненні,— залишається добровільним, яке виключає національний гніт і примус будь-якого народу до перебування в межах цієї держави, надаючи кожній республіці право вільного виходу із Союзу і в той же час відкриваючи добровільний доступ всім Соціалістичним Радянським Республікам, також і тим, що можуть виникнути в майбутньому»¹.

Від імені радянських народів звернення підкреслювало непохитність радянської політики миру, дружби і співробітництва з усіма миролюбними націями світу.

«Будучи природним союзником пригноблених народів,— відзначало звернення,— Союз Радянських Соціалістичних Республік ставить собі за мету сприяти інтересам трудящих усього світу. На величезному просторі від Балтійського, Чорного і Білого морів до Тихого океану він здійснює братство між народами і царство праці, прагнучи в той же час до того, щоб сприяти дружньому співробітництву народів усього світу»².

¹ «Внешняя политика СССР. Збірник документів», т. II, М., 1944, стор. 790.

² Там же, стор. 791.

Важливі події в історії об'єднання радянських народів буржуазні преса і політики, як і раніше, намагались просто замовчати або перевертати до невпізнання. Лише кілька великих політичних журналів наважилися опублікувати текст нової Конституції Радянського Союзу. Це були американський буржуазний журнал «Нейшн»¹ і французький політичний журнал «Нувель Ероп»². Текст звернення Радянського уряду не був опублікований буржуазною пресою. Лише деякі газети вмістили коротку інформацію про декларацію Радянського уряду, подібно до реакційного американського журналу «Керрент гісторі», який у вересневому номері (петітом) повідомив своїх читачів про «недавнє створення Конституції Сполучених Штатів (?) Росії»³.

Правителі капіталістичного світу та їх преса намагались применшити міжнародне значення утворення Союзу РСР. В журналі «Анналз оф америкен академі» була згодом опублікована стаття співробітника державного департаменту США Роберта Ф. Келлі «Політична організація Радянської держави». «Спеціаліст» по східноєвропейських країнах зробив спробу дати пояснення змінам, які за останній час сталися в Країні Рад.

Висновки, які зробив Келлі, перевертають історичні факти і дійсність. «Конституція 6 липня 1923 року,— пише він,— концентрує верховенство Москви». Таке твердження було потрібне йому, щоб довести нібито втрату союзними республіками своєї незалежності. Створення Союзу РСР Келлі розглядає як просту «реінтеграцію різних частин колишньої Російської імперії», які, за твердженням автора, в роки громадянської війни нібито намагались позбавитися «контролю Москви»⁴.

В цьому ж номері журналу було надруковано багато інших вигадок про Радянську країну.

Спотворює дійсність в своїй роботі «Зовнішня політика Сполучених Штатів» і американський професор політичних та соціальних наук Делі. Події, зв'язані з підготовкою Конституції СРСР, фальсифіковані автором. «Коли ентузіазм для пропаганди зменшився із-за відсутності результатів...,— пише він,— уряд Росії прийняв нову Конституцію (4 липня 1923 року)»⁵ і зробив деякі компроміси в своїй комуністичній системі для того, щоб гармонізувати до певної міри з рештою фінансового і економічного світу. Її форма уряду, здавалось, тепер була точно встановлена і навіть в теорії федеративна і демократична»⁶.

У зв'язку з початком діяльності союзних органів державної влади і, зокрема, Народного комісаріату закордонних справ іноземним представникам у Москві була вручена нотифікація уряду Союзу РСР про зовнішні відносини радянських республік. В ній повідомлялися заінтересовані держави, що віднині зовнішньополітичні відносини з іноземними країнами буде вести від імені Союзу Народний комісаріат закордонних справ СРСР, що союзні республіки здійснюють суверенітет в рамках, вказаних в Основному законі Союзу, який охороняє суверенні права незалежних радянських республік.

Нотифікацію з повідомленням про передачу ведення міжнародних відносин органам центральної влади Союзу вручили іноземним пред-

¹ «The Nations», August, 15, 1923, vol. CXXII, No 3032. Журнал передрукував Основний закон з газети «Известия» від 7 липня. В передмові вказувалось, що Декларація опущена в зв'язку з тим, що вона була опублікована в журналі 31 січня.

² Э. Б. Генкина, Образование СССР, М., 1947, стор. 159.

³ Журн. «The Current History», vol. XVIII, No 68, стор. 1076.

⁴ «The Annals of the American Academy of Political and Social Science», vol CXIV, No 203, стор. 62.

⁵ Так в тексті (Л. С.).

⁶ Y. Q. Daley, Foreign Policies of the United States, 1926, стор. 325—326..

ставникам наркомати закордонних справ РРФСР, України, Закавказької федерації і Білорусії.

Першим на нотифікацію відповів німецький уряд, визнавши об'єднання радянських республік в Союз. Такий крок зумовлювався попередньою політикою правлячих кіл Німеччини, які підписали Раппальський договір. Враховуючи гострі суперечності, що існували між країнами переможцями і переможеними в світовій війні, Німеччина не хотіла втрачати тих політично-міжнародних вигод, які вона мала в результаті встановлення відносин з Радянською країною.

30 липня 1923 р. німецький повірений в справах в Москві фон-Радовіц відвідав наркома Чичеріна і вручив йому від імені німецького уряду привітання з приводу утворення СРСР¹. Через три місяці, 28 жовтня, в Берліні відбувся обмін ратифікаційними грамотами з приводу поширення Раппальського договору на республіки, що ввійшли до складу Союзу РСР².

Іншу позицію зайняли урядові кола панської Польщі. Вони аж ніяк не бажали примиритись з провалом англійського ультиматуму і спробували використати нотифікацію для нових антирадянських махінацій. Саме з цією метою офіційні партії Польщі внесли в сеймівську комісію запит про взаємовідносини з Росією в зв'язку з утворенням СРСР. Польські реакціонери виступали проти визнання СРСР як єдиної держави, мотивуючи це тим, що не всі республіки, які ввійшли до складу СРСР, брали участь в укладенні Ризького договору, і на них, мовляв, він не поширюється. Малася на увазі Закавказька федерація і особливо Грузія, проти вступу якої в Союз РСР Польща в свій час протестувала. Всі ці «мотиви» були тільки невдалим прикриттям антирадянських виступів польської шляхти та білоемігрантів. Сеймівських реакціонерів підтримувала преса. Бойовий орган польської реакції газета «Пржеглонд Вечурни» відкрила кампанію проти визнання СРСР. Реакційні кола відхилили пропозицію лівих партій про обговорення російського питання на пленарному засіданні сейму³.

В кінці серпня у відповідь на радянську нотифікацію польський уряд вручив повпреду СРСР у Варшаві меморандум, який зв'язував своє визнання Союзу РСР з рядом вимог. Наркомат закордонних справ у своїй ноті-відповіді вказав, що ці вимоги є «плодом непорозуміння», що нотифікація чітко визначає рамки діяльності Наркомзаксправ, який буде здійснювати всі договори, укладені в свій час республіками і які ще зберігають дію. Союзний уряд не міг погодитись, щоб «право Закавказької федерації вступити в Союз Радянських Республік було обумовлене уплатою Польщі певної матеріальної компенсації»⁴. Радянський уряд ставив питання про безумовне визнання СРСР.

Тільки 13 грудня у своїй ноті польський уряд заявив, що бере до віdomу створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік на основі Декларації і Договору, а також «висловлює згоду підтримувати з урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік нормальні дипломатичні відносини»⁵.

Радянський повпред в Афганістані 5 жовтня в урочистій обстановці вручив від імені уряду СРСР еміру Афганістану свої нові вірчі грамоти. Згідно з міжнародним дипломатичним етикетом представник РРФСР

¹ Газ. «Правда» від 31 липня 1923 р.

² «СССР. Народний комиссариат по иностранным делам. Годовой отчет за 1923 год к II съезду Советов», М., 1924, стор. 56.

³ Газ. «Правда» від 31 липня 1923 р.

⁴ «Внешняя политика СССР. Збірник документів», т. II, стор. 805—806.

⁵ Там же, стор. 809.

як такий, що найдовше був на своєму посту порівняно з представниками інших держав, був старшиною (деканом) дипломатичного корпусу афганської столиці. У зв'язку з врученням нових вірчих грамот радянський представник автоматично втрачав це звання. Афганське міністерство закордонних справ, заручившись згодою більшості дипломатичного корпусу Кабула, залишило за повпредом СРСР права і звання старшини¹. Цей епізод свідчив про зростання авторитету Радянського Союзу серед народів Сходу.

Поступово, але впевнено Радянська союзна держава виходила на міжнародну арену, з честю відстоюючи незалежність та інтереси як всього Союзу, так і кожної республіки, зокрема. Ясність цілі, глибока переконаність у справедливості великої справи, за яку він бореться, диктували Радянському Союзу твердість, послідовність і принциповість у проведенні своєї внутрішньої і зовнішньої політики, основи якої залягали на непохитних.

Підсумки величезної роботи Комуністичної партії, Радянського уряду і всіх радянських народів по створенню Конституції союзної держави підвів II з'їзд Рад СРСР. 31 січня 1924 р. з'їзд одностайно затвердив Конституцію Радянського Союзу — великої союзної держави рівних і суверенних радянських республік. Остаточне прийняття Конституції знаменувало собою велике торжество дружби народів, торжество радянського демократизму.

Комуністична партія і Радянський уряд всебічно допомагали союзним республікам у відбудові промисловості і сільського господарства. Кожна республіка відчувала братню допомогу центра, великого російського народу, інших радянських народів, єдиних у своєму прагненні побудувати світле соціалістичне суспільство. Взаємодопомога і співробітництво дали можливість радянським республікам ліквідувати розруху, стати на шлях дальшого господарського розвитку.

Зміцнення економічної бази союзної Радянської держави і перспективи її дальшого розквіту значно поліпшили міжнародні позиції Радянського Союзу. Інтерес трудящих мас Європи, Азії і Америки до СРСР помітно зріс, вони дедалі більше переконувались у перевагах соціалістичного ладу, який не тільки відкривав великі перспективи, а й давав уже відчутні результати об'єднанням у державний союз радянським народам.

Англійські публіцисти ліберального напрямку Коутси, говорячи про перший рік існування Союзу РСР, відзначали, що він перетворився в державу, з якою змушені були рахуватись інші країни світу. «Зміцнення і непохитна сила Радянського Союзу, — писали вони, — в порівнянні з дипломатичними і торговельними труднощами інших держав примусили відчутти вагу СРСР на міжнародній арені»².

У 1924 р. зовнішнє становище Радянської країни було міцнішим, ніж будь-коли. Багато іноземних коментаторів, підкреслюють Коутси, змушені були визнати, що «СРСР тепер велика світова держава»³.

Передову статтю під заголовком «Міцність Рад» надрукував американський журнал «Нью ріпаблік», на сторінки якого в той час потрапляли і об'єктивні матеріали про соціалістичну державу. Стаття прямо говорила про міцність і сталість Радянської влади, відзначала,

¹ «СССР. Народный комиссариат по иностранным делам. Годовой отчет за 1923 год к II съезду Советов», стор. 76.

² W. P. Coates and Z. K. Coates, From Tsardom to the Stalin Constitution, London, 1938, стор. 77.

³ Там же, стор. 78.

що ніхто не може вказати на політичні сили в СРСР, які могли б загрожувати Радянському урядові насильницьким поваленням, підкреслювала, що Радянська влада підтримується народом, всіма його верствами. Те, що зробили царській промисловості імперіалістична і громадянська війни, говорилося в статті, уже відбудується силами Рад. «Поступово і болісно,— розповідає журнал своїм читачам,— промисловість, яка, виявилось, може жити без іноземної технічної допомоги, становиться на ноги»¹.

І навіть орган американських банкірів і фінансистів «Уолл-стріт джорнал» у передовій статті, озаглавленій «Велетень пробуджується», з неприхованим розчаруванням писав: «Росія відроджується... Російська валюта — одна з небагатьох, яка котирується вище долара... Ніщо більше не зможе затримати остаточної відбудови СРСР»².

Радянський Союз неухильно йшов шляхом піднесення і розквіту. Такий висновок випливав з самого факту об'єднання радянських народів в одну могутню соціалістичну державу. Газета «Правда» за кілька днів до відкриття Всесоюзної народногосподарської виставки 1923 р. писала, що Радянська республіка кличе до зміцнення зв'язків між трудящими, до росту виробничих сил, до остаточної перемоги над голодом і розрухою. «І пригноблені всіх країн,— говорилося в статті,— трудяші всіх народів почують цей голос, побачать, чого ми досягли за ці роки в умовах надзвичайно тяжких. І вони зрозуміють, що ми досягли цього саме тому, що ми створили Союз Радянських Соціалістичних Республік»³.

Комуністична партія завжди усвідомлювала, що саме на Радянський Союз з надією дивились колоніальні народи Сходу, які поневірялись в ярмі імперіалістичної кабали. Успіх розгортання революційного руху народів колоніальних і залежних країн, їх боротьба проти імперіалізму в значній мірі залежали від того, наскільки правильно буде розв'язане національне питання в його практичному застосуванні в межах великої багатонаціональної соціалістичної держави. Якщо Комуністичній партії і Радянському урядові вдасться встановити дійсно братерські відносини, справжню братерську дружбу і співробітництво між народами, тоді «весь Схід побачить, що в особі нашої федерації він має прапор визволення, має передовий загін, по стопах якого він повинен йти...»⁴.

Національна політика, здійснювана Радянською державою, показала трудящим масам зарубіжних країн і здоровимислячим представникам капіталістичного світу, що при соціалізмі, в протилежність капіталістичній системі, можливе мирне, дружнє співробітництво суверенних і рівноправних націй — великих і малих.

Друг видатного американського комуніста Джона Ріда публіцист Альберт Р. Вільямс, який провів дев'ять років в Радянській країні, з захопленням писав про розв'язання національного питання в СРСР. В своїй книзі «Ради» він розповідає про «катастрофічну спадщину», яку одержала Радянська влада від царизму. «Ця катастрофа,— писав Вільямс,— була відвернута пол і т и к о ю Р а д... Замість розпаду на окремі нації, Росія об'єдналася в єдину політично-економічну систему. Це було досягнуто завдяки повній протилежності старій імперській системі... Ні один народ надалі не повинен був домінувати над іншим. Кожному гарантувалось право мати свою мову, культуру і заклади. Не було більше

¹ «The New Republic» від 6 лютого 1924 р. стор. 66.

² Газ. «The Wall-street Journal» від 28 березня 1924 р.

³ Газ. «Правда» від 11 серпня 1923 р.

⁴ Й. С т а л і н, Твори, т. 5, стор. 234.

несамостійних рас, як рівні, вони були запрошені до «вільного Союзу вільних народів», який називається Союз Радянських Соціалістичних Республік»¹.

Буржуазні політики не могли, та і не мали чого протиставити тісній дружбі нових соціалістичних націй. Деякі буржуазні публіцисти намагалися видати Лігу Націй — організацію, якою ніби ширмою прикривалися плани паліїв війни, — як мирний союз народів, протиставити її союзові радянських республік. Але не легко було обманути світову громадську думку, яка судила про фактичне становище не по словах, а по ділах. Розвінчуючи казки організаторів антирадянського походу, французький публіцист комуніст Габріель Пері відповів їм:

«Порівняйте ж з нею (Лігою Націй.— Л. С.) ту величезну нову будову, ту могутню федерацію, яка іменується федеративним Союзом Радянських Соціалістичних Республік!

Радянський Союз не задовольняється проголошенням формальної рівності народів, які входять до його складу. Він хотів здійснити справжню солідарність цих народів — і здійснив її!»².

Проголошена Радянським урядом національна політика успішно перетворювалась в життя. Програма Комуністичної партії не була якимсь пропагандистським трюком, як це хотіли змалювати буржуазні політики. Існування Радянського Союзу було наочним доказом життєздатності радянської національної політики.

Габріель Пері з гордістю писав про те, що Радянський Союз «визнав за кожним народом необмежене право на самовизначення, він дозволив кожному народові відокремитись від Союзу, вийти з його складу, коли він захоче.

Він об'єднав усі елементи народного багатства, усі його джерела в національну власність всіх членів СРСР. З цього моменту немає мита, немає митних застав між його народами». Радянський Союз — справжня будова миру і дружби народів. «Будова, зроблена в Женеві буржуазними дипломатами і ручними соціалістами, у порівнянні з ним, — підкреслює Пері, — жалюгідна лавочка»³.

На прикладі Радянського Союзу доведено, що розв'язати національне питання, створити всі умови для всебічного розвитку національностей, для розквіту національної культури може тільки партія робітничого класу на основі диктатури пролетаріату, на основі соціалізму. Розв'язання національного питання в СРСР, писав Альберт Вільямс, демонструє, що «національні прагнення і інтереси різних народів можуть бути об'єднані разом в єдиній політично-економічній системі з тим, що кожний буде одержувати всі переваги, що виходять з цього об'єднання. Таким чином, світові, розірваному на клапті національними роздорами та суперечностями і кордонами всіх держав, що наїжилися штиками, фортами і митними загородами, Радянський Союз протиставляє картину 189 народів, які живуть і працюють у мирі і дружбі»⁴.

Неухильне зміцнення Радянської влади, розквіт національностей соціалістичної держави, дальше зміцнення братерської дружби радянських народів, помітне збільшення питомої ваги Радянського Союзу на світовій арені викликало захоплення трудящих мас капіталістичного світу і колоніальних країн. Зростання міжнародного авторитету першої пролетарської держави було визначним і незаперечним фактором, з яким все більше змушені були рахуватися правителі буржуазного світу.

¹ Williams R. Albert, *The Soviets*, New York, 1937, стор. 21—22.

² Г а б. П е р и, *Лига Наций, ее слова и дела*, Л., 1926, стор. 165.

³ Т а м ж е, стор. 165, 166.

⁴ Williams R. Albert, *The Soviets*, стор. 36.

В день шостих роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції газета «Правда» писала в передовій статті, озаглавленій «СРСР», про міжнародне становище: «Міцно стоїть на бетонному фундаменті Союз пролетарських республік. Серед буржуазних країн, що йдуть одна на одну в шаленій конкуренції, серед пошматованого суперечностями старого світу, ніби могутнє чужерідне тіло, живе і розвивається наш Союз, аж ніяк не боячись ворожого оточення. Мільйони друзів у всіх країнах недаром вважають його своєю батьківщиною»¹.

З надією дивились на Радянський Союз знедолені всього світу і з особливою теплотою і повагою вони говорили про геніального вождя Комуністичної партії і керівника Радянського уряду, творця основ радянської національної політики Володимира Ілліча Леніна, про його великі заслуги перед світовим пролетаріатом.

Видатний діяч міжнародного робітничого руху, вождь Болгарської комуністичної партії Георгій Димитров у статті «Ленін і революційний робітничий рух на Балканах» показав справжнє становище національностей на Балканах, де буржуазні класи і династії балканських країн, як і великих імперіалістичних держав, завжди використовували існуючі національні суперечності для своїх завойовницьких цілей, викликаючи в одній національності ненависть до іншої і протиставляючи одну одній. Стаття відзначає, що національний мир можна завоювати лише на основі здійснення ленінської національної політики.

«Ленін,— писав товариш Димитров,— дав кристально чітке, правильне розв'язання національного питання, яке знайшло своє практичне виявлення в Союзі Соціалістичних Радянських Республік. Ідеї Леніна про самовизначення народів аж до права на відокремлення і державне відособлення більш великих національностей кинули яскраве світло на складну національну проблему Балкан. Трудящі маси балканських країн чітко побачили, що ця проблема цілком може бути розв'язана...»².

На початку 1924 р. в Пекінському національному університеті була проведена спеціальна конференція. Студентам і присутнім гостям було поставлено кілька політичних запитань. На запитання: кого ви вважаєте кращим другом Китаю — Росію чи Америку — за СРСР було подано 497 голосів, а за США лише 107. На запитання: хто найкраща людина в світі — відповідь була майже одностайна — Ленін. Тим самим давалася висока оцінка досягненням Радянської держави і Комуністичної партії, вождем і організатором якої був В. І. Ленін³.

У конгрес Комінтерну, вважаючи об'єднання радянських народів досягненням пролетаріату всього світу, підкреслював необхідність розгортання широкої пропаганди розв'язання національного питання в СРСР серед населення капіталістичних країн. «Утворення нашого Союзу, — відзначалося на конгресі, — повинне стати могутньою зброєю пропаганди наших європейських партій, бо воно дає їм можливість протиставити метод радянського розв'язання національного питання розв'язанню того ж питання в рамках буржуазних держав»⁴.

В усіх куточках земної кулі пролетаріат говорив з гордістю про СРСР як про велику Республіку, де на основі соціалізму розквітають незалежні і рівноправні національності, зв'язані між собою так тісно і нерозривно, як ніде і ніколи.

Народи Радянського Союзу у будівництві нового життя спиралися

¹ Газ. «Правда» від 7 листопада 1923 р.

² Журн. «Красный Интернационал профсоюзозов», 1924, № 2-3, стор. 192.

³ Журн. «Международная летопись», 1924, № 1, стор. 161.

⁴ Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. Стенографический отчет, ч. 1, стор. 603.

не тільки на свою внутрішню могутність, на свою дружбу і союз, а й на підтримку своїх союзників — трудящих Заходу і пригноблених народів Сходу. Комуністичні партії в капіталістичних країнах широко заявили, що вони вважають своїм інтернаціональним обов'язком захищати СРСР від імперіалістичних держав. Це була велика і неоціненна допомога революційних мас капіталістичного світу, які, в свою чергу, черпали сили і впевненість в моральній підтримці країни соціалізму, в її захоплюючому прикладі.

На прикладі Радянського Союзу комуністи Польщі виробили для трудящих своєї країни лінію боротьби за свободу і справжню незалежність. В рішенні II з'їзду Комуністичної партії Польщі, який проходив у вересні 1923 р., говориться, що пролетаріат «повинен взяти долю Польщі, якій загрожує небезпека, в свої руки. Він зможе це зробити, якщо зуміє об'єднатися з польськими селянами, які борються за землю, і з білоруськими і українськими селянами, які борються за своє визволення з-під гніту польських панів і за возз'єднання з трудящими Радянської України і Радянської Білорусії». Пролетаріат Польщі, відзначалося в цій же відозві, зможе цього досягти, коли вирве владу з рук капіталістів і шляхти, створить робітничо-селянську Польщу і зміцнить її свободу і незалежність братерським союзом з усіма волелюбними народами, які її оточують¹. Польський пролетаріат мріяв і боровся тоді за те, щоб на своїй землі створити «вільну і незалежну державу на основі братерського союзу з сусідніми робітничо-селянськими республіками»².

Приклад Радянської держави, здійснення в рамках Союзу РСР ленінської ідеї про союз робітників і селян, розв'язання національного питання запалювали на боротьбу проти капіталізму трудящі маси балканських країн. Ленінська ідея, писав Г. Димитров, «освітлювала, ніби маяк, шлях по якому повинен слідувати пролетаріат балканських країн, щоб досягти перемоги в своїй визвольній боротьбі...»³.

До СРСР з особливою надією звертали погляди народні маси територій, насильницьки відторгнутих від радянських республік імперіалістичними державами. Українці і білоруси, що стогнали під владою панської Польщі, населення Бессарабії і Буковини прагнули возз'єднання в єдиній Радянській державі. «Галицьке селянство та робітництво, — писала в березні 1923 р. революційна західноукраїнська газета «Наш стяг», — з великою тугою звертає свої очі на Радянські Республіки і звідсіль-то всі його політичні стремління та поняття зафіксуються в короткій формулі: «Злука з Радянською Україною». І це один з найбільш популярних та найбільш живих бойових кличів»⁴.

Коли послі Антанти, налякані революційним рухом у прикордонних з Радянським Союзом країнах, прийняли рішення в березні 1923 р. про остаточну передачу Галичини польським панам, на західноукраїнських землях піднялася могутня хвиля народного протесту. Рішення Антанти прирекало Галичину, яка була досі окупована Польщею, на колоніальне становище. Трудящі Західної України на багатолюдних мітингах давали клятву не бути рабами польської шляхти.

Західноукраїнські робітники — делегати з'їзду соціал-демократичної

¹ «KPP w obronie niepodleglosci Polski. Materialy i dokumenty. Rszadzka i wiedza», 1954, стор. 64.

² Там же, стор. 79.

³ Журн. «Красный Интернационал профсоюзов», 1924, № 2-3, стор. 191.

⁴ М. Герасименко і Б. Дудикевич, Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939), Держполітвидав, УРСР, К., 1955, стор. 30.

партії, що проходив у березні 1923 р., всупереч волі опортуністичних лідерів, добились прийняття резолюції, в якій відмічали, що «мимо всіх присудів капіталістичного імперіалізму український пролетаріат нашого краю вважає себе заодне з пролетаріатом нашої матері — Соціалістичної Радянської України і Союзу Радянських Соціалістичних Республік». З'їзд закликав до об'єднання всіх українських земель в єдиній Радянській Соціалістичній Республіці в союзі з існуючими вже соціалістичними республіками¹.

Боротьба західноукраїнських і західнобілоруських трудящих за своє національне визволення знаходила широку підтримку польського пролетаріату і єдиного виразника його інтересів — Комуністичної партії Польщі.

Буржуазія всіх країн, жорстоко переслідуючи національно-визвольний рух, будь-що намагалася приховати його від світової громадськості за ширмою брехні і обманів. Та зробити це було нелегко. Комуністична преса відкрито писала про прагнення українського, білоруського, молдавського народів возз'єднатися з своїми єдинокровними братами під радянською зорею. «Бессарабці,— писав видатний болгарський комуніст і діяч міжнародного робітничого руху Василь Коларов про національно-визвольний рух населення Бессарабії, насильницьки поневоленої боярською Румунією,— недвозначно хочуть увійти в Союз Радянських Соціалістичних Республік»².

В 1924 р. селяни ряду українських, молдавських і російських сіл Південної Бессарабії повстали проти сваволі румунських бояр, за визволення з-під влади румунських окупантів і возз'єднання з Радянським Союзом. Виступаючи перед революційними масами, волею яких Бессарабію було проголошено радянською республікою, один з керівників повстання заявив: «Проголосивши Радянську владу, ми тим самим заявляємо перед усім світом, що народ наш бажає возз'єднання з Радянським Союзом і нашою Радянською Україною. Поклянемося ж, що, не шкодуючи життя, будемо захищати Радянську владу»³.

Національно-визвольне татарбунарське повстання було придушене. Правителі Румунії, кинувши проти повстанців війська — артилерію, кавалерію і навіть військові кораблі⁴, — люто розправились з українськими і молдавськими селянами за сміливу спробу протестувати проти насилля і національного гноблення, боротися за Радянську владу, за возз'єднання в соціалістичній державі — Радянському Союзі.

Про величезний вплив розв'язання національного питання в рамках Союзу РСР на національно-визвольний рух народів світу з'являлись статті і в буржуазній пресі. Так, наприклад, американський журнал «Нейшн» в 1924 р. надрукував велику статтю публіциста Луї Фішера, який повернувся з Радянської країни і в той час, видаючи себе за об'єктивного спостерігача, не був ще так вороже настроєний до соціалістичної держави, як в останні роки⁵. Стаття була присвячена розв'язанню національного питання в СРСР. Переконлива політика Москви, заявляв автор, «завоювала глибоку повагу меншинств, надавши їм у вищій мірі

¹ М. Герасименко і Б. Дудикевич, назв. праця, стор. 36—37.

² Журн. «Коммунистический Интернационал», 1924, № 3-4, стор. 131.

³ Газ. «Сталинское племя» від 30 червня 1953 р.

⁴ П. С м і ш к о, Татарбунарське повстання 1924 р., Держполітвидав УРСР, 1956.

⁵ Фішер тоді, захоплюючись розв'язанням національного питання в Радянській країні, не був прихильником будівництва соціалістичного суспільства і вірив, що більшовики відмовляться від цього. З його книг 30-х років можна зробити висновок, що цей буржуазний автор вважав можливим розв'язання національного питання і не в умовах соціалізму.

свободу». «Кожна республіка, — говориться далі в статті, — має свій цілком зміцнілий і незалежний уряд, наскільки можливо з членів їх власної раси. Кожна республіка має своїх представників у Москві... Ніяких зусиль тут не шкодують для задоволення національної гордості»¹.

Стаття відзначає, що в кожній республіці мова більшості поряд з російською є офіційною мовою. Всі ці перетворення, відзначав автор, мають світове значення. Благотворний вплив розв'язання національного питання в Радянському Союзі, говориться в статті, «не зупиняється на радянському кордоні. Русини Галичини, поневіряючись під польською нагайкою, з довір'ям дивляться через кордон в напрямку їх вільних і незалежних єдинокровних братів українців. Є всі підстави думати, що Галичина в зв'язку з цими обставинами скоро стане частиною розширеної Радянської Республіки»².

Успіхи Радянського Союзу, величезні зміни в житті багатонаціональної держави мали істотний вплив на піднесення революційної свідомості народів Сходу.

Вітаючи XIII з'їзд РКП(б) від імені Японської комуністичної партії, її керівник Сен Катаяма говорив: «Настане той час, коли нам, на Сході, вдасться об'єднати сили пролетаріату Японії, Кореї і Китаю з силами трудящих Союзу Радянських Республік і разом продовжувати боротьбу, почату російським пролетаріатом»³.

Міцнів Радянський Союз, гартувалась дружба його народів і росла популярність країни соціалізму серед трудящих мас світу. І якщо колись, до Жовтневої революції, капіталізм був безроздільним володарем світу, тепер на історичну арену виступала велика соціалістична держава — СРСР, якій належало майбутнє. «Шосту частину земної кулі, — писав видатний діяч міжнародного робітничого руху Отто Куусинен, — займає Союз Радянських Соціалістичних Республік, який є відчутною противагою капіталістичному світові і міцною базою світової пролетарської революції»⁴.

Ленінська ідея братерського союзу народів лягла в основу створення Союзу РСР. Досвід, набутий Комуністичною партією в налагодженні співробітництва вільних народів у рамках Союзу республік, Радянський уряд мав у певній мірі використати у відносинах з іншими державами. XII з'їзд партії у своїй резолюції з національного питання особливо підкреслював, що «Союз республік, створений на началах рівності і добровільності робітників і селян окремих республік, є першою спробою пролетаріату в справі врегулювання міжнародних взаємовідносин незалежних країн»⁵.

Виходячи з конкретних міжнародних обставин і зовнішньополітичного становища СРСР, Радянський уряд проводив політику встановлення нормальних відносин з капіталістичними державами на основі рівності, взаємоповаги суверенних прав і невтручання у внутрішні справи, розширення економічних зв'язків із зовнішнім світом.

У боротьбі за встановлення нормальних відносин з державами капіталістичного світу радянська дипломатія одержала блискучу перемогу. На противагу імперіалістичній політиці диктату і колонізації Радянський уряд дотримувався політики миру і співробітництва, відмовившись піти

¹ Журн. «The Nation», vol. CXVIII, No 3061, стор. 254.

² Там же, стор. 255.

³ «Тринадцатый съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков), 23—31 мая 1924 года. Стенографический отчет», М., 1924, стор. 30.

⁴ Журн. «Коммунистический Интернационал», 1924, № 1, стор. 213.

⁵ «Двенадцатый съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков), 17—25 апреля 1923 года. Стенографический отчет», додаток, М., 1924, стор. 39.

на будь-які поступки, які були б несумісні з основами радянської зовнішньої політики і незалежністю соціалістичної держави.

В результаті напруженої боротьби сил миру і прогресу з силами реакції капіталістичні держави змушені були переглянути свою політику щодо Радянського Союзу. В 1924 р. ряд головних капіталістичних держав Європи і світу встановив дипломатичні відносини з СРСР. Правителі країн капіталістичної Європи не могли далі ігнорувати СРСР, боячись втратити на цьому «політичний капітал». Відомий радикал-соціаліст Пенлеве заявив у французькому парламенті, що «в даний час кабінет, який відмовиться визнати СРСР, не зможе утриматись при владі»¹.

Першою встановила дипломатичні відносини з Радянським Союзом Англія. Після парламентських виборів, що відбулися в грудні 1923 р., до влади в Англії прийшли лейбористська і ліберальна партії, які виступали на виборах з програмою визнання СРСР. Новий англійський уряд 1 лютого вирішив встановити дипломатичні відносини з Радянським Союзом і його представник у Москві 2 лютого 1924 р. вручив Радянському уряду відповідну ноту.

Після Англії настала так звана смуга дипломатичних визнань Радянського Союзу. 7 лютого були встановлені дипломатичні і економічні відносини з Італією, переговори з якою почалися задовго до цього. 13 лютого заявила про своє бажання встановити нормальні відносини з СРСР Норвегія, яка давно була готова це зробити, але не наважувалась бути першою, оглядаючись на великі капіталістичні країни. Через дванадцять днів були відновлені дипломатичні і консульські відносини з Австрією, уряд якої замінив в зв'язку з цим своє повноважне представництво місією. 8 березня першою серед балканських країн виступила з визнанням Греція. 15 березня Радянський уряд уклав торгову угоду з Швецією, разом з цим шведський уряд зробив заяву про своє юридичне визнання Радянського уряду. 31 травня був підписаний надзвичайно важливий міжнародний акт — угода з Китаєм.

Після встановлення нормальних відносин з Норвегією і Швецією не могла залишитись осторонь і третя скандинавська країна — Данія. Були початі переговори про встановлення дипломатичних відносин, які увінчалися успіхом 18 червня. Встановлюють відносини з Радянським Союзом Албанія, Мексика, Геджас. Угоду про повне відновлення дипломатичних і економічних відносин між СРСР і Угорщиною було підписано 12 вересня в Берліні. Довго тягнула з визнанням Франція, для якої визнання розглядалося як необхідність, що витікала з внутрішнього і міжнародного становища країни. В червні при владі вже стояв кабінет Ерріо, який висував лозунг співробітництва з СРСР. Але встановлення відносин з Радянським Союзом відбулося тільки 28 жовтня. 20 січня 1925 р. після трирічних переговорів були встановлені нормальні дипломатичні відносини з Японією.

Комуністична партія, Радянський уряд, братні народи нашої країни усвідомлювали значення цих визнань. Вони були результатом успіхів Радянської країни, результатом росту внутрішніх сил соціалістичного суспільства, результатом зміцнення радянських республік, об'єднаних у велику багатонаціональну союзну державу.

Міжнародне становище Радянського Союзу значно зміцнилось. СРСР, неухильно проводячи політику миру і співіснування країн з різними політичними і економічними системами, виріс в таку міжнародну силу, яка впливала на міжнародну обстановку, докорінно змінювала її

¹ Газ. «Правда» від 12 червня 1924 р.

в інтересах соціалістичної держави, значить і в інтересах трудящих усього світу. І не Радянський Союз пішов на поклін до капіталістичних держав, а останні кинулись у прорване радянською дипломатією кільце ізоляції. Справедливо писала на другий день визнання СРСР Англією одна буржуазна англійська газета: «Скоро всі нації Європи почнуть навпередки одна перед одною прагнути укласти угоду з СРСР»¹.

Міцно стояв Радянський Союз серед капіталістичного світу. Безпідставними, позбавленими будь-якого ґрунту виявились «теорійки» буржуазних політиків про розвал Союзу РСР на складові частини, про неможливість «об'єднання необ'єднуваного». З кожним днем міцніла і завойовувала нові й нові позиції союзна Радянська держава. «Зараз СРСР,— писала в ті роки видатний діяч міжнародного робітничого руху Клара Цеткін,— незважаючи на строкатий національний склад свого населення, незважаючи на глибокі зміни економічних і соціальних умов, на роки громадянської війни, являє собою найодноріднішу, внутрішньо найбільш міцно спаяну країну в світі»².

Створення Союзу РСР, його економічне і політичне зміцнення і в зв'язку з цим вимушений перегляд урядами буржуазних країн своєї політики щодо СРСР у бік встановлення нормальних ділових відносин значно посилило шанси на мирне співіснування двох систем — соціалістичної і капіталістичної.

* *
*

Тридцять п'ять років дружною сім'єю радянські народи пліч-о-пліч ідуть до світлих вершин комунізму. «Експеримент більшовиків», провал якого не раз оголошувала продажна буржуазна преса, тепер викликає захоплення у всіх народів світу. Багатий досвід співробітництва соціалістичних націй в наші дні служить зразком, має велике практичне значення у встановленні братерського співробітництва нашої соціалістичної держави з народно-демократичними країнами, а також у відносинах між самими країнами народної демократії.

Своїми успіхами у справі зміцнення соціалістичної держави, своїм згуртуванням і дружбою, які є невичерпним джерелом могутності нашої країни, народи Радянського Союзу завдячують в першу чергу своїй любимій Комуністичній партії, мудрості її ленінської національної політики. До нових і нових успіхів прямує наша дружна, міцна і непоборна соціалістична сім'я. Все прогресивне людство з захопленням вітає непереможний поступ могутнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

¹ Газ. «The Westminster Gazette» від 2 лютого 1924 р.

² Журн. «Коммунистический Интернационал», 1924, № 3-4, стор. 58.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Л. І. КАНГУН

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ ГВАРДІЇ

Після повалення самодержавства в лютому 1917 р. робітники Одеси приступили до організації Ради робітничих депутатів та Червоної Гвардії.

19 березня 1917 р.¹ в місті була утворена Рада робітничих депутатів. У перші дні революції в Одесі і в інших містах в Радах було засилля меншовиків і есерів. Причини такого становища відомі з літератури. В цьому відношенні Одеса не відрізнялась від багатьох інших центрів країни.

В перші місяці революції більшовицька партія, її вождь В. І. Ленін поставили завдання замінити старі органи пригноблення: поліцію, постійну армію — загальним озброєнням народу. Це був єдиний шлях, «який гарантує країну в найбільшій мірі від відновлення монархії і дає можливість іти планомерно, твердо й рішуче до соціалізму...»².

Така сила створювалась у вигляді пролетарської міліції, а згодом Червоної Гвардії.

Виконавчий комітет Ради робітничих депутатів створив шість секцій, серед яких була і Секція громадської безпеки, яка мала своїм завданням організувати боротьбу з погромною агітацією, з тими ексцесами, що могли виникнути. До складу секції увійшли Макар Чижиков — робітник-металіст суднобудівного заводу Ровенського, Мойсей Кангун — член Виконавчого Комітету РРД, слюсар заводу Пріва, Хозе і Мат'є та ін. Обидва вони були незмінними членами секції, склад якої дуже часто змінювався.

В першу чергу секція зайнялась організацією робітничої міліції. 20 березня 1917 р. на засіданні виконкому РРД обговорювалося питання про організацію робітничої міліції, яка мала замінити поліцію в Одесі (тоді поруч з міліцією, створеною Тимчасовим урядом, існувала і поліція). В цьому питанні меншовики чинили опір. Вони заявляли, що при наявності в міліції солдатів і студентів пролетаріат може і не брати участі в міліції, тобто додержувалися точки зору буржуазії, з приводу чого В. І. Ленін зазначав: «Громадянську міліцію» намагаються звести на старе, тобто на невеликі, відірвані від народу, поставлені якомога ближче до буржуазії, загони озброєних людей під командою осіб з буржуазії»³.

Більшовики виступали за те, щоб в організації робітничої міліції найактивнішу участь брали робітники. На засіданні РРД було винесено таку постанову: «Рада робітничих депутатів пропонує виконавчому ко-

¹ Дати подаються за новим стилем.

² В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 148.

³ Там же, стор. 146—147.

мітету зайнятися організацією міліції серед робітників і населення й вжити заходів до того, щоб поліція була якнайскоріше розформована»¹. Розформування поліції було доручено Громадському комітету Одеси, на чолі якого стояв кадет Брайкевич.

Створення робітничої міліції було покладено на Секцію громадської безпеки, яка негайно через делегатів з підприємств почала залучати робітників до своїх загонів.

Таким чином, в Одесі існувала робітнича міліція, керована більшовиками, і «громадянська міліція» на чолі з буржуазією, до якої так прихильно ставилися меншовицько-есерівські керівники з Ради робітничих депутатів.

Робітнича міліція за своїм складом і призначенням була відмінною від «громадянської». Меншовики і есери з Ради все робили, щоб перешкодити організації робітничої міліції. Коли М. Кангун поставив питання про озброєння міліції², меншовики на чолі з головою РРД, теж меншовиком, рішуче висловилися проти озброєння. Під тиском більшовицької частини президії РРД було винесено таку компромісну резолюцію: «Зброя необхідна тільки для служби, зброя зберігається в секції громадської безпеки і видається під суворим контролем»³.

28 квітня 1917 р. М. Кангун на засіданні РРД визначив завдання робітничої міліції: організація бойових загонів на випадок контрреволюційних виступів і охорона безпеки міста.

В цей час постає питання про практичне використання робітничої міліції. Висувається пропозиція, щоб президія виконкому встановила чергування міліціонерів робітничої міліції на дільницях з правом обшуків та арештів⁴. Це мало піднести авторитет робітничої міліції. Меншовицький виконком, який захищав інтереси міської буржуазії, відхилив цю пропозицію. Робітнича міліція одержала лише дозвіл чергувати в робітничих клубах.

Меншовицький виконком всіляко перешкоджав організації робітничої міліції, озброєнню та зміцненню її. Про це свідчить такий факт. На 14 квітня Секція громадської безпеки призначила учбові маневри робітничої міліції, щоб продемонструвати її силу⁵. Виконком з метою зірвати цей захід призначив напередодні доповідь секції. На виконкомі було багато нападків на секцію в основному за озброєну маніфестацію, яка була призначена на 14 квітня. Під тиском більшовиків меншовицький виконком дозволив зібратися міліціонерам робітничої міліції, але по місту вони повинні були пройти без зброї, зброю мали принести окремо. Фактично збройну маніфестацію було заборонено. По доповіді була прийнята резолюція, в якій висловлювалося довір'я Секції громадської безпеки і пропонувалося перейменувати її в Секцію по організації робітничої міліції. Додатково в секцію було обрано Молокана, Слепова, Володіна і Гобермана.

Організація робітничої міліції вимагала докорінної реорганізації Секції громадської безпеки; треба було виробити програму дій робітничої міліції. Вирішили використати досвід петроградських більшовиків. До Петрограда було відряджено Г. Ачканова для ознайомлення з роботою петроградської робітничої міліції.

Після повернення Ачканова з Петрограда Секцію по організації

¹ «Збірка документів з історії одеської Червоної Гвардії», Партвидав «Пролетар», Харків—Одеса, 1932, стор. 11.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Там же, стор. 13.

робітничої міліції було перетворено в Секцію по організації Червоної Гвардії.

4 травня 1917 р. на засіданні виконкому РРД обговорювалася пропозиція керівників секції по організації Червоної Гвардії про те, щоб Червона Гвардія виконувала роль бойової організації пролетаріату, а для охорони міста, проведення обшуків та арештів створити Обивательський комітет, як це було у Петрограді. Виконком погодився.

До складу Секції по організації Червоної Гвардії ввійшли більшовики Володін, Кангун, Слепов і Чижиков.

На засіданні виконкому 8 травня 1917 р. була поставлена вимога озброїти червоногвардійців; меншовики висловились за те, щоб зброї червоногвардійцям не видавати, а переховувати її при кожному районі РРД. Це ставило Червону Гвардію у повну залежність щодо озброєння від меншовицького виконкому¹. На цьому ж засіданні під тиском більшовицької частини виконкому було затверджено план реорганізації робітничої міліції в Червону Гвардію. При активній участі і під керівництвом більшовиків Одеси було складено інструкцію для червоногвардійців.

Основне завдання Червоної Гвардії згідно з інструкцією полягало в класовій боротьбі з капіталізмом і буржуазією. В першому пункті інструкції говорилося:

1. Червона Гвардія є відділом Ради робітничих депутатів, мета її — завжди представляти свідому збройну силу:

а) На випадок будь-яких контрреволюційних і погромних виступів.

б) На випадок захисту класових інтересів пролетаріату в боротьбі з капіталізмом і буржуазією».

Останній параграф інструкції закінчувався так: «Червона Гвардія працює безплатно й ніякої плати за свою ідейну службу не одержує»².

Тепер червоногвардійці вже організовано проходили військове навчання, для чого було створено пункти по районах.

17 червня 1917 р. відбулися перші загальні збори червоногвардійців³.

Для розгортання роботи та для озброєння Червоної Гвардії потрібні були кошти. В утворенні грошового фонду, як видно з листа виконкому РРД, брали активну участь заводи, фабрики та самі червоногвардійці. Але цього було недостатньо для задоволення всіх потреб Червоної Гвардії, і секція вимагала від виконкому 3 тис. крб. на озброєння, а також ставила питання про відрядження Чижикова до Петрограда для придбання зброї та про мандат для нього з тим, щоб він мав змогу підняти клопотання перед військовим міністерством про можливість одержання зброї за рахунок міністерства⁴.

Діяльність Червоної Гвардії після реорганізації характеризує її як класову пролетарську організацію, яка пильно стежить за своїм класовим ворогом. Червона Гвардія боролася з експлуаторами і гнобителями робітників, із зрадниками робітничого класу, штрейкбрехерами, бандитами, чорносотенцями⁵.

Напередодні корніловщини більшовицька організація Одеси була вже досить міцною. В червні було створено Громадський комітет, до якого ввійшли Хмельницький, Мізикович, П. Старостін, що повернувся з заслання, Ачканов, Рузер, Воронський та ін.

¹ «Збірка документів...», стор. 14.

² Там же, стор. 94—98.

³ Там же, стор. 14.

⁴ Там же, стор. 15.

⁵ Там же.

Тоді ж почала виходити більшовицька газета «Голос пролетарія», яка відіграла велику роль у боротьбі з одеськими есерами, меншовиками та українськими буржуазними націоналістами.

Вплив більшовиків у профспілках, у Радах робітничих, селянських і солдатських депутатів весь час зростав. Про це свідчить той факт, що на перший Всеросійський з'їзд Рад був обраний більшовик Петро Старостін; під час перевиборів до виконкому РРД ввійшли більшовики Ачканов, Кристаловський, Рузер, Рудницький¹.

Зростання впливу більшовицької організації позначилося і на Червоній Гвардії. 10 вересня 1917 р. було утворено штаб Червоної Гвардії, її командиром було обрано більшовика М. Чижикова, а начальником штабу більшовика М. Кангуна. З цього часу Червона Гвардія почала охорону заводів та фабрик.

Через день знову постало питання про озброєння Червоної Гвардії та її матеріальне забезпечення. 12 вересня на засіданні виконкому було ухвалено постанову, в § 4 якої говорилося: «Члени Червоної Гвардії, які мають постійну службу по охороні міста, повинні бути на утриманні у власників підприємств, у яких вони працюють». Це відповідало ленінській настанові: «Запровадження робітничої міліції, оплачуваної капіталістами, є захід, який має величезне — без перебільшення можна сказати: гігантське, вирішальне значення, як практичне, так і принципіальне. Революція не може бути гарантована, успіх її завоювань не може бути забезпечений, дальший розвиток її неможливий, якщо цей захід не стане загальним, не буде доведений до кінця і проведений в усій країні»².

Під час корніловщини на загальних зборах червоногвардійців було прийнято резолюцію, в якій викривалися контрреволюційні дії буржуазії та її прислужників — меншовиків та есерів і закликалося до об'єднання всіх революційних сил країни.

Редакція «Известий Одесского Совета рабочих депутатов», якою керували меншовики, відмовилась надрукувати цю резолюцію. Редактор газети меншовик Дембов мотивував відмовлення тим, що політика Керенського в резолюції названа «мерзотною» і червоногвардійці вимагають вигнання з Ради меншовиків та есерів.

Цілком зрозуміло, що орган, в якому засіли меншовики і в якому весь час друкувалися статті з наклепами на більшовицьку партію та її вожда Леніна, не погодився друкувати більшовицьку резолюцію з конкретними вимогами щодо зрадників революції. Під рішучим тиском більшовиків Старостіна, Воронського, Чернявського, Кангуна було вирішено змінити редакційну колегію, зважаючи на те, що «вся політика Ради змінена»³. Резолюцію було надруковано.

Після корніловщини діяльність Червоної Гвардії була спрямована на боротьбу з декласованими елементами міста, що тероризували робітничі райони, в той же час Червона Гвардія продовжувала стояти на сторожі класових інтересів пролетаріату і лийно стежити за контрреволюційною агітацією.

Треба відмітити, що загін одеської Червоної Гвардії виїжджав до Тирасполя, де взяв активну участь у ліквідації погрому, вчиненого п'яними хуліганамі⁴.

¹ Е. Гороховская, Большевики в Одессе в 1917 г., див. зб. «Октябрь на Одещине», стор. 311.

² В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 146.

³ «Збірка документів...», стор. 17.

⁴ Там же, стор. 18.

З кінця вересня 1917 р. Червона Гвардія мала свої загони на всіх великих підприємствах міста. Найбільшим був червоногвардійський загін залізничників. Таким чином, напередодні Жовтневої революції Червона Гвардія контролювала все місто, всі робітничі райони і була досить авторитетною організацією.

10 листопада Червона Гвардія міста ухвалила таку постанову:

«1. Підтримати виступ пролетаріату в Петрограді, який поставив собі за мету передати владу в руки Рад і червоногвардійців.

2. Вимагати передачі всієї влади Радам, цей лозунг підтримати аж до виступу на вулицю із зброєю в руках. В той же час Червона Гвардія вітає Ради робітничих, солдатських, селянських і матроських депутатів, які чесно приєдналися до виступу петроградського пролетаріату і вимагають від Рад Одеси твердо закріпити становище, що існує, бо тут бути або поразці, або пролетарській перемозі»¹.

19 листопада 1917 р. було переобрано Раду робітничих депутатів, більшість в якій одержали більшовики. Між Радою робітничих депутатів та Центральною радою почалася жорстока класова боротьба. Центральна рада спиралася на військові загони. Ще з серпня вона почала роботу у військових частинах Одеського гарнізону по українізації військових частин, створювала гайдамацькі курені.

Контрреволюційне повстання Каледіна викликало в Одесі активний протест з боку революційної частини війська, пролетаріату та Червоної Гвардії, які на своїх загальних зборах винесли таку резолюцію: «Всі президії і військово-революційний штаб — до рішучих дій проти Каледіна, Корнілова, буржуазії та їх імперіалістичних спільників. Збори сподіваються, що ні козацькі маси, ні українська демократія не підуть з своїми класовими ворогами проти російської революції»².

На початку грудня 1917 р. в Одесі відбувся II з'їзд Румчероду, в якому керівну роль тоді вже відігравали більшовики. На з'їзді виступив член ЦК партії більшовиків Володарський. На з'їзді було прийнято більшовицьку резолюцію про владу.

Центральна рада, скориставшись перевагою сил, почала захоплювати владу в Одесі і розставляти свої загони по державних установах (банки, пошта та ін.)³. Між червоногвардійцями та гайдамаками відбувалися сутички. Гайдамаки роззброювали червоногвардійців, вони намагались викликати на бій Червону Гвардію. 14 грудня 1917 р. на розі Пушкінської і Дерibasовської вулиць з кулемета був убитий начальник штабу Червоної Гвардії М. Кангун. Через дві години на Куликовому полі (тепер майдан Революції) гайдамаки обстріляли автомобіль, у якому їхало 10 червоногвардійців. Усі були вбиті.

Грудневі бої показали, що Червона Гвардія ще не зовсім підготовлена до вирішальної боротьби з ворогом, що їй треба серйозно готуватися до цієї боротьби і в першу чергу почати з військового навчання. Одеський пролетаріат під керівництвом більшовицької організації на своїх зборах вносить постанови про передачу влади Радам. 19 січня 1918 р. «Голос пролетарія» опублікував заяву про загальні збори представників 49 підприємств міста. Збори обговорили питання про тяжке економічне становище і прийшли до висновку, «що це питання є питанням влади, бо влада, яка існує, не може задовольнити потреб робітників. Збори вирішили, що справа революційної демократії — це справа їх

¹ «Збірка документів...», стор. 18.

² Газ. «Голос пролетарія» від 13 грудня 1917 р.

³ Там же.

рук. Владу цю треба реорганізувати, влада повинна бути розформована. Збори обрали 15 чоловік революційного комітету і закликають приєднатися всі демократичні організації і владу»¹.

16 січня робітники заводу РОПІТ з прапорами, на яких були написані лозунги «Геть буржуазію!», «Вся влада Радам робітничих і селянських депутатів!», пішли до виконкому і вимагали, щоб їм відповіли, чия влада в Одесі і хто відповідає за той тяжкий стан, що утворився для одеського пролетаріату. Звідти демонстранти пішли до Румчероду, де їм заявили, «що лише Радвлада може ліквідувати розруху і фінансову кризу»².

Партійний комітет більшовиків Одеси готував пролетаріат до збройної боротьби з гайдамаками, до взяття влади Радами. Для керівництва бойовими операціями було виділено «п'ятірку». На заводах відбувалася організація бойових робітничих загонів, які мали зміцнити Червону Гвардію.

На бік більшовиків перейшли частини розпропагованого більшовиками війська Центральної ради, моряки суден «Ростислав», «Алмаз» та інших, а також військові частини Одеського гарнізону.

В ніч на 27 січня 1918 р. президія Румчероду дала ревкомун вказівку про захоплення влади в Одесі. Червоногвардійці та матроси захопили вокзал, телеграф, банк. Вдень 27 січня ревком оголосив про перехід влади до Рад і попередив, що будь-які контрреволюційні виступи будуть рішуче придушені. Того ж дня Рада робітничих депутатів ухвалила резолюцію:

«1. Визнати, що віднині вся повнота влади в Одесі належить Раді робітничих, солдатських, матроських і селянських депутатів, а повнота влади в області — Центральному Виконкому Румчероду. 2. Визнати, що вказана організація у здійсненні урядової влади підлягає Раді Народних Комісарів і Харківській народній Раді. 3. Для практичного здійснення завдань Радянської влади в Одесі обрати 11 членів комісії»³.

У відповідь на цю резолюцію націоналістичний штаб пред'явив ноту, в якій вимагав звільнення всіх установ від радянського війська через дві години.

28 січня між червоногвардійцями та гайдамаками почалися запеклі бої, особливо біля штабу військового округу і вокзалу, який було захоплено червоногвардійцями-залізничниками. У січневих боях брало участь близько 30 тис. робітників. Січневі бої закінчилися перемогою одеського пролетаріату і встановленням Радянської влади в Одесі. Після завершення боїв був утворений Одеський Раднарком, до якого ввійшли Петро Старостін, Олександр Хмельницький, Юдовський та ін. Фабрики, заводи і банки було проголошено націоналізованими, поміщицькі землі передавались селянам.

Це був перший період Радянської влади в Одесі, який тривав з січня до березня 1918 р. 13 березня війська німецько-австрійських імперіалістів зайняли Одесу.

Революційним організаціям міста разом з Червоною Гвардією довелося евакуюватися. Більшовицька організація пішла в підпілля. Червоногвардійці Одеси, відступивши з міста, продовжували боротьбу на фронтах громадянської війни в рядах Червоної Армії.

¹ «Збірка документів...», стор. 23.

² Газ. «Голос пролетарія» від 22 січня 1918

³ «Збірка документів...», стор. 24.

А. Д. ЯРОШЕНКО

УЧАСТЬ КИТАЙСЬКИХ ЧЕРВОНОГВАРДІЙЦІВ У БОРОТЬБІ ЗА ВЛАДУ РАД НА УКРАЇНІ В 1917—1920 рр.

В історії братерських зв'язків і дружби трудящих Радянської країни з трудящими інших країн соціалістичного табору особливо важливе місце належить непорушній дружбі народів СРСР з великим китайським народом. «Китайський і радянський народи,—говориться у привітальному листі Народного уряду і Комуністичної партії Китаю з нагоди 40-річчя Великого Жовтня,—зв'язані узами глибокої і вічної дружби»¹.

Як відомо, перші зв'язки між нашою країною і Китаєм сягають в глибину сторіч. Нову епоху в історії зв'язків народів нашої країни і Китаю відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція, вона створила необхідні передумови для розвитку небувалого в світі по своїй силі і могутності тісного союзу і дружби радянського і китайського народів.

Жовтнева революція зустріла широкий відгук в серцях багатомільйонних трудящих мас Китаю, які гаряче вітали цей безприкладний історичний подвиг російського пролетаріату і справедливо вбачали в соціалістичній революції в Росії запоруку свого визволення з кайданів поміщицько-капіталістичного та імперіалістичного гніту.

Народжена Великим Жовтнем перша в світі Країна Рад з самого початку свого існування знайшла широку підтримку з боку трудящих капіталістичних, колоніальних і залежних країн, в тому числі і з боку робітників і селян Китаю. Ця підтримка знаходила свій прояв у найрізноманітніших формах, з яких особливо важливу роль відіграла безпосередня участь китайських робітників у боях за встановлення і утвердження Радянської влади в нашій країні в період 1917—1920 рр.

«Народи нашої країни,—говорив М. С. Хрущов в доповіді про 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції на ювілейній сесії Верховної Ради СРСР,—в суворій боротьбі відстояли завоювання Жовтня. Разом з трудящими Радянської Росії билися проти ворогів революції інтернаціональні частини, що склалися з революційно настроєних китайських, угорських, польських, югославських, фінських, румунських, німецьких, чехословацьких товаришів, трудящих інших країн, які перебували тоді в Радянській Росії. Велику підтримку молодій Радянській республіці в боротьбі з білогвардійцями та інтервентами подали робітничий клас, трудящі всіх країн»².

Питання про участь китайських червоногвардійців-інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад в нашій країні має велике науково-політичне значення і заслуговує на глибоке дослідження і всебічне висвітлення в нашій історичній літературі.

З історії Жовтневої революції і громадянської війни СРСР відомо багато прикладів, коли відважні сини братнього китайського та інших народів світу пліч-о-пліч з революційними робітниками і селянами нашої країни із зброєю в руках боролися за перемогу Великого Жовтня, захист його завоювань, за торжество влади Рад.

¹ Газ. «Правда» від 6 листопада 1957 р.

² М. С. Хрущов, Сорок років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Доповідь на ювілейній сесії Верховної Ради СРСР 6 листопада 1957 року, Держполітвидав УРСР, К., 1957, стор. 7.

Від просторів Сибіру і Далекого Сходу до берегів Чорного моря в 78 місцях нашої країни виникли і активно діяли проти ворогів пролетарської революції бойові загони червоногвардійців-інтернаціоналістів, сформовані з найбільш свідомих революційно настроєних військовополонених — угорців, чехів, словаків, австрійців, румунів, італійців та інших народів, а також біженців та робітників-іноземців, які на той час проживали в Росії¹.

Як серед цих часто багатонаціональних за своїм складом загонів, так і в складі окремих китайських загонів і частин, що діяли в тісній взаємодії з частинами Червоної Армії, з безмежною відвагою і героїзмом боролися сотні і тисячі хоробрих синів китайського народу.

За повідомленням китайської преси і за підрахунками китайських істориків тільки в 1919 р. на радянській землі в лавах нашої героїчної Червоної Армії боролися проти чорних сил білогвардійщини та іноземних інтервентів близько 30—40 тис. китайських бійців-робітників².

Багато китайських червоногвардійців — інтернаціоналістів мужньо боролися тоді за захист здобутків Жовтня і на території Радянської України.

В цій спільній боротьбі кров'ю краших синів українського і китайського народів цементувався їх братерський союз і дружба, які нині приносять такі чудові плоди.

Для того, щоб висвітлити питання про участь китайських робітників-інтернаціоналістів у боротьбі за перемогу Жовтневої революції і захист її здобутків, треба перш за все хоч коротко зупинитися на питанні про те, звідки і як вони прибули до нашої країни, в тому числі і на Україну.

Багато китайських робітників прибули в Росію ще в роки першої світової війни. Тоді, за угодою з китайським урядом, російському урядові вдалося завербувати в Китаї для роботи в шахтах і заводах Донбасу, Уралу та Далекого Сходу велику кількість дешевої робочої сили — знедолених робітників-китайців³. Відомо, що лише на заводах і шахтах Донбасу напередодні Жовтневої революції працювало близько 3 тис. китайських робітників⁴. Тільки в Макіївці у 1916 р. працювало понад 600 робітників-китайців⁵.

Значна частина китайських трудящих проживала також в Одесі та деяких інших місцях України. Тікаючи від злиднів і голоду, шукаючи куска хліба, багато трудящих-китайців прибули до Росії разом з китайськими купцями, як їх дарова робоча сила. Розпродавши свої товари, купці поверталися додому, а кинуті ними напризволяще китайські робітники залишалися в Росії, де їх і застала Жовтнева революція⁶.

Герой громадянської війни, а потім відомий угорський революційний письменник Мате Залка, який командував одним із інтернаціональних червоногвардійських загонів у Росії і на Україні, писав, що в його загоні теж була група китайських бійців-інтернаціоналістів на чолі з товаришем Ліу Сат-сеном. Ліу розповідав Мате Залка та іншим червоногвардійцям, як ця група китайських бійців дісталася на Україну. Ще напередодні першої світової війни він разом з великою групою китайських

¹ Журн. «Новая и новейшая история», 1957, № 3, стор. 11.

² Пы н М и н, Краткая история дружбы народов Китая и Советского Союза, Издательство иностранной литературы, М., 1957, стор. 16.

³ Журн. «Исторический архив», 1957, № 4, стор. 4.

⁴ Газ. «Социалистический Донбасс» від 27 грудня 1956 р.

⁵ С. К и х т е в, Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 100.

⁶ Газ. «Дружба» від 16 квітня 1957 р.

кулі прибув до Сибіру на корчування лісу. Але незабаром вибухнула війна і китайський капіталіст-підрядчик продав російському уряду всю партію китайців-кулі в кількості 300 чоловік на військові роботи. Товарний поїзд доставив китайських робітників з Сибіру до західних кордонів Росії — на Волинь. Тут, на Україні, розпочалось їх ще більш тяжке життя у прифронтовій полосі на окопних роботах.

Великий Жовтень приніс визволення не лише трудящим Росії, а й цим закинутим долею бідакам. Вони всім серцем вітали Жовтневу революцію, без вагань встали на її захист¹.

В цьому короткому повідомленні, підготовленому на основі матеріалів преси і мемуарної літератури, наводиться ряд прикладів і подій, які висвітлюють питання про участь китайських червоногвардійців-інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні в період 1917—1920 рр.

Численні факти свідчать про те, що китайські робітники, які перебували в той час на Україні і в Росії, ще в 1917 р. вступали до перших загонів Червоної Гвардії, разом з українськими і російськими робітниками та селянами брали участь у боях проти німецьких і румунських окупантів весною 1918 р., у боротьбі проти військ контрреволюційної буржуазно-націоналістичної Директорії, петлюрівсько-куркульських банд Зеленого, Соколовського, Григор'єва, Махна та інших контрреволюційних отаманів, проти полчищ Денікіна і Врангеля, тобто пройшли всі буремні роки громадянської війни в СРСР як наші бойові побратими і друзі².

Старий більшовик, член КПРС з 1915 р. С. Батароль в своїх спогадах розповідає, що коли в Донбасі на Кіндратівському руднику після Лютневої буржуазної революції керовані комуністами донецькі робітники приступили до організації загону Червоної Гвардії, серед кількох сотень перших добровольців, що вступили до цього загону, була також і група китайських робітників чисельністю понад 50 чоловік на чолі з Ван Юнем³.

«Китайські товариші, — пише Батароль, — завжди захоплювали нас відданістю революції. У них був девіз: боротися до останнього патрона»⁴.

Аналогічні факти мали місце і в інших районах Донбасу. Разом з донецькими робітниками-червоногвардійцями китайські робітники брали активну участь в боротьбі за встановлення Радянської влади на Донбасі, в роззброєнні білогвардійських і білокозачих банд, в боях проти німецьких окупантів і полчищ Денікіна.

В Одесі ще напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції були створені загони Червоної Гвардії, до складу яких увійшли і китайські робітники, що проживали тоді у місті. Вони брали активну участь в боротьбі за встановлення влади Рад на Одещині, а потім в громадянській війні на Україні⁵.

Дуже цікаві спогади про безстрашні подвиги китайських інтернаціо-

¹ М а т е З а л к а, Избранное, М., 1955, стор. 240.

² Великий фактичний матеріал про участь інтернаціональних частин, в складі яких було багато і китайських підрозділів, у боротьбі за владу Рад на Україні в роки громадянської війни та іноземної інтервенції подав у своїй чотиритомній праці «Записки о гражданской войне», перший том яких вийшов у 1924 і останній — у 1933 р. в Москві, колишній командуючий військами Українського фронту В. О. Антонов-Овсієнко. Значна частина цих записок була опублікована уривками в українському журналі «Літопис революції» за 1929—1932 рр.

³ Газ. «Правда Украины» від 3 листопада 1957 р.

⁴ Там же.

⁵ Газ. «Знамя коммунизма» від 20 жовтня 1957 р.

налістів-червоноармійців залишив колишній командир 45-ї Волинської Червонопрапорної дивізії, а пізніше командуючий військами Київського військового округу Й. Е. Якір, якому на початку 1918 р. довелося брати участь у формуванні і командуванні одним з перших китайських батальйонів у Червоній Армії.

«Було це, — писав у своїх спогадах Якір, — в одну з дуже тяжких ночей... Під ранок мене розбудили в сотий раз. Протер очі — переді мною китаець, одягнений в якусь синю кохту. Вимовляє одне слово: «Васікі. Я, мой, Васікі».

— Що тобі? — питаю.

— Китайсі треба?

— Які тобі китайці?

Він все твердить своє: — Китайсі треба?

Так я його і не зрозумів... Години може через дві той же китаець звійшов до штабу і знаками запропонував нам вийти на подвір'я. Вийшли і зрозуміли: у дворі в строю стояло чоловік 450 китайців»¹.

Виявилось, що цей великий загін китайців працював у тилу фронту на лісових розробках. Потім туди прийшли румунські загарбники і розстріляли трьох китайців. Цей злочинний акт румунських білогвардійців обурило китайців і вони подались до Тирасполя, де стояв у той час червоноармійський загін. Жахливу картину являли собою ці люди: обірвані, босі, голодні. Червоноармійці радо, як братів, прийняли китайський загін до своїх лав, обули всіх, одягли, озброїли. І вийшов чудовий бойовий батальйон. Командувати цим китайським батальйоном було доручено Якіру, а його помічниками були китаець Сен Фу-ян, що називав себе капітаном китайської служби, який, власне, і командував батальйоном, та китаець «Васіка». Батальйону було доручено обороняти стару тираспольську кріпость від румунських загарбників, і він виконував свій обов'язок з честю. Але незабаром довелося залишити Тирасполь. На Україну йшла окупаційна армія німців.

«Відходили в ар'єргарді, — пригадує в своїх спогадах Якір. — Ми прикривали. Добре прикривали. Китаець стійкий, нічого не боїться. Смерті не боїться. Брата рідного вб'ють в бою — він і оком не моргне; підійде, прикриє йому очі — і тут все. Сяде біля трупа, в кашкеті патрони, і буде спокійно випускати патрон за патроном. Якщо китаець знає, що проти нього ворог (а наш тираспольський китаець знав це, багато знущались над ним румунські білогвардійці), то погано дістанеться тому ворогові. Китаець буде боротися до останнього...»².

Недалеко від Одеси на одній з невеличких станцій відбувся жорстокий бій китайського батальйону з німецькими окупантами. В цьому бою батальйон втратив близько 80 чоловік своїх бійців, але виконав наказ командування — затримав німців і дав змогу організовано відступити частинам Червоної Армії. Радянські воїни з великою пошаною ставились до китайських бійців, ще більше поріднилися з ними³.

В тяжких боях проти румунських, а потім німецьких окупантів весною 1918 р. під Одесою безстрашно билися майже півтисячі китайських воїнів-червоногвардійців, які пліч-о-пліч з своїми українськими і російськими товаришами і друзями, не шкодуючи свого життя, відбивали натиск переважаючих сил ворога. Під Одесою десятки китайських воїнів-героїв віддали своє життя, захищаючи Радянську Україну від лютого ворога — німецького імперіалізму.

¹ Журн. «Літопис революції», 1928, № 2(29), стор. 10.

² Там же, стор. 11.

³ «История 45-й Волинской Краснознаменной стрелковой дивизии», т. 1, вид. політвідділу дивізії, К., 1929, стор. 3.

Створений в Тирасполі китайський батальйон разом з іншими частинами Червоної Армії вирушив з-під Одеси на північ і потім на схід, з боями пробиваючись вперед, щоб не дати змоги німецьким окупантам відрізати і оточити українські радянські частини та щоб з'єднатися з військами Радянської Росії.

«Багато хорошого, — писав про китайських червоногвардійців Якір, — було у нас з ними в довгій багатостраждальній шляху через Україну, весь Дон, на Воронізьку губернію»¹. Через Березівку — Колосівку — Вознесенськ — Долинське — Катеринослав — Луганськ — Маріуполь пролягав їх шлях. І скрізь вони пробивалися з боями проти частин німецьких загарбників, петлюрівських банд, білогвардійських загонів. З боями дійшли вони аж до Дону, багато втратили своїх товаришів в цій кривавій дорозі і в той же час поповнювали свої бойові лави новими бійцями — своїми земляками-китайцями, що були на Україні.

На бойовому шляху від Одеси до Дону, на полях Одещини, Дніпропетровщини, Полтавщини, Ворошиловградщини та інших областей України полягло багато славних синів китайського народу, бойових побратимів наших перших воїнів-червоноармійців, які в спільних боях за справу революції, за ідеї Великого Жовтня своєю кров'ю скріпили неперушне і вічне братерство наших народів.

Спогади Якіра цікавими деталями доповнює колишній командир Одесько-Березівського червоногвардійського загону С. Т. Лукашенко. В тій групі українських радянських військ, які весною 1918 р. під натиском німецьких полчищ відступали з-під Одеси на північний схід, крім батальйону, яким командував Якір, китайці були і в деяких інших частинах, в тому числі в Одесько-Березівському червоногвардійському загоні.

Лукашенко в своїх спогадах «Мої китайські друзі-червоноармійці», опублікованих в пекінській газеті «Дружба», розповідає, що до нього в червоноармійський загін вступило 30 китайських робітників-бідаків, які колись як дарова робоча сила були завезені китайськими купцями до Одеси. Очололював цю групу китайців-червоногвардійців колишній робітник однієї з одеських пралень Сун Цзи-бін. З великою радістю вступили ці китайські патріоти-інтернаціоналісти до червоногвардійського загону, щоб разом з українськими робітниками і селянами відбивати навалу німецьких імперіалістів, захищати владу Рад на Україні. Завдяки їх винахідливості і сміливості Одесько-Березівський загін в бою на ст. Сербка, під Одесою, наголову розгромив вдвоє переважаючі сили ворога, і потім ще не раз так же мужньо бився з німцями, гайдамаками та білокозаками².

Незважаючи на втрати, яких зазнавав загін у боях, кількість китайців-червоногвардійців у загоні не тільки не зменшилась, а навіть збільшилась вдвоє.

«Це, — пригадує Лукашенко, — заслуга командира Сун Цзи-біна і політрука Ван Міна. Вони на кожній вузловій станції, у містах, де ми побували, знаходили своїх співвітчизників і приводили їх до загону»³.

Своїми бойовими подвигами китайські червоногвардійці не лише викликали захоплення у своїх українських і російських бойових побратимів, а й подавали їм чудовий приклад того, як треба бити ворога. Так, коли Одесько-Березівський загін в складі червоногвардійського з'єднання під командуванням Венедиктова виходив на землі Російської Радян-

¹ Журн. «Літопис революції», 1928, № 2 (29), стор. 12.

² Газ. «Дружба» від 16 квітня 1957 р.

³ Т а м же.

ської Республіки в районі Калача-Воронізького, він попав у розташування вороже настроєних до Радянської влади білокозаків, які зажадали від загону скласти зброю. Червоногвардійці відмовилися. Тоді білокозаки кинулися в атаку на червоногвардійців. «І тут, — пригадує Лукашенко, — сталося те, що в народі називають чудом. В цю критичну хвилину роздався окрик Сун Цзи-біна. Група червоногвардійців-китайців, порушуючи тісну лаву, подібно до заведеної пружини, єдиним броском кинулася вперед двійками, по два чоловіки, проти нападаючих козаків.

Китайські товариші пішли на самопожертву. Проте за кілька секунд їх задум став ясний. Один з кожної двійки, що кинувся на ворога, немовби підставляв себе під удар козачої шаблі, віртуозно присідаючи і прикриваючись рушницею, і удар ворожої шаблі рікошетом відбивався на бік. В цей же час другий червоногвардієць-китаєць підскакував до вершника і колов його багнетом»¹.

Тоді й інші червоногвардійці наслідували приклад своїх бойових соратників. Пройшло небагато часу і білокозача кіннота була розгромлена, шлях вперед — відкрито.

На цей же час (весна 1918 р.) можна віднести і другий знаменний епізод з історії громадянської війни на Україні — врятування китайським загonom червоногвардійців від загибелі ешелону з керівниками Українського Радянського уряду під час евакуації з України. Про це розповів у своїх «Спогадах про українську революцію» В. П. Затонський.

Коли весною 1918 р. під натиском німецьких окупантів ешелон з працівниками ВУЦВК, а також групою керівних партійних працівників України разом з українськими радянськими частинами з боями відступав через Донбас на схід, в районі м. Новочеркаська при переправі через річку склалася дуже небезпечна обстановка: ззаду натискували німці, а спереду загрожували перетяти залізничну лінію озвірілі білокозачі банди. В цей вирішальний час, як пише в своїх спогадах В. П. Затонський, «нас урятував якийсь китайський загін, сформований з тих китайців, що працювали в Донбасі. Китайцям пощастило відтиснути німецькі авангарди, і тільки завдяки цьому наш потяг перескочив небезпечне місце»².

Про те, з якою відвагою і рішучістю боролися китайські інтернаціоналісти за справу Великого Жовтня, за владу Рад на Україні не раз повідомляв центральний орган нашої партії — газета «Правда». Так, наприклад, на початку травня 1918 р. в надрукованій у «Правді» заяві бійців одного з китайських червоногвардійських загонів, який прибув до Москви з окупованої ворогом території України, говорилося: «Нас билосся 1800 чоловік проти капіталістичних орд румунів, гайдамаків і німців, і ми не складемо зброї доти, доки не загинемо, або не будуть переможені загопи всесвітньої контрреволюції...»³.

Немало славних сторінок вписали китайські воїни-червоногвардійці в історію боротьби проти контрреволюційної петлюрівської Директорії, за утвердження влади Рад в Києві. В цій боротьбі багато з них загинули як герої. Так, наприклад, в січні 1919 р. в час боїв радянських військ проти петлюрівців за Київ загинули 6 китайських бійців-червоногвардійців⁴.

¹ Газ. «Дружба» від 16 квітня 1957 р.

² Журн. «Літопис революції», 1929, № 5-6, стор. 136.

³ Газ. «Правда» від 9 травня 1918 р.

⁴ Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 9, оп. 1, спр. 59, арк. 160.

Китайські воїни-червоногвардійці не лише визволяли Київ, а й помагали органам Радянської влади в боротьбі проти петлюрівсько-куркульських банд та білогвардійських змов. Видатний революційний діяч, колишній голова ВУЦВК Г. І. Петровський в своїх спогадах розповідав про такий епізод, зв'язаний з діяльністю китайських червоногвардійців у Києві. Коли III Всеукраїнський з'їзд Рад обрав його головою ВУЦВК, він у квітні 1919 р. виїхав з Москви на Україну. «В Києві,— пригадував Г. І. Петровський, — мене зустрів нарком внутрішніх справ К. Є. Ворошилов і зразу ж запропонував поїхати з ним і загоном чекістів на придушення повсталих білих на Куренівці... Незабаром підійшла і допомога: ще один загін чекістів і невелика група китайців. Куркульська банда була розгромлена»¹.

В боротьбі проти білогвардійських змов і куркульських виступів китайські червоногвардійці брали участь і в інших місцях України. Так, наприклад, 9 липня 1919 р. на Новоград-Волинський напали банди петлюрівського отамана Соколовського, які з усіх боків оточили місто і хотіли знищити всіх радянських і партійних працівників, які там знаходилися. Нечисленний загін чекістів і комуністів, у тому числі кілька десятків китайських товаришів, протягом 12 годин вів запеклий бій проти ворога, чисельність якого в кілька раз перевищувала радянські сили. В запеклих боях з бандитами загинули смертю хоробрих 80 чекістів і комуністів, у тому числі 30 китайських воїнів.

«Вічна пам'ять героям,— писала газета «Більшовик»,— котрі своєю кров'ю ствердили вірність революції, глибока дяка їм від імені трудячого люду»².

Це була шана і подяка всього українського народу своєму великому другу — трудовому китайському народові, його героїчним синам, які разом з українськими і російськими воїнами героїчно захищали молоду Радянську Україну, свободу і щастя українського народу.

Весною буремного 1919 р. для трудящих Радянської України, як і всієї Країни Рад, настало нове тяжке випробування: за вказівкою імперіалістів Антанти царський генерал Денікін із своєю білогвардійською «добровольчеською» армією вирушив з Північного Кавказу через Донбас на Москву. Непроступною фортецею на шляху білогвардійських полчищ став пролетарський Луганськ. Розпочалася більш як 40-денна епопея героїчної оборони Луганська від білогвардійців.

Колішній командир батальйону 9-го Червонопрапорного полку 15-ї Інзенської дивізії, яка обороняла тоді разом з робітничими загонами місто, старий більшовик І. Х. Сила в своїх спогадах про дні легендарної оборони Луганська з великою теплотою розповідає про те, як разом з воїнами Червоної Армії пліч-о-пліч з радянськими братами мужньо боролися наші китайські друзі, як в боях кров'ю кращих синів українського, російського і китайського народів цементувалася, скріплялася навіть радянсько-китайська дружба.

«У битвах за Луганськ,— розповідає І. Х. Сила,— яскраво проявилась незламна пролетарська солідарність. На допомогу своїм українським братам прийшли загоони російських робітників. Сюди, на передову лінію боротьби з контрреволюцією, прибув загін китайців. На далекій донецькій землі бились вони — серцем до серця з українськими робітниками — за справу революції»³.

¹ Г. И. Петровский, Из воспоминаний, журн. «Советская Украина», 1957, № 6, стор. 30.

² Газ. «Більшовик» від 20 липня 1919 р.

³ Газ. «Прапор перемоги» від 30 квітня 1957 р.

Трудящі Луганська свято зберігають в своїх серцях імена героїв, які загинули в дні історичної оборони міста весною 1919 р. В центрі міста на мармурових плитах пам'ятника борцям революції викарбувано двісті імен загиблих захисників Луганська. І серед них, поряд з іменами синів України і Росії, стоять безсмертні імена китайських героїв — Ван Ша-ю, Лю Фа-в, Лі Хо-ю, Мі Ша-ці, Лю Ша-м.

В дні героїчної оборони Луганська китайські червоногвардійці брали участь в боях проти денікінців і в інших місцях Донбасу. Один із старих макіївських робітників-шахтарів П. Кусков — колишній червоноармієць 74 полку 9 стрілецької дивізії — розповідає, що в їх дивізії, яка обороняла тоді Донбас, була китайська рота, в якій налічувалося понад 300 китайських бійців.

22 травня 1919 р. біля ст. Ясинувата червоноармійці вели жорсткий бій з денікінцями. «Білогвардійці, — розповідає П. Кусков, — оточували загін з флангів. Треба було відходити під вогнем ворога. Багато хто загинув. Загону загрожував розгром. Білогвардійці готувалися до атаки. Тоді один китаець, що залишився як спостерігач на скирді соломи, відкрив вогонь. Він стріляв і стріляв по білогвардійцях, атака була затримана, товариші встигли вийти з-під вогню»¹.

Колишній командир червоного бронепоезда «Більшовик», учасник громадянської війни на Україні В. О. Вінніков у своїх спогадах розповідає, що в період активного розгрому денікінських полчищ восени 1919 р. на допомогу одній з червоноармійських частин в районі Катеринослава (тепер Дніпропетровськ) прибув цілий батальйон китайців-червоноармійців на чолі з командиром Лі Чаном². Цей батальйон брав діяльну участь в боротьбі проти колчаківських банд на Далекому Сході і в Сибіру, з боями пробився до Уралу, а звідти на Україну. Тут разом з бійцями Червоної Армії китайський батальйон Лі Чана брав участь у розгромі великої кавалерійської частини денікінського генерала Шкуро, а 7 листопада 1919 р., в день другої річниці Великого Жовтня, разом з військами 137-ї стрілецької дивізії звільняв від денікінців залізничну станцію і місто Апостолове³.

Китайські червоногвардійці брали активну участь і в боротьбі проти білопольських загарбників та полчищ чорного барона Врангеля. Так, відомо, що в складі прославленої 25-ї стрілецької ім. Чапаєва дивізії, яка літом 1920 р. взяла участь в розгромі білополяків на Україні, був інтернаціональний полк, в якому знаходилися і китайські бійці⁴.

Того ж літа і восени 1920 р. на Південному фронті в складі однієї з частин Червоної Армії діяв інтернаціональний батальйон під командуванням Мате Залка⁵. Як відомо, в цьому батальйоні, що брав найактивнішу участь в боях проти врангелівців на Оріхівському напрямку, а потім під Перекопом і в Криму, також були китайські бійці-інтернаціоналісти.

Таким чином, архівні документи, спогади учасників, а також матеріали преси дають змогу зробити висновок, що в період 1918—1920 рр., тобто на протязі всієї громадянської війни, на Україні серед славних синів інших народів, які прийшли в той тяжкий час на допомогу українському народові, було багато синів великого китайського народу. В історію героїчної боротьби нашого народу за утвердження влади Рад на

¹ Газ. «Социалистический Донбасс» від 27 грудня 1956 р.

² «Літературна газета» від 7 червня 1957 р.

³ Там же.

⁴ Газ. «Правда» від 9 лютого 1957 р.

⁵ Я. Г о р д о н, Мате Залка, М., 1956, стор. 24.

Україні, за свободу і щастя Радянської України вони вписали не одну славну сторінку, внесли свій вклад у справу розгрому численних ворогів революції.

«Всюди,— як образно і хороше говорив про це учасник громадянської війни письменник Олесь Досвітній,— на величезних обшарах колишньої імперії, де кипіла запекла боротьба, в клекочучому фронтovому бойовищу, партизанському наскоку на прислужників буржуазії, на барикадах проти гнобителів — скрізь на боці червоних, разом з трудящими росіянами, українцями, татарами, грузинами були Дзі, Лі-чани, Цзю-ї... Вони віддавали життя за трудящих.., за робітничо-селянську владу. З насолодою, мов леви, кидались вони в бій.., бо знали і були певні, що трудящі в свій час допоможуть і їхнім братам-бідакам тюнгуям¹ скинути ярмо гніту»².

Ці сподівання і мрії кращих синів китайського народу, які, запалені ідеями Великого Жовтня, не шкодували своїх сил і життя, щоб допомогти радянському народові утвердити владу Рад, збулися. Радянський народ подав неоціненну братерську допомогу китайському народові у звільненні його Батьківщини, у побудові вільного і могутнього народного Китаю — соціалістичної держави китайських робітників і селян. В цій спільній боротьбі ще більше зросла і розквітла непорушна братерська дружба радянського і китайського народів, яка є цементуючою силою всього табору соціалістичних країн, запорукою миру і щастя трудящих в усьому світі. Створити наукові праці, гідні цієї славної історії зв'язків і великої дружби радянського і китайського народів,— почесний обов'язок наших радянських вчених.

¹ Тюнгуї—китаєць.

² О. Д. Досвітній, Тюнгуї. Новели з життя китайського народу, Харків, 1928, стор. 115.

ДОКУМЕНТИ

ДО ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В ЧАСТИНАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ В 1917—1918 рр.

Боротьба за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні в монографічній літературі й документальних збірниках висвітлена нерівномірно. Так, досі недостатньо висвітлено питання про революційний рух, що зростав у військових частинах Південно-Західного фронту, який проходив через територію України. Революційні події, що відбувалися у військових частинах, перепліталися з подіями, які охопили і Правобережну Україну.

В державних архівах Радянського Союзу є величезна кількість документів, що характеризують напружену роботу більшовицької партії, зростання революційного руху в частинах Південно-Західного фронту під час перемоги Жовтневої революції і боротьби за встановлення Радянської влади на Україні.

Документи, що публікуються, охоплюють лише незначну частину тих фактів і подій, які мали місце і про які збереглася величезна кількість документальних матеріалів.

Заколот Корнілова викликав нову хвилю революційного руху серед солдатів Південно-Західного фронту. Загострюються взаємовідносини між солдатами й офіцерами. Командири втрачають довіря солдатських мас (док. № 1), які відмовляються виконувати розпорядження начальства йти на позиції, виходити на стройові заняття (док. № 6) і брати участь в каральних експедиціях проти місцевого населення (док. № 4).

Після корніловщини занепадає вплив угодовських партій серед солдатів. Почався швидкий процес більшовизації армії. Солдати стали висловлювати недовіря Тимчасовому уряду і тим армійським комітетам, у яких засіли меншовики й есери. Все сильніше лунають на фронті голоси з вимогою укладення негайного миру, продовжується рух братання з солдатами противника (док. № 3, 5, 6, 8, 9). Посилення діяльності більшовицьких організацій сприяло зростанню їх впливу в частинах Південно-Західного фронту (док. № 7, 8). В донесеннях командування говориться про те, як солдатські маси Південно-Західного фронту сприйняли звістку про перемогу збройного повстання в Петрограді (док. № 12, 13). Цілі військові з'єднання почали переходити на бік революції і включатися в активну боротьбу українського народу за встановлення Радянської влади (док. № 10, 11, 15, 17, 19).

В документах є свідчення про те, що революційний рух охопив і так звані українізовані частини, які збиралася використати в своїх антинародних цілях буржуазно-націоналістична Центральна рада (док. № 2, 20, 23).

Під керівництвом більшовицької партії революційні частини Південно-Західного фронту відіграли важливу роль у боротьбі проти Центральної ради, за встановлення Радянської влади на Україні.

Документи, що публікуються, виявлені в Центральному державному воєноісторичному архіві СРСР (ЦДВІА), в Архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (Архів ІМЛ, Москва), Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР).

Т. М. КОЛІШЕР, В. С. КОНОВАЛОВА

№ 1

*Донесення командира 23-го армійського корпусу на-
чальнику штабу VIII армії про зростання революційних
настроїв солдатів у зв'язку з корніловським заколотом*

Секретно

7 вересня 1917 р.

За истекшую неделю настроение в частях корпуса следующее:

1. 59 дивизия. В настроении солдат замечается значительная нервность в связи с выступлением генерала Корнилова; они опасались, что в случае успеха права их будут урезаны, а главное, они будут более огра-

ничені в різних службових правонарушеннях. Офіцери відносилися до виступлення більш спокійно, а деякі абсолютно безрадісно. Взагалом треба зауважити, що мирне вирішення конфлікту принесло задоволення і можна сподіватися, що скоро все ввійде в звичайну норму.

Службу на позиції несуть исправно і роботи виробляються більш або менш задовільно, але вимагається більша наполегливість з боку начальників для підбурення до роботи. На заняття виходять акуратно і до стрільби відносяться уважно. На наступлення розраховувати зовсім не можна, все залежить від настрою. Братаній з протилежним немає.

Спроба генерала Корнілова викликати переворот дає поштовх деяким солдатам говорити, що начальникам і офіцерам вірити не можна, що вони все час обманюють солдат. В 235-му полку були подібні заяви навіть в полковому комітеті зроблені. Дуже багато говорять про те, яке покарання чекає генерала Корнілова і бажають йому смертної казні. Говорять навіть про те, що невдача під Рігою викликана генералом Корніловим умисльно. Розповсюдились чутки про те, що чини штаба корпусу і дивізії арештовані і що ніби начальник дивізії наказав полкам очистити позицію — все це розповсюджується провокаторами з метою посіяти роздор між солдатами і офіцерами на початку виступлення генерала Корнілова.

Дезертирів і повернувшись з бегів не було.

2. 79 дивізія. Корніловський мятеж приніс багато розмов і возмущення проти вищого командного складу, обвиняємого в контрреволюції. Було недовіря до офіцерському складу, основане на причастності до офіцерському союзу¹, особливо в 313-му полку, але шляхом бесід і роз'яснень полкового комітету, що в полку записи в союз не були, питання це ліквідовано і про корніловському виступленні розмов більше немає. Падіння Ріги обговорюється до цих пор. Деякі винять в цьому командування, інші — самих солдат. Настрій офіцерів погані, особливо в 314-му і 316-му полках, де, не маючи підтримки впавшого авторитету, офіцери відчувають себе далеко не начальниками, обличчя яких відомими правами і владою. Травля же на командний склад як в газетах, так і шляхом різних слухів врешті підірвує авторитет офіцерів. Настрій солдат задовільний і тільки в 316-му полку безрадісний. Відношення їх до останніх подій можна характеризувати так: «Будь, що буде, тільки б не воювати». Здоровою політикою солдати не цікавляться, а тільки обговорюють питання, як би швидше закінчити війну.

3. 167 дивізія. Настрій за минулу тиждень не змінився. До подій останніх днів відносяться спокійно. Роздаються окремі голоси, обвиняючі звичайно во всіх невдачах на фронті командний склад, так як в цьому ж дусі пишуть і газети. Виступлення генерала Корнілова, треба сказати, на деякий час погіршить налажені відносини між солдатом і офіцерами, так як підірвало у багатьох довіру до офіцерському складу, незважаючи на те, що офіцери так жорстоко відносяться до виступленню генерала Корнілова. Зимню кампанію очікують з затаєним страхом внаслідок нестатку їстівних продуктів, обмундирування і взуття. Строєві заняття і роботи по укріпленню позиції йдуть нормально. Столкнень з командним складом не було. Дезертирів було 2, і повернулось з бегів 2 солдата.

Генерал-лейтенант (підпис нерозбірливий)

ЦДВІА, ф. 2134-с, оп. 1, спр. 28, арк. 126. Оригінал.

¹ Союз офіцерів армії і флоту був контрреволюційною організацією, створеною в армії спеціально для боротьби проти революційних солдатських організацій.

№ 2

Из повідомлень комісара VII армії про настрої частин армії в зв'язку з українізацією, що проводилась Центральною радою

20 вересня 1917 р.

Пятнадцатое. Как общее правило, большие осложнения вызывает украинизация частей. Солдаты и офицеры не украинцы резко протестуют против перевода их из полков, с которыми они сжились и знамена которых защищали своей кровью. Заявляют о своей готовности сжечь их, но не отдать другим. Болезненность процесса украинизации увеличивается поразительной медлительностью, с которой она производится. Украинизированные части 34-го корпуса в настоящем своем виде ничем не отличаются от других частей в смысле боеспособности и дисциплинированности.

В них также часты отказы от работ и занятий, неисполнение приказаний, разговоры о мире и другие отрицательные явления.

Комиссарм VII Сургучев
Помкомиссарм VII Сулиманов

ЦДВІА, ф. 2015-с, оп. 1, спр. 87, арк. 6. Копія.

№ 3

Из зведення тимчасово виконуючого обов'язки комісара Південно-Західного фронту військовому міністру Тимчасового уряду про зростання більшовицьких настроїв у військах за період з 20 по 26 вересня

28 вересня 1917 р.

Сводка за время 20—26 сентября¹. 1. Несомненное усиление поразительной агитации, находящей благодарную почву в усталости. Особенно заражены Особая армия, 2-я Финляндская дивизия, ряд отдельных частей и почти все запасные полки. 2. Недоверие существует ко всяким распоряжениям независимо от их источника. Крайние меры сочувствия не встречаются нигде и при их применении опираться не на кого. Применять их необходимо, ибо безнаказанность очень поощряет и становится грозным фактором в разложении армий. В сознании массы нет самых элементарных понятий о праве справедливости, человеческом достоинстве. 3. Поступают требования немедленного заключения мира. Требуют пересмотра или подтверждения всех приказов, подписанных Корниловым или Деникиным. Замечается недовольство отпуском сорокалетних со стороны солдат, находящихся два-три года в окопах. 4. Братание имеет место во многих местах (622-й полк, 6-й и 8-й Финляндские полки и во многих местах Особой армии). Наряду с ним часты случаи дезертирства к противнику².

Врид комиссарюз Костыцын

ЦДВІА, ф. 366-с, спр. 21, арк. 3—6. Телеграфна стрічка.

¹ Зведення складались за наперед визначеними питаннями.

² Скорочено стандартні відповіді на питання: «Очень часто», «Значительно», які не з'ясовують змісту, та пропозиції щодо культурно-освітньої роботи в армії.

№ 4

Телеграма генерал-квартирмейстера штабу XI армії генерал-квартирмейстеру штабу армій Південно-Західного фронту про відмовлення солдатів 2-го уланського Чугуївського полку брати участь в каральних експедиціях проти населення

5 жовтня 1917 р.

Секретно

Согласно отданных распоряжений 1-я бригада 11-й кавалерийской дивизии 2 октября выступила по назначению. К вечеру 11-й драгунский Рижский полк прибыл в Летичев и поступил в распоряжение командира 86-го запасного полка. Полку поставлена задача не допускать грабежей и насилий. 11-й уланский Чугуевский полк, назначенный в Волковинцы, остановился на привал у дер. М. Шпичинцы, где был встречен полковыми делегатами, высланными заблаговременно в Волковинцы. Был созван полковой комитет, который постановил, что полк не пойдет на усмирние. Переговоры затянулись до темноты, и полк стал на ночлег в Шпичинцы. 3 октября комитет собрал общее полковое собрание, на котором вынесена резолюция: «На усмирние вообще и в район чужих частей в частности не ходить». Комбриг приказал уланам оставаться на месте до получения новых приказаний от начдив, но вечером 3 октября полк решил идти назад в Суфчинцы, бросив офицеров, если они не пожелают возвратиться. Видя большое возбуждение и не желая доводить дело до явного возмущения, комбриг приказал полку двигаться в прежнее место стоянки, куда полк прибыл 4 октября в 16 часов. Приняты меры к выяснению подробностей, также приняты меры к надлежащему воздействию на улан.

Полковник (підпис нерозбірливий)

ЦДВІА, ф. 2148-с, оп. 1, спр. 9, арк. 152. Телеграфна стрічка.

№ 5

Телеграма помічника комісара Південно-Західного фронту в Центральний Виконавчий Комітет Ради робітничих і солдатських депутатів про обурення солдатів спробами Тимчасового уряду врятувати від кари учасників корніловського заколоту

6 жовтня 1917 р.

Известия, привезенные делегатами Бердичевского гарнизона о порядке содержания под стражей участников корниловского мятежа, взволновали Бердичевский гарнизон. Волнение грозит перекинуться в соседние части. Возникает недоверие и к Временному правительству и к его представителям на фронте. Прошу проверить известие делегатов и в случае их верности широко оповестить массы о том, что законный порядок содержания под стражей, равный для всех, восстановлен. Глубоко возмущает массы и то, что председатель следственной комиссии Шабловский ведет себя и высказывается в печати скорее как адвокат обвиняемых, чем как беспристрастный представитель судебной власти.

За комиссара помкомиссарюз Костицын

ЦДВІА, ф. 366-с, оп. 1, спр. 297, арк. 77. Телеграфна стрічка.

№ 6

Відношення командира лейб-гвардії Литовського полку начальнику 3-ої гвардійської піхотної дивізії VII армії з проханням прислати агітаторів для бесід з солдатами у зв'язку з зростанням настроїв проти Тимчасового уряду

7 жовтня 1917 р.

Прошу ходатайства о спешном командировании во вверенный мне полк агитаторов из армейского комитета или еще лучше приезда комиссара VII армии для бесед с солдатами нескольких рот, отказывающихся производить занятия, критикующих действия Временного правительства, рассуждающих лишь о скорейшем заключении мира и вообще восприимчивых лишь большевистские идеи.

Поворот в означенную сторону произошёл в полку с влитием 17 сентября последних двух рот пополнений, прибывших из Петрограда, среди которых преобладает такое настроение.

Убеждения офицеров и мои ни к чему не привели, в полковом комитете нет в достаточном количестве нужных сил, хотя кое-что и было сделано; из семи нежелающих заниматься рот к сегодняшнему дню осталось только три, остальных удалось уговорить несколькими членами полкового комитета.

Солдаты мало доверяют и своим комитетам; необходимы посторонние агитаторы или голос авторитетного комиссара.

Командующий лейб-гвардии Литовского полка
полковник Э с м о н т

ЦДВІА, ф. 2178, оп. 2, спр. 31, арк. 230. Копія.

№ 7

Телеграма командування Південно-Західного фронту в Ставку про скликання більшовиками партійної фронтової конференції

Не пізніше 17 жовтня 1917 р.

Партия большевиков просит 17 октября разрешения фронтовой конференции для обсуждения партийных вопросов. Прошу указания, допустима ли подобная конференция ввиду существующих приказов против большевистской агитации в армии¹.

‘В о л о д ч е н к о :

ЦДВІА, ф. 2003-с, оп. 1, спр. 37, арк. 141. Телеграфний бланк.

№ 8

Рапорт командира лейб-гвардії Литовського полку начальнику 3-ої гвардійської піхотної дивізії VII армії про митинг солдатів полку, організований більшовиками

21 жовтня 1917 р.

Доношу, что 18 октября во вверенном мне полку состоялся самовольный митинг, на котором присутствовало сначала от 500 до 600 человек, а затем число участников сократилось до 200—300. Лично я в этот день

¹ 17 жовтня 1917 р. на адресу головнокомандуючого Південно-Західного фронту надійшла телеграма за підписом помічника начальника штабу верховного головнокомандуючого: «Главковерх не признал возможным разрешить партийные фронтовые конференции» (ЦДВІА, ф. 2003-с, оп. 1, спр. 37, арк. 142).

был вызван в штаб корпуса и по возвращении узнал следующее: организаторы митинга, большевики, накануне собрали самовольно все ротные комитеты и потребовали созыва полкового, о чем мною было вам немедленно донесено с просьбой прислать агитаторов из корпусного и армейского комитетов. На митинге появились плакаты с надписью «Долой войну». Выступали лишь ораторы большевики, не давая говорить благоразумным элементам; приехавшим членам корпусного и армейского комитета также почти ничего не дали сказать, а кричали: «Дайте нам автомобиль...» и т. д. Многие сознательные солдаты возмущались всем происходившим, многие разошлись до конца митинга. Митинг присоединился к резолюции, вынесенной 1-й ротой с провозглашением: «Долой войну», с недоверием к Временному правительству и армейскому комитету, который высказался против созыва съезда Советов в Петрограде. Точный текст резолюции мне неизвестен. Предполагалось всем митингом идти в Петроградский полк с просьбой присоединиться к резолюции, но по телефону оттуда ответили, что их не примут, что сильно огоршило инициаторов.

В настоящее время как будто все немного успокоилось, но благодаря организованности большевиков надо полагать, что и в дальнейшем они будут играть видную роль в жизни полка. Настоящее течение, как я уже доносил раньше, началось с прибытием в полк двух последних рот пополнения из Петрограда. По всей вероятности, в скором времени начнется движение против офицеров, по крайней мере большевики говорят, что это входит в их программу.

Мерами противодействия всему этому считаю беседы с массой опытных агитаторов и комиссаров, чего до настоящего времени в полку не было. К сближению офицеров и солдат меры принимаются, в 3-м батальоне организованы курсы для занятий с солдатами, лекторами будут офицеры. Записалось 160 желающих заниматься из солдат.

Командующий полком полковник (підпис нерозбірливий)

ЦДВІА, ф. 2178, оп. 2, спр. 31, арк. 293. Копія.

№ 9

Телеграма начальника штабу Південно-Західного фронту помічникові начальника штабу верховного головнокомандуючого про антивоєнні настрої солдатів 2-го гвардійського корпусу

29 жовтня 1917 р.

Командарм VII донес, что во 2-м гвардейском корпусе под влиянием солдат, возвратившихся с агитаторских курсов, настроение резко склоняется к немедленному миру. На запрос мой, где были эти курсы, командарм уведомил, что таковые были в Петрограде, в Смольном при Петроградском Совете рабочих и солдатских депутатов. Считаю долгом довести о сем до сведения.

Бердичев,
29 октября 1917 года

Наштаюз Стогов

ЦДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 33, арк. 310. Телеграфний бланк.

№ 10

Донесення командира 2-го гвардійського корпусу командуючому VII армією про рішення частин корпусу приєднатися до більшовиків

Кінець жовтня 1917 р.

В дополнение телеграммы о настроении считаю долгом донести, что агитация большевиков в частях корпуса имеет большой успех, поднимается вопрос о присоединении всего корпуса к большевикам. Для обсуждения этого и вынесения резолюции собирается завтра корпусной комитет с делегатами от всех полковых и дивизионных комитетов. Поднят вопрос большевиками о сформировании военно-революционного комитета, который должен взять в свои руки управление действиями корпуса. Крайне желательно прибытие членов армейского комитета и опытных ораторов не большевиков. Необходимо теперь же сообщить во все полки решение армейского комитета по вопросу выступления большевиков, если таковые имеются. Молчание армейского комитета порождает нежелательные толки.

Комкор 2-го гвардейского Чернавин

ЦДВІА, ф. 2178, оп. 2, спр. 31, арк. 382. Оригінал.

№ 11

Телеграма начальника Київського військового округу комісарові VIII армії про зайняття більшовиками телеграфу в Вінниці

30 жовтня 1917 р.

Телеграф Виннице занят большевиками, действие прекращено, провода оборваны, обратитесь штабам войск содействием, своей стороны примите все зависящие меры задержания депеш большевистского направления.

Наокр Жеребцов
Председатель Соломко

ЦДВІА, ф. 2138, оп. 1, спр. 18, арк. 14. Телеграфна стрічка.

№ 12

Телеграма з штабу Особої армії генеральному квартирмейстеру Південно-Західного фронту про відгуки солдатів військових частин 39-го армійського корпусу на збройне повстання в Петрограді

30 жовтня 1917 р.

[В] 39-м корпусе, 616-м Рожищенском полку среди солдат третьего батальона ярко выражается большевистское движение. Распространяющиеся слухи о погромах и событиях в Петрограде радуют солдат. [В] третьем, втором и первом батальонах было вынесено несколько постановлений, касающихся перехода в тыл. Окончательного решения еще не вынесено, обсуждаются вопросы оставить ли офицеров или выбрать на их место новых из своей среды. Отношение к офицерам все более обостряется, грозят избиением. В 685-й Логишинский полк, по докладу комполка, возвращается прапорщик Дмитриев, большевик, находящийся под следствием по обвинению в призыве к возмущению и неисполнению

приказов. Вообще настроение корпуса неспокойно. Выступление большевиков держит массу пока [в] выжидательном положении, но лозунг — мир сейчас — может увлечь всех на путь авантюризма и насилия. В прочих корпусах изменения настроения и эксцессов за сутки не было. В некорпусных частях армии только в Луцке был большевистский митинг, прошедший спокойно. Для пресечения могущих быть в связи с этим беспорядков, с согласия помкомиссара расквартированы там два эскадрона драгун.

Рудский

ЦДВІА, ф. 2067, оп. 1, спр. 33, арк. 311. Телеграфний бланк.

№ 13

Рапорт начальника 79-ої ополченської бригади інспектору ополчення Південно-Західного фронту про більшовизацію солдатів 412-ої дружини в зв'язку з петроградським повстанням

30 жовтня 1917 р.

Доношу, что за период истекшей недели особо важных изменений в настроении чинов частей бригады не произошло, за исключением солдат 412-й дружины, которые проявляют большой интерес к развивающимся событиям в Петрограде, причем большинство из них сочувствует идеям большевиков, восхищается ихними лозунгами и вполне с ними солидарно. Предписано командиру дружины организовать собеседования на тему о вреде большевизма. Занятия с людьми, свободными от нарядов, ведутся во всех дружинах, за исключением 417-ой дружины, в которую назначенное пополнение в числе 330 человек из Особой армии до сих пор не возвратилось из луцкого этапа, а, следовательно, мало людей. Самовольно отлучившихся 7 человек.

Полковник (підпис нерозбірливий)

И. д. начальник штаба капитан (підпис нерозбірливий)

ЦДВІА, ф. 2078-с, спр. 2, арк. 236. Оригінал.

№ 14

Зведення начальника штабу гвардійської стрілкової дивізії начальнику штабу 2-го гвардійського корпусу VII армії про зростання більшовицької пропаганди в дивізії

1 листопада 1917 р.

Настроение в частях дивизии нервное. Сильно заметна большевистская пропаганда. Объезжают полки дивизии солдат 4-ой саперной роты Краснов и женщина Бош, были в лейб-гвардии 3-м стрелковом полку, лейб-гвардии 4-м стрелковом полку и артиллерийской бригаде и агитируют в пользу большевиков. После их речей артиллерийская бригада вынесла резолюцию, которую при сем представляю. Эксцессов пока не было.

Приложение: две резолюции¹.

И. д. начальника штаба подполковник Карпов

За старшего адъютанта подпоручик (підпис нерозбірливий)

ЦДВІА, ф. 2178, оп. 2, спр. 31, арк. 445. Оригінал.

¹ Текстів резолюцій не знайдено.

№ 15

Телеграма головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту верховному головнокомандуючому про зростання революційних настроїв у тилових районах і військах Південно-Західного фронту

5 листопада 1917 р.

Анархические выступления крестьянских масс против культурных сооружений и хозяйств края становятся явлением эпидемическим. Средств борьбы местного значения недостаточно, и сами средства отказывают в действии под влиянием разливающейся анархии. Войск для охраны тыла от разгромов не только не достаточно, но чаще и чаще сами войска являются участниками в них. Погромная и большевистская агитация приобретает все больший круг сочувствующих. Явился новый вид эксцессов: карательная погромная экспедиция для наказания частей, участвовавших в подавлении мятежа. Так, части 2-го гвардейского корпуса кексгольмцы и стрелки, провоцируемые подстрекателями и участниками винницкого мятежа, двигаются сейчас на Винницу для освобождения арестованных мятежников и расправы с юнкерами, ударными частями и броневыми, усмирявшими мятеж. Средств для борьбы с ними, кроме увещаний, в распоряжении начальников нет. Терроризируя верные порядку части, погромщики ослабляют последний и немногочисленный оплот порядка. Крестьянские массы края, видя бессилие властей, усиливают захватные выступления. Тяжелое положение в войсках обреченного на бездействие и эксцессы офицерского состава обращает армии в грозную лавину, нависшую над страной и готовую рухнуть на Россию со всей тяжестью невиданных еще насилий, разгромов, обращающих страну в голодную степь. Необходимы усилия широкого государственного значения, ибо наши усилия слабы и предотвратить грозную опасность не могут.

В о л о д ч е н к о

ЦДБІА, ф. 2067-с, оп. 1, спр. 47, арк. 95—97. Телеграфний бланк.

№ 16

Лист з Могильова в ЦК РСДРП(б) про створення в VIII армії районного комітету більшовиків

11 листопада 1917 р.

Доводим до Вашого сведения, что в г. Могилеве (Подольской губ.) в октябре месяце при армейском комитете VIII армии организован районный комитет большевиков и что таковой выпускает газету «Красное Знамя». Просим Вас немедленно сообщить о всем происходящем в Петрограде по адресу: г. Могилев-Подольский, Армянская, 4, редакция газеты «Красное Знамя».

Секретарь Ч е р н и к о в

Архів ІМЛ, ф. 17, оп. 1, спр. 361, арк. 10. Оригінал.

№ 17

Телеграма начальника штабу Південно-Західного фронту помічнику начальника штабу верховного головнокомандуючого про підтримку солдатами 126-ої дивізії Луцького військово-революційного комітету

13 листопада 1917 р.

По приказанию Главкоюз передаю следующую телеграмму:
«Ровно, 13 ноября 13 час. 30 мин. Доношу для доклада Главкоюз, что в ночь на 13 ноября части 126-ой дивизии, самовольно арестовав

офицеров, выступили Луцк по вызову Луцкого военно-революционного комитета, прапорщиком Дмитриевым во главе, для ниспровержения Временного правительства. Туда же, по сведениям комкора, выступили две батареи 125-ой артбригады из Жабки, якобы получив приказ освободить арестованных большевиков. Из Луцка прибывают к командующему отдельные офицеры и группы солдат 126-ой дивизии, убежавшие из полков, не сочувствующие выступлению. По словам бежавших и разговору по проводу с предискомом, туда уже прибыли части 126-ой дивизии около 7 часов и арестовали помкомиссаров Петрова и Кудрявцева и других. Арком ждет с минуты на минуту ареста. Собираются идти на Ровно. Меньчуков».

Бердичев, 13 ноября 1917 г.

Наштаюз Стогов

ЦДВІА, ф. 2067-с, оп. 2, спр. 22, арк. 12. Телеграма поштою.

№ 18

Лист голови полкового комітету 294-го Березинського полку в ЦК РСДРП(б) про утворення військової організації більшовиків

14 листопада 1917 р.

Товарищи!

Спешу Вас сердечно поблагодарить за те сведения, которые нами здесь только что получены (Бюллетени ЦК № 1, 2, 3, 4). Много циркулировало всевозможных слухов и сплетен. Разные «Киевские мысли» плели что только что вздумается. Только поездка в проскуровскую фракцию несколько пролила свет на положение. Сейчас непрерывно держим связь с проскуровской фракцией. Везущий это письмо товарищ осветит Вам наше настроение. В нашем полку мне удалось организовать коллектив, пока членов 150, но сочувствующих 1000—1500, не хватает членских билетов, фронтовая организация выдает скупно. Завтра еду сам на фронтовой съезд по вопросу об организации власти. Получили только один номер «Правды» за 31 октября, ждем еще.

Недоумение и боль вызвали уход Луначарского, Рязанова, Зиновьева, Каменева¹.

Это нечестно. Ждем дальнейших известий.

Д. армия
19 14/XI-17

Председатель полкового комитета
294-го Березинокого полка солдат А. Гархов

Архів ІМЛ, ф. 17, оп. 1, спр. 367, арк. 2. Оригінал.

№ 19

Лист з діючої армії в ЦК РСДРП(б) про становище в Дубно

29 листопада 1917 р.

Уведомляю вас, товарищи, о текущих событиях. У нас все пока хорошо. Власть находится в руках Совета. Образовался Военно-революционный комитет. Борьба происходила в напряженной атмосфере, на собрании Дубенского совета было 64 человека, эсеров и меньшевиков 18 человек, но они пошли на уступки. В Исполнительный комитет вошло

¹ Мова йде про вихід Каменева, Зинов'єва та інших із складу ЦК партії, Рязанова та інших із складу РНК республіки в зв'язку з їх незгодою з лінією партії.

от солдат, от нас, 15 человек, эсеров и демократов меньшевиков 5 человек, в Военно-революционный комитет 3 наших, 1 от блока, от крестьян 2 человека, от рабочих 1. Открывается фракция наша, но пока до сих пор не было¹. Пока все обстоит хорошо.

Прошу сообщить, что у вас нового².

С товарищеским приветом (підпис нерозбірливий)

Архів ІМЛ, ф. 17, оп. 1, спр. 371, арк. 32—33. Оригінал.

№ 20

Відозва більшовицької фракції II з'їзду солдатів-українців Південно-Західного фронту до делегатів з'їзду і до всіх українців про єднання сил російського й українського народів у боротьбі проти контрреволюційної Центральної ради

5 грудня 1917 р.

В тяжку годину іспитів звертаємось до вас, товариші козаки. Хто бореться за права працюючих України і всього світу, хто вийшов із рядів міської чи сільської бідноти, хто не забув образ і пригнічення з боку офіцерів, генералів і панів, хто пам'ятає, як ця нікчемна гидота ще так недавно глумилася над нами і, не вважаючи нас за людей, писала: «Собакам и солдатам вход воспрещается», хто життя своє і сили покладав на війні і всією істотою своєю відчував всі страхи її, хто скинув остогидлу сіру шинель, вернеться до плуга чи фабричного станка, той повинен зрозуміти крик наболілої нашої душі, прийняти протягнуту братерську руку, відгукнутися на наш заклик.

Загальними зусиллями робітників і солдатів всіх національностей було скинуто буржуазне правительство Керенського, Терещенка і Церетелі, що тільки стояло на шляху до миру, до самовизначення народів. Нове правительство Народних Комісарів іде назустріч вимогам всіх солдатів і робітників. Росте і міцніє єднання революційних мас. Наближається момент повстання всіх народів, всіх пригнічених. Буржуазія б'є в дзвін. Всі зусилля її на півночі зламани, сили свої і ресурси вона збирає на півдні, на Доні, куди втекли розбиті генерали, де згуртувались ліпші сили контрреволюції. І почався кривавий похід проти робоче-селянських прав. А буржуазія українська, прикриваючись іменем Центральної ради, прикриваючись гарними словами та туманними гаслами, так дорого коштуючими міжнародному пролетаріату, іде війною на селян і робітників та на їх партію — більшовиків. Політика Центральної ради, круг котрої збираються утікине з фронту офіцери, цілком визначилась. Видавши універсал, Рада в туманних фразах і поясненнях дала зрозуміти українській буржуазії, що її земельній власності, безсоромному пануванню вона не наважується чинити великі перешкоди. Зараз у своїй відозві Генеральний секретаріат обіцяє припинити боротьбу робітників і селян проти буржуазії і в доказ цього посилає обманутих українських вояків обеззброювати революційні полки, вносячи, таким чином, розвал і боротьбу і в самій демократії на радість всесвітньої буржуазії і не рахуючись абсолютно з тим, що така тактика може викликати даремне і непотрібне пролиття крові між робітниками і солдатами. В чому ж головне Рада побачила шкідливість цих революційних полків? Чи не в

¹ Так в тексті.

² В кінці документа дописано іншим почерком: «50 саперный батальон, 2 рота Мисей Серг.».

тому, що вони вимагають негайної передачі земель до земельних комітетів? Чи може в тому, що правительство їх проводить робітничі закони на користь експлуатуємим і на шкоду експлуататорам? Чи може ще в тому, що, напруживши всі сили, аби скоріше визволитись від сірої, солдатської, тяжкої і незносної для пролетаріату шинелі, вони йдуть сміло і рішуче до демократичного миру?

Центральна українська рада, не бажаючи відшукати загальноспільної з правительством Народних Комісарів мови, знаходить таку мову в переговорах с контрреволюційним генералом Каледінім, війська якого вона пропускає на Дон; революційних же військ рада не пропускає, віддаючи таким засобом робітників Донецького басейну на переслідування і криваву війну з все збільшующимся ворогом.

Що було б, коли російські солдати, четвертий рік страждаючи на Південно-Західному фронті, заявили: «Коли Центральна рада переслідує наших товаришів і солдатів, коли вона захоплює загальнонародне майно, ми покинемо фронт, поки вільгельми до Москви не дійдуть, а займуть лише землі по Дніпро». Чи подумали про це українці-козаки. Чи думали вони, що Центральна рада мало, як видно, боїться вільгельмів і карлів, бо з ними вона скоріше знайде загальну мову, ніж з революційним правительством робітників і селян. Ще свіжі у пам'яті історичні слова Милюкова: «Лучше поражение, чем революция». Центральна рада, оголюючи Північний фронт і вносячи розбрат між революційними військами, наносить удар загальному ділу мира, ділу соціалізму, єднанню всіх працюючих без розбору національностей. Ні один революційний солдат, чи то робітник не став на перешкоді самовизначенню демократії Фінляндії, де владу беруть до рук робітники та селяни. Ні один революційний солдат чи робітник не стане поперек шляху самовизначенню українського народу, але ж нехай народ ясно виявить свою волю через референдум (загальне голосування) чи Українські установчі збори. До тої пори, поки цього нема, неможливо владу на Україні залишать у руках буржуазії, котра не жде ворога, а міцно організується.

З'їзд Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів в Києві скаже, що воля народу України — Рада робітників, селян та солдатів. Вороги революційної демократії, укравшись всередину робітників і солдатів, попали і на наш з'їзд і кидають безсоромні і провокаційні вигуки, як, наприклад: «Геть із з'їзду!», «Голову знять більшовикам!». Пора, нарешті, всім солдатам і робітникам остаточно визволитись од шовіністичної облуди, пора зрозуміти, де ворог, де брат.

Навіть каледінські козаки вагаються і поволі одмовляються від боротьби з робітниками і солдатами, а загальним страйком робітники м. Києва показали силу своєї згуртованості і свідомості — вони яскраво показали, що війна відкрила очі народам і близько той час, коли обригана народною кров'ю всесвітня буржуазія примушена буде скласти свою зброю перед прокинувсьим, зрозумівсьим свої завдання і мегу і хутко організующимся пролетаріатом всього світу, всіх націй.

Геть реакцію й шовінізм на Україні.

Хай живе Рада українських робітничих, селянських та солдатських депутатів.

Хай живе єднання всіх працюючих Росії.

Хай живе братерство народів всього світу.

Слава працюючому українському народу.

Бюро фракції українських соціал-демократів (більшовиків)

II з'їзду вояків Південно-Західного фронту

№ 21

*Лист Олевської організації РСДРП(б) в ЦК РСДРП(б)
з проханням вислати більшовицьку літературу для
солдатів*

10 грудня 1917 року.

Настоящим доводим до сведения Центрального Комитета партии, что вновь образовавшаяся организация, не имея достаточно свободных средств для широкой агитации, просит вас снабжать по возможности агитационной литературой по адресу: Д. армия, 18 пешая Ярославская дружина.

Председатель Олевской организации РСДРП большевиков
В. Лагутин
Секретарь Игнатьев

Архів ІМЛ, ф. 17, оп. 1, спр. 257, арк. 1. Оригінал.

№ 22

Телеграфне розпорядження голові військово-революційного комітету VII армії, надіслане 19-й дивізії, про надання допомоги 2-у гвардійському корпусу, що виступив на боротьбу проти Центральної ради

13 січня 1918 р.

19-я дивизия отправляется на помощь 2-у гвардейскому корпусу, который поставил своей задачей борьбу с Центральной радой за общее благо демократии украинской и великорусской.

Председатель ревкома (підпис)
Председатель оперативного штаба (підпис)

ЦДВІА, ф. 2129, оп. 5, спр. 1, арк. 28. Телеграфна стрічка.

№ 23

Наказ військово-революційного комітету XI армії про підлеглість тільки військово-революційним комітетам, які захищають владу Рад, із викриттям контрреволюційної суті наказів командуючого військами Центральної ради Південно-Західного фронту Кудри

21 січня 1918 р.

Приказ военно-революционного комитета XI армии войскам XI армии № 419, 21 января 1918 г. Военно-революционный комитет XI армии лишний раз предлагает всем войскам XI армии, признающим власть Советов, прежде всего руководствоваться и исполнять приказ только военно-революционных комитетов (корпусных, армейского и Юго-Западного, Ровно) как единственных выразителей воли народной. Исходя из этого, всякие телеграммы, указания, приказы и т. п., появляющиеся в районе XI армии помимо военно-революционных комитетов, ревкомарм XI считает не подлежащими исполнению, поэтому телеграмма командующего украинскими войсками Юго-Западного фронта Кудри от 16 января 1918 года за № 817, предлагающая независимо от военно-революционного комитета Юго-Западного фронта уволить всех военнослужащих по 1910 год включительно и, во-вторых, прекратить всякие передвижения войск на фронте, якобы во избежание братоубийственной войны, в то время, когда наши неукраинские войска, вследствие голодовки вынужденные оставить фронт, грудью своею прокладывают путь в Великороссию и другие области для того, чтобы вывести свое оружие и имущество,

ибо этому препятствуют верные буржуазно-контрреволюционной Раде украинские части, что ревкомарм XI считает провокацией. И вот почему, лояля малосознательных на эту приманку, «революционный» главкоюз Кудря думает этим привлечь к себе симпатии исстрадавшихся масс, жаждущих увольнения и помимо ревкомюза отдаёт «приказ». Если он действительно шел бы навстречу Советской власти, то прежде всего должен был бы обратиться в ревкомюз и совместно с ним выработать нормы увольнения. Но этого-то и нет. Затем, второе, революционному главкоюзу Кудре следовало бы прежде всего приказать своим гайдамакам не чинить препятствий к выезду из Украины великоруссов, белоруссов и т. д., словом, не рассылать провокационные телеграммы, а делать дело; причины, вызвавшие появление телеграммы Кудри, ясны, как божий день; Центральная рада в Киеве зашаталась; и недалек час ее окончательной гибели, вследствие чего более малодушные да агенты, боящиеся народной мести, заранее стараются заискривать и примазываться к честному пролетарскому делу, дабы избежать революционного народного суда, но народ прозрел, он отряхнет от себя явных и тайных контрреволюционеров и скажет: «Прочь со светлой дороги».

Председатель А. У л и н с к и й
Секретарь В о л к о в

ЦДВІА, ф. 2129, оп. 5, спр. 18, арк. 16—17. Копія.

ЗАГАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ СТРАЙК В ГРУДНІ 1920 р. НА ЗАКАРПАТТІ

Під безпосереднім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі Чехословаччини піднялися на боротьбу і в жовтні 1918 р. завоювали національну свободу і державну незалежність. Владу в країні захопила буржуазія, яка прикривала свою антинародну суть лозунгами про демократичні свободи. Трудящі маси, і особливо робітничий клас, не припиняли боротьби проти капіталістичної експлуатації, давали відсіч наступові реакції на їх права. Одним із яскравих проявів гострої класової боротьби були події, що відбулися по всій Чехословаччині в грудні 1920 р.

Буржуазний уряд, очолюваний Чорням, зібравшись з силами, використовуючи спад революційної ооротби, що наступив восени 1920 р., вирішив спровокувати виступ пролетаріату і збройною силою розгромити робітничі організації, знищити робітничу пресу і т. п. Саме з цією метою 9 грудня поліція закрила друкарню революційної газети «Руде право» і захопила Народний будинок, де містилися робітничі організації. На заклик виконавчого комітету Марксистської лівої, що складалася з найбільш революційних, лівих соціал-демократів, робітники Чехії почали загальний страйк на знак протесту проти репресій уряду.

Характерною рисою цього страйку було те, що в ньому спільно виступили пролетарі всіх національностей Чехословаччини: чехи, словаки, німці, угорці, українці й ін. Страйк для них був школою пролетарського інтернаціоналізму.

Внаслідок неідеготовленості до боротьби й відсутності єдиного керівного центра страйк в різних районах Чехословаччини проходив неодноразово. На Закарпатті страйк почався лише 16 грудня, коли в інших місцях Чехословаччини він уже закінчився. Це дало можливість властям зосереджувати в необхідних місцях військову силу для придушення страйку.

Грудневими виступами пролетаріату на Закарпатті керувала Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі (МПС), яка ще в березні 1920 р. заявила про приєднання до III Комуністичного Інтернаціоналу і співробітничала з соціал-демократичною лівою Чехословаччини.

15 грудня Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі звернулася до трудящих краю з закликом розпочати 16 грудня політичний страйк на знак солідарності з чеським пролетаріатом. У заклику викривалися провокаційні дії буржуазного уряду, зрада робітничому класу з боку вождів правих соціалістів, що стали наймитами капіталу. Уряд хоче «позбавити робітників Чехії власної преси, кров'ю здобутої свободи»,— говорилося у заклику.

МПС вимагала відставки уряду, негайного звільнення заарештованих робітників, скасування надзвичайного стану і військової диктатури, виплати допомоги безробітним

та інвалідам, негайної конфіскації поміщицьких земель, підвищення на 30% зарплати робітникам. Заклик закінчувався словами: «Товариші! Робітники! Селяни! Брати-солдати! Боротьбу нам нав'язали. Кинуту нам рукавичку підіймаємо. Хай буде боротьба. Нам нічого втрачати... Ви повинні пам'ятати свій революційний обов'язок. Всі на боротьбу»¹.

З таким же закликом 16 грудня виступила організація МПС м. Мукачєва, вимагаючи, крім того, зняття з поста губернатора Підкарпатської Русі Ю. Жатковича — ставленика чеської буржуазії, — забезпечення свободи преси і зборів, передачі землі селянам-біднякам та ін.²

В ряді місцевостей Закарпаття виступи робітників розпочалися вже 15 грудня. Найбільш організованими були виступи пролетарів Перечинської і Свалявської округ, селища Солотвина і м. Мукачєва. Спробам властей розігнати демонстрації збройними силами в Перечині, Сваляві, Мукачєві робітники вчинили опір. Найбільш вперто, до 20 грудня 1920 р. трималися страйкарі Перечина (див. док. № 25). Характерним для виступів робітників Сваляви і Перечина було те, що їх підтримали робітники лісових підприємств навколишніх сіл.

В МПС була деяка частина опортуністично настроєних керівників, яка солідаризувалася з правими соціал-демократами Чехословаччини.

Під час страйку на Закарпатті, як і в усій Чехословаччині, праві соціал-демократи викрили своє ганебне лице зрадників робітничого класу і прислужників буржуазії.

В Берегівській окружній організації, наприклад, правоопортуністичні керівники Мозеш і Балла під час грудневого страйку пішли на угоду з властями і утримали значну частину робітників м. Берегова від активних дій³.

В Ужгороді опортуністи також об'єднали свої зусилля, щоб зірвати виступи пролетаріату.

Нижчеопубліковані документи виявлені в Державному архіві Закарпатської області; ф. 29 — президія цивільного управління Підкарпатської Русі; ф. 13 — мукачєвське жупанське управління і ф. 4 — берегівське жупанське управління.

Документи, що публікуються, написані чеською мовою, лише один з них — угорською, подаються вони в перекладі українською мовою.

Через обмежений розмір публікації до неї включена лише частина виявлених документів. Більшість документів, що не увійшли в цю публікацію, зберігається в тих же фондах і справах.

Всі документи публікуються вперше.

В. П. МІСЮРА, М. М. ОЗИМОК.

№ 1

Донесення таємного поліцейського агента про настрої серед членів Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі та їх наміри підтримати празьких робітників

14 грудня 1920 р.

При обході міста 14 грудня 1920 р. до обіду я розмовляв приблизно з 10 членами місцевої міжнародної соціал-демократичної партії, які мені заявили таке: останні події в Празі нам добре відомі. Сподіваємось, що наміри тамтешніх лівих соціал-демократів здійсняться і потім ми тут зможемо приєднатись до того руху. Ми певні, що празький комуністичний рух досягне бажаного успіху, до підтримки якого і ми приєднаємось. Обіцяємо цілковитий успіх, якщо тутешнє військо приєднається до нас або буде дотримуватись бездіяльної пасивності. В противному разі ми впевнені, що наша кампанія бажаного успіху не буде мати і повністю провалиться.

В іншому тепер все спокійно, скрізь працюють. Значних ознак неспокою констатувати не можна. Нічого вартого уваги не виявлено.

В Ужгороді 14 грудня 1920 р.

Ф а й т Ф р а н т і ш е к, поліцейський агент

ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 13. Оригінал, рукопис.

¹ Державний архів Закарпатської області, ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 108.

² Там же, арк. 47.

³ Там же, ф. 14, оп. 2, спр. 14, арк. 43—44.

№ 2

*Розпорядження губернатора Закарпатської України
віце-губернатору цивільного управління про арешт ке-
рівників і переслідування всіх учасників грудневих
демонстрацій*

16 грудня 1920 р.

Вимагаю, щоб керівники міжнародних соціалістів доктор Ф'юзі та доктор Гаті були негайно арештовані, бо позавчора в умовах надзвичайного стану скликали без дозволу поліції політичні збори.

Крім того, вимагаю, щоб кожний демонстрант був арештований, щоб про кожного з них було складено протокол, в якому було б вказано, іноземець він чи громадянин нашої держави¹.

Доктор Г. Ж а т к о в и ч, губернатор Підкарпатської Русі

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 12. Оригінал, засвідчений печаткою губернатора, машинопис.

№ 3

*Донесення віце-губернатора Підкарпатської Русі губер-
натору Закарпаття про арешти і переслідування керів-
ників і учасників демонстрацій*

16 грудня 1920 р.

Відповідаючи на Ваш лист с. 42 від 16 числа цього місяця², повідомляю, що префект поліції Губер негайно, як тільки одержав повідомлення про початок страйку, розпорядився арештувати доктора Ф'юзі та доктора Гаті, які без дозволу поліції скликали політичні збори.

Щодо демонстрації, то телеграфно 15 грудня я наказав усім підпорядкованим установам, щоб проти незаконних комуністичних виступів та кампаній скрізь діяли безцеремонно, всіма законними засобами, особливо арештом винних. В кожному випадку проти демонстрантів буде вжито якнайсуворіших заходів.

Е р е н ф е л ь д, віце-губернатор Підкарпатської Русі

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 12. Оригінал, засвідчений печаткою губернатора, машинопис.

№ 4

*Наказ штабу 23-ої бригади мукачівському жупанському
управлінню про зайняття важливих об'єктів міста
військом*

16 грудня 1920 р.

Крім розпорядження про готовність, наказую негайно зайняти такі об'єкти:

Тютюнова фабрика	— 1 офіцер, 30 солдатів (з одним кулеметом)
Електростанція	— 1 сержант, 20 солдатів (крім електромонтерів)
Пошта	— 1 офіцер, 20 солдатів

¹ Після приєднання Закарпаття до Чехословаччини громадянство багатьох закарпатців було невирішеним. Це давало чехословацьким властям привід виселяти з Закарпаття небажаних їм політичних діячів, перш за все комуністів, в Угорщину та Румунію, де з ними жорстоко розправлялись.

² Див. док. № 2.

Фінансова дирекція	— 1 сержант, 6 солдатів
Податкове управління	— 1 сержант, 6 солдатів
Жупанське управління	— 1 сержант, 6 солдатів

За виконання відповідає 19-й полк.

Ф. 13, оп. 1, спр. 1940, арк. 4. Рукопис.

Штаб 23-ої бригади

№ 5

Донесення вахмістра вілоцької жандармської станції крайовому жандармському командуванню Підкарпатської Русі про демонстрацію вілоцьких робітників та розподіл між населенням борошна

16 грудня 1920 р.

Вілок, 16 грудня 1920 р.

15.XII 1920 р. довірені особи соціал-демократичної партії¹ скликали сільським барабаном у приміщення партії приблизно 450 робітників і організували збори, на яких виступили Фрід Геца, Регаці Геца та Готліб Ференц-Дьердь з Вілока.

Після зборів пройшли перед сільською управою, де вимагали видачі борошна, і вибили вікна.

Звітки пішли до місцевого млина і примусили мірошника Лисака видати 42 мішки борошна. Після того муку повезли в сільську управу з наміром її там розділити. По дорозі їх зупинили вахмістри Мінда Войтех, Ваха Йозеф та Шілінгер Йозеф і запропонували здати муку в сільський склад. Але робітники вимагали негайного розподілу цієї муки і телефонували в окружне управління у Великий Севлюш, погрожуючи зруйнувати селище.

Окружне управління о сьомій годині вечора послало окремим поїздом 5 жандармів з Великого Севлюша і 5 жандармів з Королева з 40 солдатами 45-го піхотного полку в с. Вілок.

Після цього команді жандармської станції в с. Вілок вдалося розігнати робітників. Вночі та зранку 16 грудня 12 керівників і організаторів зборів та демонстрації було арештовано, після чого настав повний спокій. Арештованих передано державній прокуратурі в м. Берегові.

Л а з і щ а н, вахмістр

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 69. Оригінал, рукопис.

№ 6

Повідомлення солотвинського жупанського управління цивільному управлінню Підкарпатської Русі про початок страйку робітників солотвинських соляних копалень

16 грудня 1920 р.²

Повідомляю, що робітники солекопалень в Мараморській Солотвині проголосили сьогодні 16 грудня страйк місцевого характеру. Кількість страйкарів складає понад 800 чоловік. Розслідування почато. Заходів державної безпеки вжито.

Доктор Р у д и й

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 9. Оригінал, рукопис.

¹ Тут і далі у повідомленнях про керівну роль соціал-демократичної партії у грудневих подіях мова йде про Міжнародну соціалістичну партію, яку за традицією чиновники називали соціал-демократичною.

² Дата встановлена за змістом документа.

№ 7

Звіт віце-губернатора Підкарпатської Русі президенту
Чехословаччини про хід загального страйку на Закар-
патті

16 грудня 1920 р.

Сьогодні, 16 ц. м., о десятій годині дня в Ужгороді повинен був розпочатися генеральний страйк, як відгук на останні пражські події. Тому з моєї ініціативи був даний наказ про готовність всього тутешнього гарнізону, а також цивільної і військової поліції і було сконцентровано велику кількість жандармів.

Військові патрулі, а також органи цивільної і військової поліції негайно були вислані на вулиці з наказом придушувати кожну спробу терору або насильства.

Торговці, яких різні особи, особливо молоді люди, змушували закривати магазини, боячись можливих наслідків, закрили магазини. З ініціативи цивільних властей і внаслідок швидкого і енергійного втручання з боку цивільної адміністрації в місті на протязі двох годин був відновлений повний спокій, так що між 11 і 12 годинами дня торговці відкрили знову свої підприємства.

За проведення недозволених зборів вожді тутешньої соціал-демократичної партії III Інтернаціоналу доктор Гаті і доктор Ф'юзі 16 грудня в дообідній час були арештовані і з докладним карним донесенням були передані прокуратурі в Берегові.

Громадські приміщення місцевих комуністів, які є центром всіх підозрілих елементів, після попереднього домашнього обшуку були закриті і опечатані. Одночасно у Гаті і Ф'юзі був проведений домашній обшук. Результат незначний.

В сьогоднішньому номері тутешнього комуністичного органу «Мункаш Уйшаг»¹ були опубліковані підбурюючі статті, які треба було конфіскувати, в тому числі і стаття про те, що на всій території Підкарпатської Русі від Ясиня до Чопа оголошено генеральний страйк на знак співчуття пражським комуністам.

На перечинській фабриці «Бантлін»² сьогодні, тобто 16 грудня, між першою і другою годинами дня розпочався страйк. В Перечин був висланий завідуючий жупанським управлінням і підрозділ війська з кількома жандармами. Є підозріння, що цей страйк спровокував відомий комуніст Гофман, він же Бендел, угорський підданий і політичний біженець, який в останній час, як вказано вище, був висланий з території Чехословацької республіки.

Я дав наказ про його арешт і відправку до берегівської прокуратури, а після закінчення карного процесу він буде висланий звідси.

В Мукачеві сьогодні близько 11-ої години дня також почався генеральний страйк. Тамтешній жупан за моїм наказом вжив найширших запобіжних заходів. Військо в готовності.

Налякані торговці самі закрили крамниці. Комуністичні приміщення були перетворені в табір страйкарів. Я дав наказ закрити й опечатати приміщення і діяти суворо при кожній спробі терору або насильства.

В Берегові Комуністична партія також збиралася викликати страйк.

¹ Газета «Munkás újság» («Робітнична газета») — орган Міжнародної соціалістичної партії Підкарпатської Русі виходила з 30 квітня 1920 р. один раз на тиждень. Після створення Комуністичної партії стала органом Закарпатського крайового комітету Комуністичної партії Чехословаччини.

² Завод сухої перегонки дерева, що належав фірмі «Бантлін».

Шляхом видачі великої кількості муки завідувачому жупанським управлінням вдалося попередити страйк.

Згідно з телефонограмою жупанського управління в Акна-Слатині страйкують робітники соляних копалень. Страйк було розпочато 16 грудня, і бере в ньому участь понад 800 робітників. Страйк має місце-ве значення. Було почато переговори і вжито запобіжних заходів. З інших місць Підкарпатської Русі повідомлень ще нема.

Завдяки швидкому і енергійному офіційному втручанням в Ужгороді був відновлений спокій. Я повинен підкреслити, що значна частина робітників незгодна з цим страйковим рухом і вважає його даремним нанесенням шкоди інтересам робітників.

Одержати канцелярії президента республіки, президії ради міністрів, відділу для Підкарпатської Русі і президії міністерства внутрішніх справ.

Е р е н ф е л ь д, віце-губернатор Підкарпатської Русі

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 21—22. Відпуск, машинопис, правлений рукою губернатора.

№ 8

Із статті газ. «Мункаш Уйшаг» про збори робітників м. Ужгорода на знак солідарності з пролетаріатом Чехословаччини¹

17 грудня 1920 р.

Робітники Підкарпатської Русі одноставно додержуються лівого напрямку. Тільки утруднення з інформацією² були причиною того, що вони негайно гідно не виразили своєї солідарності. На тутешніх робітників тільки тепер, в останні тижні, накопилася хвиля реакції і, крім того, назбиралось ще багато лиха. Негодяше постачання, розчарування в обіцянках щодо обміну грошей, арешти та виселення³ до краю загострили становище.

У вівторок увечері⁴ робітники Ужгорода заповнили приміщення партії, і навіть двір зайняли маси робітників. Жороші збори. Після виступів товаришів Гаті та Ф'юзі робітники одноставно висловили свою солідарність з праявними товаришами і заявили, що вони готові рішуче довести свою солідарність та обурення. На партійних зборах в середу ввечері настрої був ще рішучіший.

Газета «Мункаш Уйшаг» від 17 грудня 1920 р. Переклад з угорської мови.

№ 9

Повідомлення чиновника мукачівського жупанського управління поліцейському рефектору цивільного управління Підкарпатської Русі про демонстрацію робітників і сутичку їх з військами у Мукачеві

17 грудня 1920 р.

Про вчорашні події в Мукачеві на доповнення до вчорашньої телефонограми⁵ повідомляю таке.

¹ Пропущено опис подій грудневого страйку в Чехії і Словаччині.

² Під час грудневих подій між Закарпаттям і західними землями Чехословаччини було обмежене пересування і заборонений телеграфний зв'язок для неурядових потреб.

³ Мається на увазі виселення учасників угорської соціалістичної революції 1919 р. із Закарпаття в Угорщину, де вони жорстоко переслідувались хортистами.

⁴ 14 грудня 1920 р.

⁵ В справі не виявлено.

Позавчора увечері були чутки, що почнеться загальний страйк в жупному масштабі. Організація¹ не бажала нічого з тих чуток знаги і твердила, що немає з Праги та Кошице жодних вказівок і що страйк почнеться тільки тоді, коли будуть вказівки з Ужгорода та Кошице.

Пан жупан увечері мені вказав, що можливість страйку не виключена і що страйк можливий.

Вчора о десятій годині ранку я дізнався, що загальний страйк буде проголошено об 11. 30. Я негайно пішов до командира бригади пана Пернота і вимагав від нього виділення негайно військової допомоги і приведення гарнізону в готовність. Ми домовилися про порядок дій, дислокацію військових підрозділів та охорону політичних установ і банку, в якому в той час було понад 138 мільйонів крон.

Все йшло добре. Військо в короткий час було на своїх місцях.

Об 11. 15 ранку робітники почали збиратися перед приміщенням організації². Негайно втрутитись було неможливо — потрібно було чекати, поки не прибуде військо.

Натовп перед приміщенням організації збільшився до 300—400 осіб. Робітники підняли червоний прапор і мали намір іти до тютюнової фабрики, там збільшити свої сили за рахунок робітників фабрики, які ще працювали, і рушити до міської ратуші та головного поліцейського капітанату і передати свої вимоги, які були перераховані у листівці³. Листівка була розповсюджена. Наміри робітників були зірвані, а саме: на вулиці Кошута Лойоша робітників було розігнано за допомогою війська. Становище на вулиці Кошута Лойоша було досить критичним. Маса робітників — приблизно 600 осіб, між ними діти та жінки, — стояла перед багнетами, як стіна. Як тільки робітники побачили, що вживається різних заходів, розбіглися, як боягузи...⁴.

За жупана Козлер

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 48. Оригінал, рукопис.

№ 10

Донесення старшого вахмістра перечинської жандармської станції цивільному управлінню Підкарпатської Русі про грудневі події в Перечинській окрузі

17 грудня 1920 р.

16 грудня 1920 р. о першій годині дня з наказу центральної канцелярії соціал-демократичної організації в Празі робітники лісохімічного заводу «Бантлін» та державної пилорами в Перечині припинили роботу.

Оскільки можна було чекати, що дійде до бурхливих дій, з Ужгорода послали від 362-го піхотного полку військовий патруль в кількості трьох офіцерів та 50 солдатів для підкріплення місцевої жандармської станції, а потім ще шість чоловік від жандармського управління.

При арешті секретаря соціал-демократичної організації Гофмана Франтішка з боку робітників дійшло до протестів, а потім робітники, які зібрались, озброївшись залізними палицями та іншими знаряддями, виступили проти жандармів і війська. Найбільш запеклі порушники

¹ Мається на увазі партійна організація МПС.

² Будинок Міжнародної соціалістичної партії Закарпаття знаходився по вулиці Інтернатській, № 12; тепер — вулиця Комуністична.

³ Мова йде про листівку організації МПС м. Мукачева.

⁴ Далі чиновник розписує свої заслуги в розгоні демонстрації.

спокою та підбурювачі Чобань Ян з Перечина, Михалина Федір та Кепіч Василь з Порошкова арештовані, а інших робітників розігнано.

Робітники, яких розганяли, продовжували збиратися 16 грудня 1920 р. до дев'ятої години вечора, причому як підбурювачів арештовано робітників Бодака Яна та Квіча Василя з Перечина.

До вживання зброї з боку війська і жандармерії не дійшло.

Робітники відмовляються знову приступити до роботи, поки не буде звільнено секретаря Гофмана.

17 грудня 1920 р. о третій годині дня йшли робітники з с. Тур'ї Бистрої та Порошкова в Перечин на допомогу тутешнім робітникам з метою звільнити арештованого Гофмана, які були жандармами та військом по дорозі між селами Стара Симера та Тур'я Ремета розігнані і повернені назад.

Додаю, що всі арештовані через ужгородське жупанське управління передані державній прокуратурі в м. Берегові.

Аналогічні повідомлення були направлені крайовому жандармському командуванню та тутешньому окружному управлінню.

Во ку ш Ф р а н т і ш е к, старший вахмістр

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 5. Оригінал, рукопис.

№ 11

Донесення ужгородського головного поліцейського капітанату президії цивільного управління Підкарпатської Русі про виступи робітників м. Ужгорода і угодовські дії правих соціал-демократів.

17 грудня 1920 р.

О десятій годині ранку без попередження почався загальний страйк. Наша установа дізналася про це о десятій годині, коли я особисто переконався, що справа приблизно приведе до демонстрації проти віце-губернатора. Підставою для цього було, по-перше, те, що ресторан «Берчені» був закритий, по-друге, погрози кількох молодих людей перед жупанським управлінням. У поліцейський капітанат прийшла делегація торгівців, яка скаржилась на погрози з боку страйкарів, що забороняють працюючим¹ продовжувати роботу та примушують торгівців закривати магазини. Було видано розпорядження, щоб кожна погроза суворо переслідувалась.

Командир гарнізону пан полковник Шваллер, який за розпорядженням ІІ канцелярії крайового жандармського командування прибув до поліцейського капітанату, наказав негайно привести війська до бойової готовності. Крайова жандармерія теж одержала розпорядження виділити жандармів для боротьби проти страйку. Вся сторожа приведена до готовності, їй було наказано не допускати ніякого терору та скупчень на вулиці.

Не знаючи, як довго триватиме страйк, я звернувся до організації соціал-демократичної партії. Керівник соціал-демократичної партії доктор Гаті мені сказав, що страйк триватиме до 7-ої години вечора. Були запрошені постійні військові патрулі на вокзал, на склад зернового союзу, склад Зіхермана, а також невеликий військовий підрозділ для жупанського управління. Командування гарнізону виділило для забезпе-

¹ Маються на увазі штрейкбрехери, які йшли за правими соціал-демократами.

чення спокою та порядку на вулицях 200 солдатів, у розпорядженні поліцейського капітанату був броньовик.

В 11.30 ранку було по телефону повідомлено, що магазину Намислова по вулиці Ракоці загрожує натовп страйкарів; капітан Околичані з дев'ятьма жандармами пішов туди. Приблизно через п'ять хвилин після того по телефону повідомили, що капітан Околичані в небезпеці. Від командування гарнізону було запропоновано виділити 5 військових поліцаїв. Проте туди прийшло для підтримки 12 солдатів, які, побачивши на вулиці Ракоці натовп, розігнали його, район вулиці Ракоці оточили та доступ туди обмежили. Після цього я з військовим загonom в кількості 12 чоловік пройшов вулицею Ракоці, через вулицю Надбгід, через міст на площу Масарика та розігнав натовп. Вулиці були оточені військом та цивільною сторожею. Внаслідок цього, а також погроз комуністичної партії торговцям тижневий ярмарок було зірвано. Після цього в місті настав повний порядок. О 12.30 ранку керівники страйку доктор Гаті та доктор Ф'юзі Берталан за розпорядженням поліцейської префектури були арештовані, а саме: доктор Гаті в секретаріаті соціалістичної партії і доктор Ф'юзі Берталан на вулиці Ракоці, і мною особисто були обшукані. На обох названих зроблено карне донесення державній прокуратурі в Берегові. О другій годині туди були відправлені автомашиною в супроводі чиновника поліції Чижка та двох жандармів обидва поіменовані і згідно з повідомленням по телефону державної прокуратури в Берегові дійсно передані. Домашній обшук у обох названих значних результатів не дав, донесення, що стосується цього, відправлено в ІІ канцелярію поліцейської префектури за № 1414. Щоб при перевезенні вищеназваних не було ніяких демонстрацій, я запропонував місцевій телефонній станції до скасування цього розпорядження по лінії Мукачево — Берегове ніяких приватних осіб не сполучати.

О 2-й годині 30 хвилин капітан поліції Околичані опечатав приміщення соціал-демократичної партії і біля входу поставив військовий караул. О п'ятій годині після обіду тутешній установі було повідомлено, що правниця соціал-демократичної партії в кав'ярні Райзмана проводить збори. Капітан поліції Околичані з міським радником доктором Цмором відправився до віце-губернатора, щоб заявити про збори та попросити дозволу. Збори були дозволені і згідно з донесенням відбулись.

О 6-й годині 30 хвилин пан віце-губернатор дозволив правниці соціал-демократичної партії збори в приміщенні кав'ярні Райзмана (площа Масарика, № 7). Збори відкрив головуєчий Горват і в присутності 50 чоловік оголосив збори цілком таємними.

Говорив про те, що робітники захопилися і тому закликав збори обговорити, як з цього становища та арештів вибратись по-доброму.

Доктор Цмор говорив про легковажність страйку, який знищить всю партію робітників. Закликав присутніх не зважати ні лівих і об'єднатись в одній партії, що працюватиме як в їх інтересах, так і в інтересах держави.

Юско підкреслив, що відсутні керівники, що це дуже невчасно, бо старий комітет ще не звітував. Гостро виступив проти Горвата. Пропонував збори відкласти і послати до віце-губернатора делегацію з трьох чоловік, щоб були дозволені нові збори. Пропозицію відхилено.

Такач говорив, що його комуністи побили. Говорив проти комуністів, що їх керівники молоді і не зважають на те, що обирають собі за службовців¹ осіб, які не є членами партії п'ять років. Школа життя його виховала соціалістом. Тутешні робітники не досить досвідчені для того,

¹ Працівники соціал-демократичної партії.

щоб узяти владу до своїх рук, і тому їх не можна допустити до влади. Їх треба виховувати. Запропонував вийти з комуністичної партії. Пропонує утворення правих соціал-демократичної партії.

Светлович запропонував обрати комітет, який тимчасово захищав би інтереси робітників. Багато говорив про керівників комуністів.

За пропозицією доктора Цмора та спільників прийнято резолюцію, в якій пропонувалося проводити пропаганду, щоб більшість зібралася в новій партії.

О 6-й годині 45 хвилин агент ІІ канцелярії Гануш доносив, що з Кошице приїхав довірений лівих та шукав доктора Гаті.

Коли дізнався, що доктор Гаті арештований, питався про Дезе, щоб передати йому важливі вісті. Було проведено домашній обшук, але ніяких наслідків він не дав. Було також проведено домашній обшук у квартирі нареченої доктора Ф'юзі — Мерені Шарі, але, як і її особистий обшук, ніяких наслідків не дав. О 7-й годині 15 хвилин була приведена вчителька школи глухонімих Опавська Йозефа, оскільки я дізнався, що вона зв'язана з доктором Гаті. Домашній обшук у неї нічого не дав. Знайдено тільки її членський квиток професійної організації в Празі, фотокарточка доктора Гаті та підшивка газет, які скрізь були в продажу. Згідно з донесенням агента ІІ канцелярії Пешла, вищеназвана все ж таки одержувала листи, які свідчать про зв'язок празької та місцевої комуністичної партії.

Згідно з донесенням агента Пешла, вищеназвана знає все, зв'язане з страйком в Підкарпатській Русі. Оскільки капітанат ніяких підстав для арешту не мав, вищеназвана залишена на свободі.

Цілу ніч цивільна сторожа і жандармерія були в готовності, всі небезпечні пункти контролювались військом, по місту ходили військові патрулі. До 12-ої години ночі в місті був повний спокій. О сьомій годині магазини були відкриті. Чи триватиме страйк, я не довідався. Ресторани «Коруна» та «Берчені» були закриті, в театрі йшла вистава.

За розпорядженням пана віце-губернатора один чиновник поліції та один агент виконували тимчасову службу в канцелярії віце-губернатора.

Загальне враження таке, що страйк закінчився безрезультатно, що визнав і доктор Шімон Мозеш, який вчора приїхав з Берегова.

Ф а л т і н, капітан головної поліції.

Печатка поліцейського капітанату

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 26—27. Оригінал, машинопис.

№ 12

Телеграма віце-губернатора Підкарпатської Русі раді міністрів, президенту і міністерству внутрішніх справ Чехословаччини про закінчення загального страйку 16 грудня в м. Ужгороді

17 грудня 1920 р.

Соціал-демократична більшовицька партія тільки що випустила листівку, в якій закликає своїх прихильників приступити до роботи. Збори в Ужгороді, на яких хотіли проінструкувати робітників, були заборонені, а люди, що зібралися в кількості приблизно 300 чоловік, були розігнані. В м. Ужгороді панує повний спокій, робітники зовсім протверзелися, і є надія, що страйк закінчений.

Віце-губернатор Підкарпатської Русі

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 38. Відпуск, рукопис.

№ 13

Повідомлення начальника сваялівського окружного управління мукачівському жупанському управлінню про страйк та демонстрацію робітників у Сваляві

18 грудня 1920 р.

17 грудня цього року о третій годині дня загула сирена тутешньої фабрики по сухій перегонці дерева. Я вибіг з квартири і спитав навколишніх про причину цього незвичайного явища. У відповідь сказали, що робітники почали страйк.

Я негайно разом з урядовим комісаром інженером Кубром направився до канцелярії соціал-демократичної організації. Всі довірені особи, особливо Петрушевич, запевнили мене, що справа йде тільки про одногодинний демонстраційний страйк, як прояв симпатії до лівиці чеської соціал-демократичної партії і як протест проти останніх празьких подій.

За розпорядженням пана піджупана Козлера, якого я негайно викликав по телефону, я заборонив довіреним особам робітників допускати будь-яке скупчення, а також всякі демонстрації та походи по місту.

Незважаючи на заборону, як я спостерігав, і проти волі довірених осіб та секретаря Петрушевича між четвертою та п'ятою годинами дня перед приміщенням складу харчових товарів на території фабрики зібрався натовп робітників, який налічував 250—300 чоловік.

Я даремно умовляв натовп спокійно розійтись. Моїх наказів не послуhalись, а, навпаки, коли до натовпу приєдналася ще одна група (приблизно 150—200 чоловік) робітників, які прийшли з Поляни, демонстранти з двома червоними прапорами, з співом Інтернаціоналу та інших революційних пісень рушили на вулицю, до міста.

Я побіг поперед колони коротшим шляхом та повідомив жандармів тутешнього гарнізону, наказав перекрити дороги, якими натовп хотів пройти в місто, в найвужчих місцях, де, крім того, з обох боків вулиці є плоти.

Я разом з службовцем цього управління Найдлом Йозефом вийшов назустріч демонстрантам і ще раз спробував їх умовити розійтись.

Демонстранти не тільки не послуhalи мене, але молодші з них кинулись до плотів край вулиці і почали виламувати коли та лати. Деякі з них нарешті почали виступати проти війська і кидати каміння.

В той же час військо в кількості 10 солдатів під керівництвом старшого лейтенанта Еема та жандарми в кількості трьох чоловік з примкнутими багнетами виступили проти натовпу демонстрантів, який зразу ж розбігся.

Я зразу поспішив в окружне управління передати по телефону повідомлення про події. Йдучи туди, я почув 15—20 пострілів.

Як було встановлено пізніше, ні військо, ні жандарми зброї не застосовували. Постріли зробив, згідно з свідченнями вчителя тутешньої народної школи Кубічка, невідомий цивільний, якого досі, незважаючи на розшуки, не вдалося виявити.

Постріли зроблено з метою викликати у населення враження, ніби військо стріляє в народ і таким чином викликати паніку¹.

До шостої години демонстрантів було повністю розігнано, і настав

¹ Той факт, що винуватці стрілянини так і не були виявлені, дає підставу допустити, що вона була з провокаційною метою організована самими властями. Це підтверджується також тим особливим смакуванням, з яким поліцейські власті відзначали, що постріли налякали робітників.

повний порядок. За моїм наказом жандарми арештували касира та адміністратора тутешньої соціал-демократичної організації Естерфі, який вже зранку підбурював натовп, а також водив його до міста. Сьогодні ранком він під конвоем відведений в прокуратуру в Берегові.

Одночасно я розпорядився закрити корчми о восьмій годині, після чого ніхто без важливої справи на вулиці перебувати не сміє, заборонив продаж алкогольних напоїв.

Арешт інших учасників демонстрації та розшук невідомої особи, яка стріляла, найретельніше продовжується.

На окрему похвалу заслуговує рішучість старшого лейтенанта Еема, який в короткий строк незначними силами розігнав демонстрантів і встановив порядок.

Начальник окружного управління (підпис нерозбірливий)

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 107. Оригінал, машинопис.

№ 14

Донесення державного комісара деревообробних промислів у Сваляві цивільному управлінню Підкарпатської Русі про загальний страйк у Сваляві

18 грудня 1920 р.

Вчора о другій годині дня представники робітників повідомили мене, що всі робітники вирішили влаштувати демонстрацію солідарності з чеськими пролетарями і що ввечері розпочнуть загальний страйк.

Тому я звернув увагу робітників, що вони цим тільки заподіють шкоди своїм соціальним інтересам, страйк заборонив і поклав відповідальність за все на представників робітників та їх організації. За декілька хвилин після того мене повідомили, що робітники відмовляться від загального страйку, але заявили, що о четвертій годині почнуть одногодинний демонстраційний страйк як прояв співчуття і симпатії до загинлих чеських пролетарів.

В зв'язку з цим я негайно повідомив по телефону про цю справу окружне управління і просив начальника управління пана Секерку негайно прибути на фабрику. В ту хвилину, коли начальник управління прибув на фабрику і я йому доповідав про наміри робітників, у хімічному відділенні підприємства загула (точно о третій годині) сирена; ми відразу пішли туди. Але на хімічній фабриці було спокійно, і всі робітники, які там працюють, були на своїх місцях. Коли ми виходили звідти, група робітників бігла до колонії¹, вони сказали нам, що там мають відбутись збори. Оскільки ці робітники були з денної зміни, ми повернули їх до роботи і наказали, щоб дозорці за роботою не дозволяли робітникам залишати роботу, бо через це могло б статися якесь нещастя від вибуху.

Здалеку наближався натовп (150—200 чоловік), який вже чекав нічної зміни, і з'єднався з масою людей, які приїхали товарним поїздом в 11 вагонах з лісними робітниками з Поляни в кількості 300—500 чоловік.

Про цей випадок і наміри робітників було негайно повідомлено телефоном мукачівське жупанське управління і запрошено інструкцій, які й були нам дані паном заступником жупана.

Відразу після цього начальником управління було телефоном викликано тутешнє військо і жандармерії наказано бути напоготові.

Тимчасом на вулиці колонії біля квартир службовців і адміністрації

¹ Селище, де проживали службовці і робітники фабрики.

уже зібрався натовп робітників і дітей приблизно в 400—500 душ, які поводили себе цілком спокійно, і лише окремі групи співали Інтернаціонал.

Ми обидва підійшли до людей і пояснювали, що збори суворо заборонені і що всі повинні спокійно розійтись. Більшість робітників дійсно послухала цього нашого суворого заклик, але 150—200 чоловік не хотіли рушити з місця і заявляли, «що повинні демонструвати за чеських пролетарів».

Через те начальник управління вирушив до міста викликати військо і жандармерію, щоб у випадку, якщо схочуть іти демонструвати до міста, шлях їм був закритий. Оскільки і гарнізон для закриття всіх вулиць недостатній (кількість рядових і унтерів 40), на допомогу війську і жандармерії стали й чеські службовці.

Тимчасом, коли начальник управління вживав потрібних заходів у місті, до фабрики прибув другий поїзд з Поляни, яким приїхали останні робітники з лісу.

За таких обставин я звернувся в секретаріаті фабричної робітничої організації до секретаря Петрушевича і Естерфі, щоб вони закликали демонстрантів розійтись. Обидва це зробили — один русинською, другий мадярською мовами. Тоді підійшов до мене якийсь юнак в пристойній чорній одежі і сказав мені по-німецьки: «Wir müssen vor Steueromt demonstrieren wegen Geld»¹. З таким закликом до демонстрантів звернувся мадярською мовою ще кілька юнаків, яких я в сутінках не впізнав і не міг з'ясувати їх імен, особливо коли на мене з кількох місць загрозливо кричали.

За кілька хвилин, коли демонстранти піддалися впливу цих елементів і рушили в напрямку міста, почувлися постріли з гвинтівок на значній відстані від міста. За заявами військового командування і жандармської інспекції цього не зробили ні жандарми, ні військо. В ту хвилину, за заявами обох командирів, не можна було з'ясувати, хто зробив ті 20 чи 30 пострілів частково з гвинтівок, частково з револьверів. На думку обох панів, так могли вчинити ті елементи, які хотіли таким чином зда-леку викликати демонстрантів на жахливі непристойності.

Але постріли вплинули на людей застрашливо, і всі розбіглися. Вбитих і поранених не було.

На хімічній фабриці всі робітники працювали цілу ніч цілком спокійно.

Я випросив у тутешнього начальника військового патруль для фабрики хоч на суботу і неділю, коли більшість робітників відпочиває.

Щоб не допускати подібних випадків, було б доцільно, щоб не тільки військового гарнізон, а й жандармська охорона були посилені не лише в Сваляві, але і в навколишніх селах, головне в Поляні і Дусині.

Інженер Кубр Ярослав.

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 42—44.

№ 15

Донесення жденівської жандармської станції нижньоверечанському окружному начальнику про грудневий страйк робітників Жденівського лісопилного заводу

18 грудня 1920 р.

Повідомляю, що 16 грудня зранку робітники парової лісопилки фірми Райзмана Германа в Жденеві припинили роботу. Всього страйкує 85 робітників. Як говорять робітники, причиною страйку були незгоди

¹ «Ми повинні демонструвати перед фінансовим відділом, щоб одержати гроші».

між робітниками та роботодавцем щодо зарплати. Безпорядків не було. Думаю, що робота скоро почнеться, чекають тільки приїзду управляючого фірми з Ужгорода.

(без підпису)

Ф. 13, оп. 1, спр. 1946, арк. 5. Копія, рукопис.

№ 16

Із донесення мукачівського жупанського управління поліцейському реферату цивільного управління Підкарпатської Русі про участь у свалаявських подіях робітників із сіл Поляни і Дусини та про розшуки активних учасників виступу¹

20 грудня 1920 р.

...У Сваляві страйкувало всього приблизно 1000 робітників. Ацетонка² працювала. Лісні робітники з Поляни та Дусини, озброєні колами та кирками, приїхали лісною вузькоколійкою в 11 вагонах. Поїзд робітники взяли без відому управління заводу.

Крім того, є повідомлення окружного управління³, яке цілком погоджується з моїм розслідуванням на місці. Хід страйку мені відомий з повідомлень (начальника) військового гарнізону та жандармерії.

Приблизно 20—30 пострілів було зроблено з-за робітників; 8 з них зроблено недалеко від нотарського управління.

Винних розшукують, жандарми напали на слід.

Жандармам наказано розшукати осіб, які кидали у військо каміння. Досі було арештовано 13 осіб. В іншому в Сваляві панує повний спокій та порядок.

Листівки, що додаються, були розкидані⁴. Винні розшукуються.

За жупана Козлер.

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 110. Оригінал, рукопис.

№ 17

Прохання мукачівського жупанського управління до командування 23-ої бригади про зайняття електростанції військовими силами в зв'язку з можливістю нового страйку

20 грудня 1920 р.

В зв'язку з тим, що, за повідомленням поліцейського реферату цивільного управління в Ужгороді, не виключено, що соціал-демократична організація знову почне страйк і внаслідок цього може дійти до непорядків, вимагаю, щоб міська електростанція сьогодні увечері була зайнята військом і постачання електричним струмом було забезпечено.

Одночасно прошу, щоб заходи безпеки і на 21 грудня були прийняті в такому ж масштабі, як на 16 грудня 1920 р. аж до скасування цього розпорядження.

(Підпис нерозбірливий).

Ф. 19, оп. 1, спр. 1940, арк. 18. Відпуск, рукопис.

¹ Пропущено початок документа про демонстрацію в Сваляві, який в значній мірі повторює док. № 13, 14.

² Ацетонка — завод сухої перегонки дерева.

³ Дивись документ № 13.

⁴ Мова йде про листівку МПС від 15 грудня, цитовану в передмові.

№ 18

Донесення жденівської жандармської станції нижньоверечанському окружному управлінню про закінчення страйку на Жденівському лісопилному заводі

20 грудня 1920 р.

Повідомляю, що страйк робітників на паровій лісопилці в Жденеві 19 грудня 1920 р. закінчився.

Під час страйку 85 робітників не працювали три дні і пропустили 255 робочих днів.

Під час страйку нічого особливого не помічено.

(без підпису)

Ф. 13, оп. 1, спр. 1946, арк. 5. Копія, рукопис.

№ 19

Повідомлення перечинського окружного управління цивільному управлінню Підкарпатської Русі про закінчення і результати страйку в Перечинській окрузі

21 грудня 1920 р.

Згідно з розпорядженням поліцейського реферату цивільної управи за № 8213 доповідаю, що страйк робітників, який розпочався 16 грудня 1920 р. о першій годині дня на хімічних заводах «Бантлін» в Перечині та Бистрій, а також на державній лісопилці в Перечині, закінчився в Перечині 20 грудня, а в Тур'ї Бистрій до обіду того ж самого дня.

Страйкарів було:

в Перечині: 1) державна пилорама	— 72 робітники
2) завод «Бантлін»	— 350 робітників
3) завод в Бистрій	— 170 робітників

Пропущено всього 2075 робочих днів.

Під час страйку арештовано дев'ять чоловік, між ними Гофман Франтішек — головний організатор комуністичного руху та Елефант Вілем — його помічник.

Інші були арештовані за підбурювання до безпорядків.

Крім того, тутешньою жандармерією зроблено 47 доносів про різні проступки в зв'язку з страйком.

З метою додержання порядку тут діяв цілу добу військовий гарнізон в складі 50 солдатів та 10 жандармів.

Негаймо після закінчення страйку я по телефону попросив дати військовий підрозділ і підкріплення тутешній жандармській станції на 4 чоловіки, бо і в нормальних умовах тутешня станція, яка складається з чотирьох чоловік, не може забезпечити додержання порядку в такій великій окрузі.

Під час страйку помічено, що робітники не знали, за що страйкують.

В перший день страйку твердили, що страйкують, щоб добитися підвищення зарплати, в другий день — за те, що Гофман арештований.

Деякі близькі до Гофмана знали, що страйкують на знак солідарності з іншими робітниками комуністичного напрямку, з тими, які страйкують в Чехії та Словаччині.

При цьому додаю, що тутешні робітники неосвічені, не знають мети своєї організації, мало таких, які б знали, що вимагає III Інтернаціонал,

і тому нічого не роблять з своєї ініціативи — тільки на заклик свого керівника. Якщо б знайшовся тут будь-який освічений соціаліст (правий), причому людина, яка б могла завоювати симпатії, то він би міг повести робітників в іншому напрямі.

Начальник управління
(підпис нерозбірливий)

Ф. 29, оп. 3, спр. 109, арк. 6. Оригінал, машинопис.

№ 20

Повідомлення начальника хустського окружного управління цивільному управлінню Підкарпатської Русі про грудневі події в Хустській окрузі та про переслідування їх організаторів

2 січня 1921 р.

15 грудня ц. р. у приміщенні соціал-демократичної організації відбулися членські збори, на яких секретар Попович оголосив, що на 16 грудня намічається страйк з тієї причини, що у комуністів Праги судовим рішенням віднято будинок, який належав правіці соціал-демократичної партії. На цих зборах Попович поставив перед окремими особами, які повинні були активно діяти, їх завдання. Кілька агітаторів було послано на села в інші округи, як Буштино, Тячево, Солотвино та ін. Частина надійних прихильників партії одержала наказ залишитися в Хусті, щоб організувати здійснення завдання, поставленого центром у Берегові або в Ужгороді, або Мукачеві. Який характер повинна була мати діяльність прихильників III Інтернаціоналу, на допиті учасників зборів встановити не вдалося.

Вони твердять, що Попович давав накази кожному таємно. Поповича до сьогоднішнього дня не можна було допитати, бо він навмисне уникає цього. Я просив поліцейський реферат цивільного управління Підкарпатської Русі почати його розшук.

16 грудня командир військової поліції в Хусті молодший лейтенант Гоужвіца розшукав робітників Блаера та Розмбвича, які закликали торговців закрити магазини, бо інакше магазини будуть розбиті, і попереджали їх, що щось готується. Обоє негайно арештовано, так що їх діяльність була зірвана. Ще вночі 15 грудня робітник Арделан відправився в сусідні округи організувати ексцеси. На допиті він зізнався, що їхав у Акна Солотвину, де були сильні позиції III Інтернаціоналу, не організувати ексцеси, а зовсім з іншої причини. Згідно з свідченнями інших, він повинен був відвідати Тячів та Акна Солотвин, а можливо і Буштин. Про те, де він в дійсності знаходився, проводиться дальше розслідування. Вищеназаний Арделан під час угорської Радянської влади був секретарем комуністичного директоріуму при Хустському окружному управлінні.

16 грудня в с. Крайнікові на возі приїхав касир хустського III Інтернаціоналу Шароші Крістоф і спробував скликати на збори жителів сіл Данилова, Шандорова та Крайнікова. В Крайнікові провів збори з кількома прихильниками на квартирі коваля Лукача Яноша. На зборах він говорив, що в Хусті відбуваються заворушення, що вибухнула революція та що настав час розрахуватися з кожним, хто не є прихильником партії, закликав присутніх чекати вістей з Хуста і робити те, що буде робити Хуст.

Одночасно підбурював населення до повстання, говорив, що мало мук розподіляють, що уряд ошукує народ при обміні грошей у відношенні 1 : 10; закликав народ не сплачувати податків, а якщо вимагати-

муть силою, чинити опір. До бунту не дійшло, бо з Хуста не одержали від прихильників III Інтернаціоналу відповідних вістей. Шароші арештовано та передано судовим установам у Берегові. Коваль Лукач Янош теж брав участь в цій агітації, за що жандарми його арештували та передали державній прокуратурі в Берегові так само, як Шароші Крістофа. Крім вищевказаних, арештовано та передано в Берегове Айхерта Реже, який хотів викликати безпорядки. Робітника Арделана допитано. Оскільки він приїхав перед війною з Румунії, розпочато слідство, чи має він чехословацьке громадянство, якщо не має, то його буде вислано з Чехословаччини.

До цього додаю, що соціал-демократична (комуністична) організація в свій час одержала від цивільного управління дозвіл на проведення виборів при умові, що вона існує законно. Оскільки офіційно встановлено, що організація не має затвердженого властями статуту, а також те, що розпочала небезпечну для держави діяльність, окружне управління її діяльність заборонило і всі документи її конфіскувало.

Проти названого Поповича розпочато розслідування, чи він дійсно той, за кого видає себе.

При перегляді конфіскованих документів та паперів було встановлено, що тут разповсюджувалась газета «Правда» та комуністичні брошури, надруковані у віденських друкарнях (Австрія, Відень, Індустрія VII), частково надруковані в редакції по Лорхенгассе, № 18, Відень VIII, на якій концентрується вся ворожа нам комуністична угорська та німецька агітація.

Здається, і в інших районах існують організації, інтереси яких ніяк не можуть відповідати інтересам держави.

Начальник окружного управління
(підпис нерозбірливий)

Ф. 14, оп. 2, спр. 224, арк. 157—159. Оригінал.

В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ

НОВИЙ ДОКУМЕНТ ПРО ЗАГИБЕЛЬ ОЛЕКСИ ДОВБУША

Видатний ватажок карпатських повстанців-опришків Олекса Довбуш відомий в історії українського народу як відважний і сміливий борець за інтереси пригноблених. Організувавши загін опришків, Олекса Довбуш сім років (1738—1745 рр.) боровся з шляхтою, наводячи смертельний страх на феодалів Галичини, Закарпаття і Буковини. Борець за свободу, захисник інтересів пригноблених мас, Довбуш залишив глибокий слід в народній пам'яті. Він став улюбленцем народу. Його ім'я ще за життя стало символом боротьби проти гнобителів, а слава про нього як народного борця, героя преходила із покоління в покоління.

Особливо багаті народнопоетичні перекази про смерть Олексі Довбуша, яку народ убрав у чудовий серпанок романтики. У високохудожніх переказах, легендах, оповіданнях і піснях розповідається, як Довбуш із своїми бойовими побратимами прибув у гірське село Космач на Покутті, де загинув від зрадницького пострілу Стефана Дзвінчука. Місце смерті і прізвище вбивці народ передав вірно, проте час цих подій, причина приходу Довбуша до Космача і точне описання його загибелі можуть дати тільки історичні матеріали.

Про останні хвилини життя і смерть Довбуша досі було відомо з двох історичних документів, які збереглися.

Перший документ — це судовий протокол зізнання вбивці, яке той за наказом коронного гетьмана Йосифа Потоцького дав 27 серпня 1745 р. перед станіславським міським судом¹. З цього зізнання довідуємось, що Олекса Довбуш увечері 23 серпня

¹ Львівська бібліотека Академії наук Української РСР (далі — ЛБ АН УРСР), Відділ рукописів, ф. Осолінських, судова, так звана «Чорна книга» станіславського міського суду за 1738—1751 рр. Копію цього рукопису польською мовою було опубліковано в книзі Ю. Целевича «Опришки» («Руська історична бібліотека

1745 р. прибув у Космач до хати Дзвінчука не з особистого почуття і любові до його жінки, як це романтично зобразив народ у своїх піснях і переказах, а для помсти Дзвінчукові, який скривдив батьків його першої дружини і готував убивство самого Довбуша. На порозі хати Довбуш був поранений. Ранком 24 серпня 1745 р. Довбуша знайшли за селом ледве живим, того ж ранку він помер. Тіло Довбуша поклали на віз і показували селянам, потім відвезли у Коломию до міської ратуші.

Другий документ — це зізнання соратника Довбуша Василя Баюрака. Через дев'ять років після смерті Олексі Довбуша Баюрак майже повторив розповідь Дзвінчука¹. Баюрак розповів, що ввечері 23 серпня 1745 р. опришки прийшли до хати Дзвінчука, де було поранено їх ватажка; опришки відступили до лісу, залишивши в кушах по дорозі тяжко пораненого Довбуша і забравши з собою його зброю.

З цих двох судових протоколів невідомо, куди поранено Довбуша, куди відходили опришки від хати Дзвінчука, як розгорталися події ранком 24 серпня, що зробила шляхта з тілом Олексі Довбуша.

Досліджуючи історію руху опришків, автор цієї замітки знайшов у рукописних фондах Львівської бібліотеки Академії наук УРСР новий матеріал про смерть Олексі Довбуша.

В 30—40-х роках XVIII ст., коли діяв Довбуш, маєтками Яблунівського ключа, куди входило м. Яблунів і навколишні гірські села на Коломийщині, володів на правах оренди коронний інстигатор (прокурор) Павло Бень.

Один із управителів його маєтків Ян Колендовський 7 вересня 1745 р. в листі з м. Яблуньова до власника маєтку детально описав загибель Довбуша. В цьому листі повніше висвітлюється поранення, останні години життя і смерть народного героя. Подаємо текст донесення Яна Колендовського:

«Ясновельможний милостивий добродію, писано дня 26 серпня з повідомленням про смерть Добошука, якого вбив у Космачі на ім'я Стефан Дзвінчук, до якого-то Дзвінчука добивався до хати; спочатку дрючком вважував двері, а далі підпер їх плечем, і коли вони трохи відхилилися, тоді Дзвінчук вистрілів в його руку.

Після цього поранений Добошук, як тільки відбіг від хати з десять кроків, то упав, і кров почала з нього лятися. З ним було тільки двоє товаришів², але ці втекли від нього. Схопившись, він біг за ними через город аж до лісу і на віддалі чотирьох пострілів з лука засів.

Ніч була темна і тому громада боялася йти за ним. Лише на другий день орендар зібрав громаду і пішли слідом до лісу, де знайшли його там ледве живого в кушах.

При ньому не знайшли жодної зброї, ніяких прикрас, тільки патронташ на ньому з бляхою і позолочену караваку³, ладанку, два медальйони та пляшечку з миром і в коробці проскурна, кусочок срібла, дві срібні голки і вирізьблений спаський⁴ руський хрест, дев'ять зерен пшениці у вузлику і пір'я різних птахів. Те все держав у шкіряній калитці. Все це космацький піп з орендарем як забрали, занесли до церкви і вложили хрест в цимборію (ківот).

Цього Добошука взяли ледви живого з-під лісу і принесли його до корчми. Там єврей перев'язав рани і напоїв його, щоб довше тримати його при житті та дещо в нього випитати. Але він вже мало говорив. Спитали його: «Де подів скарби, Олексю?» Він відповів: «У Чорногорі, а саме на Свидовій горі»⁵.

Тільки мене про це повідомила громада, я в тій же хвилині прибув до Космача, але вже його не застав живого. Тоді поклали його на віз, повезли у Станіслав до ясновельможного пана гетьмана⁶ і так привезли його до Коломиї. Пан ловчий, який був тоді в Заболотіві, довідавшись про вбивство того ж Добошука, писав до мене, щоб те тіло залишилось в Коломиї, поки приїде розпорядження ясновельможного пана гетьмана, щоб був четвертований. [Довбуша] четвертовано на дванадцять чвертей і розвішано на палях в Кутах, Косові, Криворівні, Космачі, на Лючках, на Микуличині, в Чорнім Потоці, Зеленій, Вербіжі, Коломиї і у Виткові.

Якийсь пан Васильковський, писар ясновельможної милості, викравши від нас в Коломиї того ж Дзвінчука, направив його до ясновельможного пана гетьмана, вихвалючись, що це за його старанням той Дзвінчук убив Добоша.

А це в дійсності так не було, бо пан Васильковський не був у Космачі, тільки по

Наукового товариства Шевченка», т. XIX, Львів, 1897, стор. 178—180). В 1955 р. цей протокол російською мовою надруковано в роботі Є. І. Дракохруст, «Опришки», зб. статей «Из истории крестьянства XVI—XIX вв.», М., 1955, стор. 67—68.

¹ Судова так звана «Чорна книга» Станіславського міського суду за 1751—1781 рр., Ю. Целевич, вказана праця, стор. 200—244.

² Опришки Василь Баюрак і Павло Орфенюк.

³ Розп'яття.

⁴ В с. Спасі на Самбірщині був православний монастир, куди на прощу ходило православне населення Галичини.

⁵ Свидова гора у пасмі Чорногорі.

⁶ Йосифа Потоцького.

дорозі зустрів нас і звідси, взявши цього Дзвінчука, привів його до її милості княжині¹. Цього Дзвінчука ще й досі немає.

Пан війський Романовський², довідавшись про вбивство Добоша, прислав до мене свою людину, що я розвідав серед громади про речі, забрані із скарбниці в Богородчанах³. Я ці речі, які перед цим забрав піп до церкви, показав цьому ж панові Жураковському. Він ствердив, що ця пасійка, або каравака, ладанка небіжчика, ку-сочки срібла є власністю пана Романовського.

Те все віддав я в руки цього ж пана Жураковського. Але пан Романовський пише, що нібито товариство цього Добоша призналось в Угорщині на допитах перед стратою, що ніби цей Добош носив діамантовий хрестик, який забрав із скарбниці в Богородчанах.

Пан війський з цього приводу має підозріння на космацьку громаду. Після того, як Добошука було підстрелено і громада прийшла його взяти, біля нього знайшли коновку з молоком, говорячи, що їх ніхто не приносив йому, і він сам не міг приготувати заздальгидь, бо не знав, що на цьому місці мав загинути. Я скликав бондарів, питаючи, чия б це могла бути коновка, ніхто з них не хотів признатись.

Про все це повідомляю.

Дано 7 вересня 1745 р. в Яблуніві.

Ясновельможному пану добродію найнижчий слуга, підніжок, Ян Колендовський⁴.

Отже, в цьому документі подаються нові деталі про загибель Олексі Довбуша.

З опублікованих документів відомо, що ввечері 23 серпня Довбуш був поранений Дзвінчуком, рана в руку була дуже тяжкою, бо Довбуш, відійшовши кроків десять від хати, упав. Добираючись до лісу, він вибився з сил і залишився в кущах, де пролежав у тяжких передсмертних муках усю ніч.

Повідомлення Колендовського про те, що Довбуша зразу ж після поранення покинули товариші, необгрунтоване, його легко спростувати. По-перше, сам Колендовський не був очевидцем цих подій, він лише передав те, що чув від селян. По-друге, сам вбивця свідчив, що після поранення Довбуш сказав опришкам, «щоби забрали у нього зброю, взяли його з собою і пішли у ліс»⁵.

В листі є така цікава деталь: в кущах, де лежав Довбуш «знайшли коновку з молоком». Очевидно, якийсь житель Космача, що прихильно ставився до опришків, приніс Довбушу молоко, щоб підтримати його сили.

З листа Колендовського відомо, що Довбуш не помер в кущах, а ранком його взяли «з-під лісу і принесли до корчми», де корчмар перев'язав його рану і дав питися. Це корчмар зробив для того, щоб, як свідчить документ, продовжити Довбушу життя і допитати його. Але тут, перед корчмою, у присутності космацької громади Олекса Довбуш помер. Це сталося ранком 24 серпня 1745 р.

З документа дізнаємося також про жорстоке знущання шляхти над тілом ватажка опришків. Досі з матеріалів зізнання Стефана Дзвінчука було відомо, що мертвого Довбуша поклали в коломийській ратуші.

Лист Колендовського свідчить про те, що шляхта, якій не вдалося розправитися з живим Довбушем, вирішила поглумитися над його тілом, яке було порубано на дванадцять частин і розвішано на палях в одинадцяти селах і містах Коломийського повіту.

Коронний гетьман Потоцький в особистому листі просив власницю Космацького маєтку княжну Теофілю Яблонівську нагородити Дзвінчука. Пани видали йому привілей, який звільняв вбивцю і його потомків від феодальних повинностей за те, що він «знищив та звів з цього світу Олексу Добошука, проводиря всіх неспокоїв і розрухів», «заспокоїв перед постійною небезпекою і страхом шляхту покутського краю та повернув їй бажану безпеку»⁶.

Проте і після загибелі Довбуша антифеодална боротьба західноукраїнських селян не припинилася. На чолі загонів опришків стали соратники Олексі Довбуша Василь Баюрак та Іван Бойчук. Рух опришків продовжувався навіть у XIX ст. і був однією з активних форм селянської боротьби проти феодального гніту.

¹ Теофіля Яблонівська, власниця Яблунівського ключа на Покутті.

² Романовський — комендант Богородчанської фортеці.

³ Олекса Довбуш в 1744 р. разом з своїм загonom зробив напад на богородчанський замок.

⁴ ЛБ АН УРСР, Відділ рукописів, ф. Архів Бурштинського замка. Кореспонденція Павла Бєня, № 5, розд. III, арк. 12—13.

⁵ ЛБ АН УРСР, Відділ рукописів, ф. Осолінських, «Чорна книга» станіславського міського суду.

⁶ ЛБ АН УРСР, Відділ рукописів, ф. Архів Бурштинського замка, № 65, розд. VI, оп. 8—9, № 93, арк. 35.

СПОГАДИ

І. Г. САЛАЙ

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ПРОТИ НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ НА УКРАЇНІ в 1918 р.

На початку 1918 р. німецько-австрійські окупанти захопили Україну, ліквідували Ради і встановили жорстокий терористичний режим: грабували Україну, чинили насильства над населенням, розстрілювали і вшали радянських людей.

Український народ не примирився з насильством німецьких загарбників і піднявся на боротьбу проти своїх гнобителів. Однією з основних форм цієї боротьби була партизанська війна. Партизанський рух на Україні в 1918 р. відбивав народний гнів проти німецьких окупантів, глибокі патріотичні почуття українського народу. Він зміцнював інтернаціональні зв'язки трудящих, особливо російського і українського народів.

Я хочу розповісти про створення і бойові діла одного партизанського загону, який діяв на окупованій ворогом території. Це — Шептаківський партизанський загін, який складався з бідноти і передової частини середнього селянства сіл Шептаків, Мамекина, Смяча, Ленькова, Печенюг і Кролевецької Слобідки, Новгород-Сіверського повіту, Чернігівської губернії.

Як і в інших місцях України, німецько-австрійські загарбники безчинували також і в цих селах, жителі яких не примирилися з терором і зі зброєю в руках піднялися на боротьбу з ворогом. Сталося це так. Ініціативна трійка підпільників у складі Івана Гавриловича Андрієнка, Павла Гордійовича Салая і Івана Гордійовича Салая звернулася до передової частини біднішого селянства з пропозицією суворо конспіративно створити у кожному з вказаних сіл партизанські групи.

Довго переконувати бідноту нам не довелося — вона з готовністю відгукнулася на цей заклик і активно взялася за здійснення задуму. Таке становище пояснювалося тим, що трудящі селяни ненавиділи німецько-австрійських поневолювачів і усвідомлювали свій патріотичний обов'язок.

Незабаром партизанські групи були створені. Постало питання про зброю. Дещо ми мали, кожен з нас приніс з фронту зброю, але її було замало. В кінці травня 1918 р. відбулися таємні збори партизанських груп в ярах на крутій горі біля колишньої цегельні Душина. Я пам'ятаю, що на цій нараді були присутні такі товариші: Г. М. Сичов, В. М. Совета, П. Г. Салай, І. Г. Андрієнко, М. М. Совета, С. Є. Черняк, М. К. Черняк, П. О. Шарapa, К. Т. Приход, П. К. Черняк і багато інших.

На нараді стояло одне питання — як добути зброю. Було вирішено.

послати одного товариша в Брянськ до російських робітників для переговорів про одержання зброї. Це завдання було доручено мені.

У червні я перейшов демаркаційну лінію і попрямував до Брянська. По дорозі я дізнався, що в Серединній Буді (Зерново) знаходиться військово-революційний комітет на чолі з В. Н. Боженком. Членами комітету були Л. Печенко і М. Салай (Соколов). Я пішов туди, зустрівся з членами ревкому і доповів їм, що у нас організовані партизанські групи у багатьох селах, окупованих німцями, але нема зброї, щоб розгорнути бойові дії проти загарбників. Боженко, вислухавши мене, обіцяв дати зброю, але при умові, щоб ми її самі переправили через демаркаційну лінію і щоб вона не потрапила до рук німців. Крім того, Боженко запропонував, щоб, як тільки буде одержана зброя, всі групи були об'єднані в один партизанський загін, який би негайно розпочав бойову діяльність. Командувати загоном він доручив мені, розпитавши спочатку про те, коли мене було призвано до армії, у яких частинах я відбував службу, у яких боях брав участь. Після цього було вирішено питання про конспіративну квартиру на окупованій території, яка потрібна була нам для дальшого зв'язку. Вирішили, що явку можна влаштувати в хаті І. Г. Андрієнка, у с. Шептаках.

Одержавши відповідні вказівки, політичну літературу і листівки, я повернувся до своїх товаришів в окуповану зону, розповів їм, що зброю ми одержимо, а І. Г. Андрієнку,— що в його хаті буде знаходитися конспіративна квартира.

Приблизно за три тижні після мого повернення від В. Н. Боженка до нас прийшов тов. Г. Мороз. Він повідомив, що треба приготуватися до переправлення зброї. Ми негайно розробили план. Здійсненням його керувала наша трійка. Демаркаційною лінією в нашому повіті була р. Десна. Переправивши через річку зброю, ми ховали її під копицями сіна на лузі. Потім селяни-партизани їхали на луг нібито за сіном і привозили зброю, яку ховали по ярах, лісах і на токах.

За зброєю їздили В. М. Совека, Н. М. Совека, Ф. О. Шадура, І. Г. Андрієнко, М. К. Черняк, С. Є. Черняк, Г. Г. Салай і інші жителі с. Шептаків і Кролевецької Слобідки. Ризикуючи своїм життям, сім'єю і всім, що вони мали, ці люди самовіддано виконували свій патріотичний обов'язок. Треба було дуже ненавидіти окупантів, щоб піти на виконання подібних завдань.

Зброю нам дав російський народ, який не раз подавав допомогу українському народу в його боротьбі проти поневолювачів. Словами не можна передати тієї радості і глибокого почуття вдячності наших партизанів, коли вони дізналися, що ми одержали зброю від російського народу.

Одержавши зброю, наш загін негайно розпочав бойові дії. Насамперед ми почали контролювати шляхи пересування німецьких і гайдамацьких військ і знищувати живу силу противника. Так, наприклад, ми знищили колону німців, яка просувалася через с. Мамекине в напрямку м. Новгорода-Сіверського. Нами було захоплено 40 гвинтівок, багато патронів і інших боєприпасів. Характерно, що захопленими у німців гвинтівками озброїлися жителі с. Мамекина і пішли з нами. Це — яскравий показник всенародної ненависті до німецьких окупантів.

У розгромі німецької колони особливо відзначилися жителі с. Мамекина — партизани П. М. Шкляр, С. А. Корбовський, К. А. Козора, Є. С. Борисенко, С. М. Андрос, І. Ф. Черненко, П. Н. Козора, А. І. Карбовський, В. Ф. Козора, М. А. Козора, С. Г. Ткаченко і ін.

Згодом партизани нашого загону висадили у повітря залізничний міст по лінії Новозибків—Новгород-Сіверський біля ст. Узруй. Ця опе-

рація, яка здійснювалась під керівництвом К. Т. Приходи і П. О. Шапи, повинна була допомогти наступу партизанських загонів на Новгород-Сіверський 8 серпня 1918 р. Цей наступ здійснювали загопи під командуванням М. Г. Салая (Соколова). В зв'язку з тим, що тільки наш, Шептаківський, загін знаходився на правому березі Десни, а всім іншим загонам у момент наступу довелося переправлятися через річку з нейтральної зони, ця операція успіху не мала. Нам не вдалося здійснити раптового наступу. Німці виявили ті частини, які з запізненням підходили з-за демаркаційної лінії, встигли підготуватися і спрямувати проти нас усі вогневі засоби, які мали у своєму розпорядженні. Для відкритого бою у нас не було достатньо сил, і ми відступили. Слід зазначити, що наш відступ мав організований характер. Ми відступили за Десну з мінімальними втратами. Проте справа не в цьому. Рейд радянських частин і партизанських загонів під Новгород-Сіверський підняв селянські маси навколишніх сіл на боротьбу проти німецьких окупантів, проти контрреволюційного уряду гетьмана Скоропадського.

Дізнавшись, що партизанські загопи ідуть в наступ на Новгород-Сіверський, селяни брали зброю і приєднувалися до партизанів. Коли не вистачало зброї, вони вступали у боротьбу з вилами, сокирами, косами. Жінки організовували харчування партизанів. Ховаючись по ярах і чагарниках, вони підносили до лінії фронту хліб, сало, молоко і інші продукти. Тут же, у прифронтовій смузі, жінки створювали санітарні пункти для надання першої медичної допомоги пораненим бійцям.

Таким чином, наш серпневий наступ був сприйнятий як сигнал до розгортання боротьби проти поневолювачів. Разом з нами в ліси пішло багато селян-бідняків і середняків. Партизанські загопи значно зросли. В цьому полягав головний сенс партизанського руху в 1918 р. на Україні.

Для керівництва боротьбою українського народу І з'їзд КП(б)У створив Центральний військово-революційний комітет у складі Артема (Ф. А. Сергєєва), А. С. Бубнова, А. В. Іванова, Ю. М. Коцюбинського і ін. Комуністичні організації створювали військово-революційні комітети також і на місцях. Такий ревком було створено і на Новгород-Сіверщині. Спочатку його очолював В. Н. Боженко, а потім С. В. Ромченко (Звонов).

Український народ скрізь піднімався на боротьбу. Повсталі робітники і селяни, очолювані Комуністичною партією, одержавши допомогу братерського російського народу, вигнали з України німецько-австрійських окупантів та їх буржуазно-націоналістичних прислужників.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Б. ШОСКІН

ГАЗЕТА «ВІСНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ»

(грудень 1917 — квітень 1918 р.)

В історії боротьби українського народу за встановлення і зміцнення Радянської влади важливе місце належить невеликому, але яскравому періоду з грудня 1917 р. до квітня 1918 р. Саме в цей період український народ у збройній боротьбі розгромив контрреволюційну Центральну раду, вигнавши її за межі України. На визволеній землі розпочалося соціалістичне будівництво, яке продовжувалося до окупації України німецько-австрійськими імперіалістами.

За цей короткий час існування Радянської влади на Україні замість старого державного апарату створювався новий, у боротьбі з ворогом закладались основні збройних сил для захисту соціалістичної республіки, робилися перші кроки у розвитку соціалістичної української культури. Проводився в життя ленінський декрет про землю, ліквідовувалось поміщицьке землеволодіння. В усіх цих перетвореннях глибоко проявлявся соціалістичний характер Жовтневої революції.

В процесі будівництва Української Радянської держави активну мобілізуючу і організуючу роль відіграла більшовицька преса. Радянська преса була важливішим інструментом, за допомогою якого Комуністична партія щоденно говорила з трудящими масами на зрозумілій для них мові. Комуністична преса відіграла важливу роль у справі згуртування широких народних мас навколо Комуністичної партії і Радянського уряду, в організації і мобілізації трудящих на розгром буржуазно-націоналістичної контрреволюції, у справі будівництва нового життя.

Однією з таких газет був орган Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України — «Вісник Української Народної Республіки», який почав виходити через декілька днів після створення ЦВК України і Народного Секретаріату. Газета видавалася українською і російською мовами. Українською мовою друкувався «Вісник УНР», але ми часто зустрічаємо на його сторінках статті російською мовою.

«Вісник УНР» видавався російською мовою, проте він вміщав і статті українською мовою.

За змістом газети не завжди були ідентичні. Дуже часто зустрічаються на сторінках «Вісника УНР» статті, яких не було в «Віснику УНР» і навпаки.

Редактором газети «Вісник Української Народної Республіки» був призначений М. М. Лебедев — старий більшовик, досвідчений партійний і газетний працівник. Ще у дореволюційний період він працював у більшовицькій газеті «Правда». В перші місяці після Лютневої буржуазно-демократичної революції Лебедев був членом Київського комітету більшовиків і редактором його органу «Голос социал-демократа». В грудні 1917 р. Лебедев був відкликаний до Харкова і призначений редактором «Вісника Української Народної Республіки».

Перший номер «Вісника УНР» вийшов 19 грудня 1917 р. в Харкові. Це була велика подія у громадському житті України. Партійні і радянські організації, вся громадськість тепло вітали вихід цієї газети. Так, наприклад, на другий день після виходу «Вісника Української Народної Республіки» газета «Донецкий пролетарий» — орган обласного комітету Донецького і Криворізького басейнів і Харківського комітету РСДРП(б) надрукувала таке привітання: «Вчора вийшов перший номер «Вісника Української Народної Республіки». Газета є органом влади Рад на Україні. Вона формулює вимоги робітничо-селянської революції і несе прапор послідовної революційної демократії. Привітаємо новий друкований орган, як ми привітали створення на Україні робітничо-селянської влади. Привітаємо нашого нового собрата в боротьбі з буржуазією»¹.

Газета друкувалась у друкарні, яка перед цим належала харківській буржуазній газеті «Южный край». 17 грудня 1917 р. вона була націоналізована за розпоря-

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» від 20 грудня 1917 р.

дженням радянських властей. За весь період видання газети в Харкові тільки перший номер вийшов на двох сторінках, решта виходили на чотирьох сторінках.

В одному з перших номерів у зверненні до читачів говорилось, що на сторінках газети буде висвітлюватися життя і боротьба робітників, солдатів і селян України, Росії і всього пролетарського світу. Газета буде обговорювати практичні і програмні питання і лозунги, висунуті великою соціалістичною революцією. Газета буде боротися з буржуазною націоналістичною і лжесоціалістичною пресою за щоденні інтереси революції і за її кінцеву мету—за соціалізм. Редакція закликала робітників, солдатів і селян розповсюджувати свою газету, вербувати для неї передплатників, надсилати статті і кореспонденції про своє життя, роботу і боротьбу¹.

Радість трудящих України і братніх народів, що населяли територію колишньої царської Росії, з приводу проголошення України Радянською республікою, створення ЦВК Рад і першого Українського Радянського уряду—Народного Секретаріату знайшла свій прояв у численних постановках, резолюціях, телеграмах і радіограмах, в яких трудящі таврували ганьбою буржуазно-націоналістичну Центральну раду, вітали Радянський уряд, схвалювали його дії, заявляли про свою безмежну відданість радянському ладу. Багато цих документів було опубліковано на сторінках «Вісника Української Народної Республіки».

Так, газета надрукувала рішення загальних зборів робітників кадієвських рудників і заводів, на яких були присутні 15 тис. чоловік. Збори вітали Радянську владу на Україні, заявляючи про повну підтримку Ради Народних Комісарів і декретів, виданих нею. «А ідеї більшовизму,— писалось у постанові,— будемо захищати до останньої краплі крові.

Хай живе більшовизм в особі тов. Леніна і його соратників»².

2500 селян Данилівської волості, Ізюмського повіту, Харківської губернії, на своїх зборах заявили: «Ми, селяни, з великою любов'ю вітаємо Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнського з'їзду Рад робітничо-селянських і солдатських депутатів, цього правдивого вриазника думок солдатів, робітників і селян всієї України. Геть буржуазну Центральну раду, що обеззброє революційних солдатів і робітників і розпалює національну ворожнечу.

Простягаємо братню руку братам великоросам. Вся влада Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів»³.

ЦВК Рад України і Народний Секрета-

ріат через газету вітали Всеукраїнська конференція Рад селянських депутатів, з'їзди Рад робітничо-селянських і солдатських депутатів¹ Павлоградського повіту, Полтавської губернії², Ахтирського повіту, Харківської губернії³, і багатьох інших. В газеті були надруковані численні привітання Радянській владі від українських солдатів і матросів, які перебували в різних кінцях країни, а також і від багатьох військових частин та з'єднань. Численними були привітання від різних організацій трудящих Радянської Росії⁴.

У «Віснику Української Народної Республіки» було опубліковано всі постанови і Всеукраїнського з'їзду Рад, телеграму ЦВК України Раді Народних Комісарів про взяття влади на Україні, відповідь Ради Народних Комісарів, в якій вона вітала створення Радянського уряду України і обіцяла йому повну і всебічну підтримку, перші декрети Радянського уряду України і інші важливі документи Радянської влади на Україні.

«Вісник Української Народної Республіки» мав 11 відділів, у яких розмішався відповідний матеріал. Найважливішим був офіціальний відділ, який називався «Дії і розпорядження Народного Уряду України». В ньому публікувалися декрети, закони, постанови, розпорядження, накази ЦВК Рад України, Народного Секретаріату і окремих секретаріатів, Харківської, Київської Рад, воєнних властей та ін. Згідно з рішенням і Всеукраїнського з'їзду Рад Україна вважалася частиною Російської Федерації, тому діючими на території України були всі декрети, постанови, розпорядження, циркуляри ВЦВК, Ради Народних Комісарів, які теж публікувалися в газеті. На матеріалах цього відділу можна прослідкувати перші кроки організації Радянської влади на Україні, дізнатися про її законодавчу діяльність.

У відділі «Телеграми» подавалася інформація про внутрішнє життя країни. Іноді найбільш важлива інформація з Петрограда, Москви та інших міст Росії або України, повідомлення про бойові дії на фронтах боротьби проти Центральної ради або Каледіна вмішалися під рубрикою «По прямому проводу». Окремі повідомлення з різних місць подавалися під рубрикою «По Росії», «На Україні», «В провінції». В цьому відділі знайшли своє відображення перші кроки творчості революційних мас у справі будівництва своєї соціалістичної держави.

Міжнародна інформація друкувалася

¹ Газ. «Вестник УНР» від 13 січня 1918 р.

² Там же.

³ Газ. «Вестник УНР» від 26 січня 1918 р.

⁴ Газ. «Вестник УНР» від 21 грудня 1917 р., 5 і 10 січня 1918 р., 19 і 28 лютого 1918 р.

¹ Див. газ. «Вісник УНР» від 11 січня 1918 р.

² Газ. «Вестник УНР» від 20 січня 1918 р.

³ Там же.

під заголовком «За кордоном». Особливе значення мали повідомлення про розгортання революційного руху робітничого класу в різних країнах, про революційну кризу, яка охопила капіталістичний світ, про класову солідарність трудящих.

У відділі «Робітниче життя» висвітлювались виробнича діяльність на заводах, фабриках, шахтах, рудниках, становище робітників, друкувалися рішення робітничих зборів, матеріали про боротьбу робітничого класу проти буржуазії, про запровадження в життя ленінського декрету, про робітничий контроль над виробництвом. З матеріалів, що вмішувались у цьому відділі, було видно, яку активну участь у політичному і економічному житті країни брав робітничий клас, що йшов у авангарді побудови нового суспільства. Перемога Радянської влади розв'язала творчу активність мільйонів раніше безправних і забитих людей.

Важливе місце в газеті займали відділи «Партійне життя» і «Профспілкове життя». Тут висвітлювалася діяльність більшовицьких і профспілкових організацій Харкова, Києва, Донбасу і ряду інших міст і місцевостей України. З опублікованих матеріалів видно, як розгортали свою діяльність різні пролетарські організації і як швидко Комуністична партія оволодівала керівними позиціями в цих організаціях.

Відділ «Життя села» заповнювався повідомленнями про заходи Радянської влади, спрямовані на поліпшення життя трудящих селян; про те, як запроваджувався в життя ленінський декрет про землю, про збори селян і резолюції, що приймалися на селянських зборах, в яких селянство вітало Радянську владу і засуджувало контрреволюційну діяльність Центральної ради.

В газеті був і літературний відділ. В ньому вмішувалися переважно вірші на різні теми життя Радянської країни: оспівувалася свобода, здобута робітничим класом, викривались зрадники трудящих — буржуазні націоналісти, меншовики і есери, в поетичній формі розповідалося про борців, що віддали життя за справу революції. У віршах були заклики до боротьби з ворогами свободи, за Радянську владу.

У відділі «Огляд преси» часто вмішувалися огляди «Правды», «Известий ВЦИК РСФСР» та інших більшовицьких газет, у гостро полемічній формі критикувалися виступи різних буржуазних, меншовицьких, есерівських, петлюрівських газет та їх писак.

В газеті також друкувалися статті, в яких роз'яснювалися, пропагувалися заходи більшовицької партії, Радянської влади. Вмішувалися статті, які пропагували марксистсько-ленінський світогляд, викривали контрреволюційну суть буржуазних націоналістів з Центральної ради, меншовиків, есерів та інших ворогів Радянської влади.

В газеті часто друкували свої статті тт. Ф. Артем, О. Горвіц, В. Затонський, Ю. Кошубинський, І. Кулик, М. Ольмінський, М. Скрипник.

Газета передрукувала також матеріали з «Правды» і «Известий ВЦИК РСФСР».

Після встановлення Радянської влади уряд України зосередив свою головну увагу на воєнному розгромі контрреволюційної Центральної ради і білогвардійського заколоту генерала Каледіна. Цей основний меті підпорядковував свої виступи і «Вісник Української Народної Республіки».

Газета на переконливих фактах показувала українському народові, що Центральна рада захищає інтереси капіталістів, поміщиків і куркулів, що вона, сіючи національну ворожнечу, намагається посварити український народ з своїм братом — російським народом. Газета пропагувала ідею революційного союзу робітничого класу і трудячого селянства, ідею інтернаціональної єдності трудящих різних національностей, сприяла мобілізації широких мас українського народу на збройну боротьбу проти контрреволюційної Центральної ради.

В першому номері газети «Вестник УНР» в замітці «Слово и дело» писалося, що «з Полтави одержано повідомлення про арешт представниками Центральної ради членів Мечицького волосного земельного комітету за відмову заплатити орендну плату поміщику»¹. В редакційній статті під назвою «Земельна справа і Київська Рада» «Вісник УНР» писав про те, як Центральна рада охороняла поміщицьку і куркульську землю від спроб захопити її селянами².

6 січня редакція вмістила статтю під назвою «Внутрішній чи зовнішній фронт», в якій викривала брехливе галасування української буржуазно-націоналістичної контрреволюції і монархіста Каледіна про самовизначення України. Разом з тим в статті викривався тісний зв'язок Центральної ради з іноземними імперіалістами, в першу чергу з американськими, французькими і румунськими, яким Центральна рада намагалася продати в рабство українських робітників і селян. В статті писалося і про те, що «американці за спиною робітничо-селянського уряду, користуючись гостинністю як іноземці, користуючись ім'ям «Червоного хреста», обманом допомагають змові Каледіна — Винниченка організуватися проти революції, допомагають їм грошима і, крім того, вербують у Петрограді робітників (шоферів, помічників монтерів), яких підкупом хочуть вивезти на Дон і повести проти революції»³.

¹ Газ. «Вестник УНР» від 20 грудня 1917 р.

² Газ. «Вісник УНР» від 9 січня 1918 р.

³ Газ. «Вісник УНР» від 6 січня 1918 р.

Після розгрому і вигнання Центральної ради з Києва її діячі так поспішно тікали, що не встигли захопити своїх архівів. Ці архіви попали до рук радянських властей. 22 лютого 1918 р. газета «Вісник УНР» в об'язі «Від редакції» заявляла таке: «В бувшому секретаріаті міжнародних справ Генерального секретаріату скинутої Центральної ради ми знайшли документи, які наочно свідчать про ганебний зговір, який відбувся між пп. Шульгиним і Кюльманом.

З цих документів з'ясується, що зрадницька рада українських капіталістів взяла на себе зобов'язання захищати інтереси німецьких, австрійських, болгарських і турецьких капіталістів на Україні. Друкування документів, знайдених в архівах зрадницького секретаріату, почнемо в найближчі дні на сторінках «Вестника Української Народної Республіки»¹.

Газета зірвала з націоналістів маску соціалістів, вона показала, що ці зрадники народу нічого спільного не мають з соціалізмом, а є погромщиками і душителями революції. В статті, вміщеній в газеті «Вісник УНР» 9 січня 1918 р. під назвою «Російська Вандея», з цього приводу писалося:

«Холопи не за страх, а за совість, вони перетворили Україну в Російську Вандею. Те, що відбувається зараз на Україні, можна зрівняти хіба тільки з тим, що діється зараз на Дону. Розстріли робітників, погроми Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, езекуції проти селян. Те, що роблять зараз «соціалісти» з Центральної ради, ніколи не робили навіть мілюковів і родзянкі... Але з нашою Вандеєю буде те, що й з французькою. Французька Вандея була задушена Парижем. А нашу Вандею задушуть самі маси українських трудящих. Вони вже розкрили очі»².

Газета «Вісник Української Народної Республіки» 12 січня в статті під назвою «Єднайтесь ті, кому дорога вільна Україна» закликала трудящих не вірити українським буржуазним націоналістам, а об'єднуватись навколо Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Газети «Вісник УНР» і «Вестник УНР» викривали не тільки брудну діяльність українських буржуазних націоналістів, а й їх союзників — меншовиків та есерів.

Комуністична партія підняла трудящі маси України і мобілізувала їх на боротьбу за соціалістичну революцію. Це знайшло свій яскравий вираз у перемогах на фронті боротьби за звільнення української землі від буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Наступальний порив радянських військ був виключно сильний. Червоногвардійські

загони один за одним звільняли українські міста і села від гайдамацьких банд. Про швидкі темпи наступу радянських військ свідчить хоча б той факт, що за період з 3 по 11 січня були звільнені Ромодан, Кременчук, Лубни, Лохвиця, Конотоп, Гребінка, Бахмач.

Газети «Вісник УНР» і «Вестник УНР» докладно висвітлювали хід воєнних подій на фронтах, піднімали морально-політичний дух наступаючих радянських військ. Газета «Донецкий пролетарий» повідомляла, що «Центральний орган Української Радянської влади «Вісник Української Народної Республіки» береться з бою і користується симпатіями населення...»¹.

Лозунги і заклики в газеті друкувалися крупним шрифтом на всю першу сторінку. Наприклад, 14 січня були надруковані такі заклики:

«Наближається час падіння Київської Центральної ради! Радянські війська здушують все більше й більше вузьким колом Київ, де засів контрреволюційний Генеральний секретаріат!

Ще одне зусилля: вільне творче життя засяє над берегами Тихого Дону й бурхливого Дніпра!

Геть політиканів з Генерального секретаріату Центральної ради. Робітники, солдати, селяни, не вірте брехливим закликом Генерального секретаріату Центральної ради!

Хай живе мир і вільний розвиток всіх народів!

Хай живе Українська робітничо-селянська республіка!»².

В двадцяті числа січня 1918 р. розпочалися жорстокі бої за Київ. Радянським військам доводилось вибивати гайдамаків з кожної вулиці, кварталу, району. «Вісник УНР» і «Вестник УНР» докладно повідомляли про хід цих боїв. Так, у повідомленні від 23 січня говорилось: «Наступ відбувається успішно. Лінію залізниці, всі шосейні і головні ґрунтові дороги зайняті нами. В цей момент відбувається штурм Печерську в двох напрямках. З боку Київ-Перший на «Арсенал» і з боку ланцюгового мосту на Лавру, де противник сильно закріпився»³.

У повідомленні від 24 січня зазначалось: «Наступ революційних військ розвивається вдало. Вони зайняли «Арсенал», Лавру, Палац. Біла гвардія держиться ще на Київ-1.

Звільнено з в'язниці 500 робітників... Робітники знову взяли за зброю. На вулицях іде безперервний бій»⁴.

В розпалі жорстокої боротьби за звільнення Києва «Вісник УНР» опублікував на своїх сторінках привітальну телеграму

¹ Газ. «Донецкий пролетарий» від 18 січня 1918 р.

² Газ. «Вісник УНР» від 14 січня 1918 р.

³ Газ. «Вісник УНР» від 25 січня 1918 р.

⁴ Газ. «Вісник УНР» від 26 січня 1918 р.

¹ Газ. «Вісник УНР» від 22 лютого 1918 р.

² Газ. «Вісник УНР» від 9 січня 1918 р.

Серго Орджонікідзе, який був тоді надзвичайним комісаром Ради Народних Комісарів на Україні, на ім'я ЦВК України: «Від всієї душі вітаю перемогу українських робітників, селян і солдатів. Хай засяє прапор соціалізму, прапор Радянської влади незалежної України! Хай живе братній союз робітників усього світу! Хай живе всесвітня революція!»¹.

Описуючи успішні дії наших військ, газети одночасно повідомляли про ті нечувані звірства, які чинили озвірілі банди гайдаміків над повсталими робітниками, солдатами і мирним населенням Києва. У повідомленні від 22 січня вказувалося, що «... під час взяття «Арсеналу» найманцями Центральної ради розстріляно більш 300 червоногвардійців... Терор у відношенні робітників з боку генеральних секретарів був нечуваний. За їх наказом розстріляно близько півтори тисячі чоловік, причому приводом до розстрілу були мозолісті руки і робітничі блузи. Розстріляний весь воєнно-революційний комітет, в тому числі і т. Горвіц»².

25 січня у «Віснику УНР» була опублікована стаття під назвою «Убивці», в якій робітники і солдати закликалися до помсти над ворогами, а також говорилося, що кращою помстою катам буде ще більше згуртування трудящих навколо Рад і повна перемога соціалістичної революції. Повідомлення і статті про звірства петлюрівців викривали буржуазних націоналістів з Центральної ради як убивць і катів українських робітників і солдатів. 750 червоних трун було опущено тільки у дві братні могили в колишньому Маріїнському парку³.

26 січня 1918 р. Київ повністю був звільнений від гайдамацьких банд контрреволюційної Центральної ради. Цю радісну звістку по всій Україні і всьому світу рознесли радіо та партійно-радянські газети.

28 січня «Вестник УНР» вийшов з аншлагом на першій сторінці, де крупним шрифтом було надруковано: «Революційний Червоний Прапор розвівається над Києвом».

Члени Радянського уряду України в телеграмі від 28 січня на ім'я Ради Народних Комісарів писали, що Київ остаточно очищений від банд Центральної ради, Радянська влада в Києві відновлена. Телеграма закінчувалася вказівкою на те, що у вогні боротьби за Радянську Україну ще більш зміцнів і загартувався союз російського і українського народів. «Кров українських і російських робітників і селян, що проліта в ім'я робітничої революції на Україні, назавжди освятила братній союз між трудящими масами Великої Росії і Ук-

раїни. Вони не потерплять замахів з боку буржуазії розірвати цей союз»⁴.

Вигнанням Центральної ради з Києва та всього Правобережжя завершилась перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні.

Одночасно з боротьбою проти Центральної ради велась боротьба за знищення каледінської контрреволюції. Газети «Вісник УНР» і «Вестник УНР» і в цьому відіграли велику роль, мобілізуючи трудящих на боротьбу проти одного з найлютіших ворогів соціалістичної революції.

14 січня «Вісник УНР» надрукував крупним шрифтом на всю першу сторінку такі заклики:

«Товариші! Цілковитий розклад Дону іде швидкими кроками. Козаки виносять резолюції проти військового уряду. При зустрічі з радянськими військами козаки тікають, здаються в полон, переходять на бік Революційної Армії.

Геть каледінців і всіх їх поплічників!»⁵. Білогвардійські війська Каледіна під тиском червоногвардійців Петрограда, Москви, України і повсталих козаків залишали місто за містом. Радянські війська переможно йшли вперед. Боротьба з каледінською контрреволюцією наближалася до кінця.

В зв'язку з повною поразкою білогвардійських військ Каледін застрелився. Коли було одержано повідомлення про самогубство Каледіна, «Вестник УНР» надрукував статтю під назвою: «Трагедія коңца», в якій говорилося, що каледінська авантюра зазнала поразки, бо вона з самого початку була приречена на провал «Загинув Каледін,— писала газета,— але не він один загине. Гине клас каледінців. Гине не тільки їх клас, гине все суспільство, яке тільки й могло дати корні цьому класу»⁶.

30 січня 1918 р. ЦВК Рад України і Народний Секретаріат переїхали в Київ, де розгорнули напружену роботу по зміненню Радянської влади і будівництву нового соціалістичного суспільства. У Київ з Харкова переїхала і редакція газет «Вісник УНР» і «Вестник УНР». 17 лютого⁷ тут вийшли 26-й номер «Вісника» і 23-й «Вестника».

З 29 січня у Києві після майже місячної перерви почала виходити більшовицька газета «Известия Киевского Совета рабочих и солдатских депутатов». Після переїзду редакції «Вісника» в Київ було вирішено ці газети об'єднати. З 20 лютого «Вісник УНР» став виходити як орган Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради робітничих, солдатських і

¹ Газ. «Вісник УНР» від 30 січня 1918 р.

² Газ. «Вісник УНР» від 14 січня 1918 р.

³ Газ. «Вестник УНР» від 28 лютого 1918 р.

⁴ З 14 лютого 1918 р. всі дати даються за новим стилем.

¹ Газ. «Вісник УНР» від 23 січня 1918 р.

² Газ. «Вісник УНР» від 25 січня 1918 р.

³ Д. Е р д е, «Революція на Україні», 1927, стор. 144.

селянських депутатів і Київської Ради робітничих і солдатських депутатів.

Друкування двох великих газет потребувало відповідної поліграфічної бази. З цієї метою Радянський уряд передав редакції одну з найбільш обладнаних друкарень міста, де до цього друкувалась крупна буржуазна газета «Киевская мысль».

Газети «Вісник УНР» і «Вестник УНР» вмшували матеріали про напружене будівництво нового життя, що розгорнулось, боротьбу за найшвидшу ліквідацію тяжкої спадщини у вигляді розрухи і голоду. Сама газета також зазнавала великих труднощів. Перший і другий номери «Вестника УНР» у Києві вийшли на чотирьох сторінках. В номері від 19 лютого редакція вмістила на першій сторінці таку замітку: «Від редакції: з технічних причин сьогоднішній номер редакція примушена випустити в половинному розмірі». Очевидно, що ці «технічні причини» редакція так і не змогла усунути аж до кінця перебування в Києві, бо починаючи з № 25 газета виходила на двох сторінках. Те ж саме треба сказати і про «Вісник УНР». Номер від 17 лютого вийшов на чотирьох сторінках, решта номерів київського періоду виходили на двох сторінках.

27 лютого 1918 р. в газеті «Вестник УНР» була вміщена передова стаття під назвою «Дни испытаний». В цій статті газета говорила правду про тяжке становище, в якому опинився Київ внаслідок підлої діяльності ватажків буржуазної Центральної ради. «Воєнні дії,— писала газета,— завдали місту руйнувань, які не так швидко можуть бути ліквідовані, і послалили до крайніх меж тяжку квартирну кризу. Продовольче питання надзвичайно загострилось, і кістлява рука голоду загрозливо простяглась над Києвом. Інтендантські склади на час приходу Радянської влади були розкрадені військами Центральної ради, спустошеними виявились продовольчі склади різних громадських організацій»¹.

Газета закликала робітничий клас Києва до спокою, витримки, стійкості у боротьбі за найшвидшу ліквідацію тяжкого становища, в якому опинилось місто. Радянський уряд, повідомляла газета, вживає всіх заходів, щоб допомогти населенню столиці.

Газети «Вісник УНР» і «Вестник УНР» закликали робітників і трудящих селян до створення Червоної Армії для захисту революції від ворогів, вказували робітникам, що треба робити, щоб встановити робітничий контроль над виробництвом і націоналізувати промисловість, роз'яснювали селянам, як треба проводити в життя лєнінський декрет про землю, закликали їх надавати допомогу голодуючим братам на півночі. На сторінках газети знайшли своє

відображення найважливіші події, які відбувались на Україні після проголошення Радянської влади.

Наказом № 1 від 27 грудня 1917 р. було оголошено про скасування посад губернських, повітових і міських урядових комісарів Тимчасового уряду. Вся влада на місцях була передана Радам. Всім радянським установам категорично заборонялось виконувати будь-які постанови і розпорядження Центральної ради¹.

21 грудня 1917 р. Народний секретаріат фінансів через газету повідомив, що грошові знаки, які були випущені Центральною радою, не мають ніякої цінності, бо вони нічим не забезпечені².

Використовуючи досвід Раднаркому РРФСР, український уряд націоналізував банки і призначив туди своїх комісарів. Уряд Радянської України вирішив проводити єдину з Радянською Росією фінансову політику і мати з нею єдиний грошовий обіг.

Український Радянський уряд приступив до реорганізації народної освіти. В основу цієї роботи був покладений декрет Ради Народних Комісарів від 15 грудня 1917 р. «Про передачу справи виховання і освіти із духовного відомства у ведення Народного комісаріату освіти» і декрет від 21 січня 1918 року «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви».

10 лютого 1918 р. «Вісник УНР» писав про те, що «всю систему шкільної організації і шкільної освіти, а також шкільні програми треба направити на підготовку молодого покоління до трудового і суспільного життя. Виховати громадян, здібних приймати безпосередню діяльну участь у будівництві соціалістичної держави». З метою наближення освіти до народних мас почалась робота по демократизації і реорганізації середньої школи і перетворення її в трудову. Перешкоди щодо українізації школи, які раніше штучно утворювались, були негайно і повністю усунені Радянською владою.

9 січня 1918 «Вісник УНР» опублікував постанову Українського Радянського уряду про скасування старого буржуазного суду і введення на Україні народного суду. В січні 1918 р. для боротьби з контрреволюцією і саботажем і захисту республіки були створені революційні трибунали. В № 16 «Вісника УНР» від 21 січня 1918 р. було надруковано «Положення про революційні трибунали».

З перших днів свого існування Український Радянський уряд приступив до створення своїх збройних сил. 25 грудня 1917 р. Народний Секретаріат зобов'язав воєнно-революційний комітет при ЦВК

¹ Газ. «Вестник УНР» від 31 грудня 1917 р.

² Газ. «Вестник УНР» від 21 грудня 1917 р.

¹ Газ. «Вестник УНР» від 21 лютого 1918 р.

Рад України розпочати організацію Червоної Гвардії, а 31 грудня було опубліковано відозву уряду Радянської України про створення Червоного казачства.

4 січня 1918 р. ЦВК України асигнував 50 тис. крб. на організацію Червоної Гвардії. Було налагоджено виробництво зброї та боеприпасів. 6 січня 1918 р. «Вісник УНР» опублікував постанову уряду Радянської України про встановлення червоногвардійцям оплати, про забезпечення їх на випадок хвороби, поранення, а також їх сімей у випадку смерті червоногвардійця. За бійцями червоногвардійських загонів зберігалась заробітна плата, яку вони одержували від власників фабрик, заводів та інших підприємств.

Комуністична партія розробила програму соціалістичного будівництва, визначила принципи радянського господарювання, намітила практичні кроки економічного будівництва.

Однією з конкретних форм проведення в життя економічної програми Комуністичної партії було встановлення робітничого контролю над виробництвом і розподілом продукції. Це був вихідний пункт боротьби за побудову фундаменту соціалістичної економіки.

«Вісник УНР» та «Вестник УНР» широко висвітлювали питання, що були зв'язані з встановленням робітничого контролю над виробництвом. Газети правильно вказували, що в цьому питанні велику допомогу робітничому класу повинні подати в першу чергу професійні спілки.

28 лютого «Вісник УНР» вмістив велику кореспонденцію про перший Всеросійський з'їзд професійних спілок, що відбувся в Петрограді, і резолюцію з'їзду про регулювання промисловості і завдання професійних спілок у справі встановлення робітничого контролю¹. Через деякий час «Вестник УНР» виступив з редакційною статтею під назвою «Робітничі організації і їх завдання», в якій писалося, що професійні спілки повинні допомогти робітничому класу будувати свою державу².

Газети зосереджували увагу робітничого класу на необхідності піднесення промисловості, продуктивності праці і закликали до скоршої ліквідації розрухи у промисловості і сільському господарстві.

«Вісник УНР» і «Вестник УНР» брали активну участь у викритті і придушенні саботажу буржуазії, її опору встановленню робітничого контролю.

Газети викривали брехливі наклепи експлуататорських класів та їх агентури щодо націоналізованих підприємств. Газета писала правду про саботаж буржуазії і про рішучі заходи робітничо-селянської влади проти цього саботажу.

¹ Газ. «Вісник УНР» від 28 лютого 1918 р.

² Газ. «Вестник УНР» від 15 березня 1918 р.

Скориставшись з того, що Центральна рада запросила німецько-австрійських імперіалістів на Україну, їх війська 18 лютого почали окупацію українських земель ЦВК України і Український Радянський уряд закликали народ до боротьби проти іноземних загарбників. Перевага сил ворога примушувала радянські війська з боями відступати. ЦВК України і Народний Секретаріат переїхали у Полтаву. Сюди переїхала і редакція «Вісника УНР» та «Вестника УНР», де 2 березня вже почалося друкування «Вісника УНР».

З метою встановлення нормальної обстановки для роботи центральних установ було прийнято рішення про переїзд їх Полтави у Катеринослав, куди вони і переїхали 10 березня. Уже в першому номері «Вестника УНР», що був надрукований у Катеринославі, редакція звернулася до робітників і селян, до пролетарських організацій з проханням надавати газеті допомогу і встановити тісний зв'язок з редакцією.

17 березня 1918 р. в Катеринославі відкрився II Всеукраїнський з'їзд Рад. Зїздалось багато делегатів, представників з різних місць. Редакція вирішила скористатися з цього з'їзду, щоб тісніше зв'язатися з масами і розповсюдити газету. Редакція звернулася до делегатів з'їзду з таким оголошенням: «Просимо товаришів делегатів II Всеукраїнського з'їзду Рад обов'язково зайти в контору «Вестника Української Народної Республіки» для переговорів про умови колективної підписки на газету.

«Вестник Української Народної Республіки» повинен бути в кожному селі України».

Але події розгорталися дуже швидко. Ворог просувався на схід. 22 березня ЦВК України і Народний Секретаріат переїхали в Таганрог.

27 березня 1918 р. у Таганрозі вийшов 48-й номер «Вестника УНР». В передовій статті під назвою «Ми продовжуємо боротьбу» редакція писала: «Центральний Виконавчий Комітет продовжує велику і важливу роботу по організації сил українських трудящих мас в їх боротьбі з Центральною радою та її прихвостнями.

Цю боротьбу продовжує і «Вестник Української Народної Республіки».

Цю боротьбу він буде продовжувати без відпочинку і далі — до повної перемоги...»¹.

У Таганрозі «Вестник УНР» видавався як орган Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів і Таганрозької Ради робітничих депутатів. Виходив він на чотирьох сторінках, а 59-й номер вийшов на шести сторінках.

18 квітня 1918 р. у Таганрозі відбулася сесія ВУЦВК, на якій було прийнято рі-

¹ Газ. «Вестник УНР» від 27 березня 1918 р.

шення реорганізувати центральні органи державної влади і створити бюро для керівництва повстанською боротьбою народу проти німецьких окупантів.

З реорганізацією центральних органів державної влади було припинено і видання газет «Вісник УНР» і «Вестник УНР», бо даних про дальше існування цих газет немає. Останній номер, 68, вийшов 20 квітня 1918 р.

40 років минуло з того часу, як вийшли в світ більшовицькі газети «Вісник Української Народної Республіки» і «Вестник Украинской Народной Республики». Вони виступили справжніми організаторами мас і були активними помічниками більшовицьких організацій і Радянського

уряду України у боротьбі за перемогу соціалістичної революції.

Навіть короткий огляд цих газет дає підстави говорити про їх багатий зміст. Це дуже важливе джерело для вивчення подій кінця 1917 — початку 1918 р., тим більше, що від того періоду взагалі мало збереглося документів. Газети «Вісник УНР» і «Вестник УНР», так само як і інші газети того часу, збереглися в обмеженій кількості, до того ж вони розкидані в різних установах. Щоб зробити їх доступними для широких кіл істориків, необхідно було б здійснити їх наукове перевидання. Досвід такого видання в нашій країні ми маємо, про це свідчить видання «Искры», «Правды» та інших партійних видань.

В. З. СЕРДЮК

БРОШУРИ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА В РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

І. Кулик «Київ у роки Жовтневої революції та громадянської війни», Держполітвидав, К., 1957, 92 с.; А. Й. Сендерський «Жовтневе і січневе збройне повстання в Києві», Товариство для поширення політичних і наукових знань УРСР, К., 1957, 38 с.; Н. Первак «Жовтневі дні в Донбасі», Сталіно, 1957, 58 с.; І. І. Компанієць «Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917—1920 рр.)», Видавництво АН УРСР, К., 1957, 110 с.

XX з'їзд КПРС, відзначивши незадовільний стан в галузі історико-партійної науки, поставив перед радянськими істориками почесне і відповідальне завдання — розробити дійсно наукову історію КПРС. Розв'язання цього завдання неможливе без глибокого, всебічного вивчення і висвітлення історії місцевих партійних організацій. Виконуючи рішення XX з'їзду КПРС, історики України підготували до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції ряд цікавих і корисних праць, в яких на значному фактичному матеріалі розкривається багатогранна діяльність більшовицьких організацій України по мобілізації трудящих мас на боротьбу за перемогу Радянської влади. Ряд опублікованих до ювілею праць присвячений висвітленню історії революційної боротьби на місцях в період Жовтня. До цих праць належать брошури І. Кулика «Київ у роки Жовтневої революції та громадянської війни», А. Й. Сендерського «Жовтневе і січневе збройне повстання в Києві», що тематично близька до попередньої брошури, Н. Первак «Жовтневі дні в Донбасі», І. І. Компанієць «Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917—1920 рр.)».

Численні історичні факти, наведені авторами в названих брошурах, красномовно свідчать про те, що полум'я Жовтневого повстання в Петрограді швидко охопило всю Україну. Робітники Києва, Харкова, Донбасу та інших найважливіших міст і промислових центрів України, селяни східно- і західноукраїнських земель завдяки великій організаційній діяльності і самовідданій боротьбі місцевих партійних організацій першими слідом за російським народом пішли по шляху соціалістичної революції.

Використавши великий і цікавий матеріал, автори докладно розповідають, як місцеві партійні організації у надзвичайно складній обстановці боролися за здійснення ленінського плану переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну; як, викриваючи і ізолюючи угодівські партії — меншовиків, есерів, буржуазних націоналістів, — вони боролися за більшовизацію Рад, профспілок та інших масових організацій трудящих, за зміцнення союзу робітничого класу і селянства, за залучення на свою сторону солдатів, за зміцнення дружби українського народу з усіма народами колишньої царської Росії і насамперед з братнім російським народом.

Позитивним моментом, що вигідно відрізняє вказані брошури від виданих раніше, є спроба авторів висвітлити не тільки багатогранну роботу партійних організацій по підготовці і проведенню соціалістичної революції на місцях, а й діяльність краших представників робітничого класу і селянства, керівників і активних учасників революційних подій, що віддавали всі свої сили, а іноді й життя справи революції. Проте і ці праці не позбавлені недоліку, про який вже говорилось на сторінках нашої партійної преси щодо інших праць, а саме: автори часто задовольняються переліком прізвищ учасників революції, не роблячи спроб дати характеристику тим чи іншим революціонерам, розкрити їх індивідуальні риси, які не могли не позначитися на ході подій. Уникнути цього недоліку можна було при умові більш широкого використання спогадів старих більшовиків — активних учасників Жовтневої революції на Україні.

Коротко сплинемося на змісті кожної з названих вище брошур.

Брошура І. Кулика «Київ у роки Жовтневої революції та громадянської війни» присвячена питанням історії героїчної боротьби трудящих Києва під керівництвом більшовиків за повалення влади поміщиків і капіталістів і встановлення влади Рад. На початку своєї праці автор показує те велике значення, яке мали революційні події в Києві в період 1917—1920 рр. для перемоги Радянської влади на Україні, розкриває всю складність обстановки, в умовах якої довелось проводити роботу більшовикам Києва, характеризує внутрішню становище київської партійної організації після виходу з підпілля і її перші кроки по мобілізації мас на боротьбу за здійснення ленинських закликів про передачу всієї влади Радам. Центральне місце автор відводить показові самовідданої роботи комуністів Києва по підготовці трудящих міста до збройного повстання після одержання звістки про жовтневі події в Петрограді. В брошурі докладно описується діяльність створеного для керівництва збройним повстанням у Києві Революційного комітету і його членів: М. Богданова, О. Горвиця, В. Затонського, А. Іванова, А. Карпенка, І. Кудріна, М. Новикова та ін. Не можна без хвилювання читати сторінки, присвячені героїчній боротьбі робітників «Арсеналу», солдатів 3-го авіапарку, робітників-залізничників у період жовтневого і січневого збройних повстань у Києві. Використавши великий документальний матеріал, спогади активних учасників революційних подій в Києві, автор зазначеної вище праці, а також автор брошури «Жовтневе і січневое збройні повстання в Києві», яка близька за темою до попередньої брошури; воскрешають перед читачами немеркнучо героїку тих днів. Конкретний показ масового героїзму робітників і революційних солдатів Києва в боротьбі проти контрреволюційних сил Тимчасового уряду і буржуазно-націоналі-

стичної Центральної ради є однією з позитивних рис цих брошур.

Слабше розкриті питання про співільді російського і українського народів у період підготовки і проведення соціалістичної революції, про братню допомогу, подану українському народові в його героїчній боротьбі за владу Рад іншими народами нашої країни. Бажано було б більш чітко викласти причини тимчасових успіхів буржуазно-націоналістичної Центральної ради в Києві.

Боротьбі донецьких пролетарів за перемогу соціалістичної революції і встановлення Радянської влади присвячена брошура Н. Первак «Жовтневі дні в Донбасі». Написана на великому фактичному матеріалі, брошура дає уявлення про те, яку яскраву сторінку в літопис героїчної боротьби народів нашої країни за перемогу Жовтня вписав робітничий клас Донбасу під керівництвом більшовиків. На прикладі діяльності ряду конкретних партійних організацій рудників, гірничих районів і промислових центрів Донбасу автор розкриває ту велику і кропітку роботу, яку розгорнули донецькі більшовики по викриттю контрреволюційної політики угодовських і буржуазно-націоналістичних партій, по ізоляції цих партій від трудящих мас, по завоюванню більшості в Радах, профспілках, фабзавкоммах та інших масових організаціях трудящих.

Аналізуючи результати цієї роботи, автор робить висновок, що більшовики Донбасу ще до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції добилися переваги в більшості Рад робітничих і солдатських депутатів, взяли керівництво в Радах у свої руки і тільки чекали сигналу з центра, щоб узаконити Радянську владу. В брошурі досить широко представлені матеріали, що характеризують солідарність пролетарів Донбасу з петроградськими і московськими робітниками, їх взаємодопомогу і взаємопідтримку в спільній боротьбі за владу Рад. Поряд з цим у брошурі є й ряд істотних недоліків. Зокрема, автор зовсім не досліджує такого важливого питання, як робота донецьких більшовиків по зміцненню союзу робітничого класу і селянства Донбасу, встановленню тісного контакту між ними в боротьбі проти влади поміщиків і капіталістів, за диктатуру пролетаріату.

Значний інтерес становить брошура І. І. Компанійця «Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917—1920 рр.)». У брошурі зібраний і узагальнений значний конкретний матеріал як друкований, так і архівний, що свідчить про той величезний вплив, який зробили ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху західноукраїнських земель. На початку брошури автор досить докладно сплинеється на розкритті тих факторів, які сприяли розповсюдженню революційних ідей, що йшли з

Росії, серед місцевого населення. В брошурі наводиться багато цікавих фактів, які красномовно свідчать про палке схвалення, з яким зустрічали трудящі Галичини, Буковини і Закарпаття звістки про перемогу Радянської влади в Росії і її перші декрети. Центральне місце в брошурі відводиться показові розгортання під впливом Жовтня революційного руху робітників і селян західноукраїнських земель проти соціального і національного гніту. Використавши великий фактичний матеріал, автор показує, як трудящі маси Західної України, даючи відсіч буржуазним націоналістам, рішуче виступали за возз'єднання з Радянською Україною, розповідає, як у ході революційного руху міцніла інтернаціональна єдність українського народу з братнім російським на-

родом, з народами Румунії і Польщі. На жаль, у брошурі не знайшли належного висвітлення такі важливі, але поки що мало досліджені питання, як виникнення і діяльність комуністичних організацій на території Західної України. Автор, як правило, торкаючись цих питань, обмежується декларативними заявами.

Закінчуючи короткий огляд названих брошур, слід відзначити, що, незважаючи на окремі недоліки, вони, безперечно, принесли користь у вивченні історії революційної боротьби на місцях, у вихованні радянських людей і насамперед підростаючого покоління на славних революційних традиціях українського народу і знайдуть широке коло читачів.

М. Ю. МАРКІВСЬКИЙ

КНИГИ ПРО ПІДНЕСЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ ІДЕЙ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи і матеріали. За ред. О. Ю. Карпенка, Львів, 1957, 692 с.

За владу Рад. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та боротьби за Радянську владу на західноукраїнських землях, Книжково-журнальне видавництво, Львів, 1957, 298 с. В а л е н т и н М а л а н ч у к «Молодість, гартована в боях». Нариси про молодих революціонерів Західної України, Книжково-журнальне видавництво, Львів, 1957, 110 с.

Львівське книжково-журнальне видавництво порадувало читача рядом книг, випущених до 40-річчя Жовтня. Ці книги збагатили нашу історичну літературу.

Насамперед слід відзначити капітальний збірник архівних документів і матеріалів «Під прапором Жовтня». Збірник присвячений революційним подіям в Західній Україні 1917—1920 рр. Його складання вимагало кропітких шукань в архівах Львова, Києва, Харкова та інших міст. Те, що вдалося розшукати, складачі збірника правильно згрупували в чотирьох розділах, які відповідають основним етапам класової боротьби в Західній Україні в розглядуваний період. Розділи ці такі:

I. Піднесення революційного руху на західноукраїнських землях після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917—1918 рр.).

II. Революційна боротьба західноукраїнських трудящих проти влади українських буржуазних націоналістів за часів існування ЗУНР (1918—1919 рр.).

III. Терористичний режим білополяків у Західній Україні і боротьба трудящих проти окупантів (1918—1920 рр.).

IV. Встановлення Радянської влади і перші кроки соціалістичного будівництва у визволених Червоною Армією районах Західної України (1920 р.).

В рамках кожного розділу документи розташовані у хронологічному порядку. Матеріали третього, четвертого розділів частково співпадають хронологічно, але вони стосуються різних частин західноукраїнських земель: одна залишалася тоді під владою білополяків, друга була звільнена Червоною Армією. Було б доцільніше групувати документи по тематичних групах, тим більше, що кожний з розділів охоплює досить невеликий відрізок часу. Зміст збірника набрав би тоді більш чіткої і виразної форми. В ньому було б легше орієнтуватися, ніж при тому документальному «черезсмузжі», яке має місце при даному групуванні документів.

Матеріали першого розділу знайомлять

нас з тими шляхами, якими проникли в Західну Україну вісті про Жовтневу революцію, великі ідеї Жовтня, перші радянські декрети про мир і землю. Вирішальну роль відіграли військовополонені, які повернулися з Росії, на що в свій час вказував В. І. Ленін.

Ми бачим також, з яким палким співчуттям зустріли Жовтень ліві революційні групи польської і західноукраїнської соціал-демократії. Січневий страйк 1918 р. в Західній Україні був першим широким виступом мас під впливом Жовтня.

Документи говорять також про селянські заворушення, про демонстрації голодуючих, про незадоволення робітників соляних і нафтових промислів. Значення цієї першої революційної хвилі величезне: вона була складовою частиною тих подій, які привели до краху Австро-Угорську імперію. Проте треба визнати, що показана вона недостатньо і головним чином на основі матеріалів тодішньої преси. Очевидно, не всі документи виявлені, а багато їх взагалі не збереглося.

Другий розділ відкривається зверненням ВЦВК, РНК і Московської Ради до народів колишньої Австро-Угорщини за підписами Леніна і Свердлова. Звернення закликає до пролетарської революції і єдності з Радянською Росією. До нього примикає кілька документів, які були видані урядом УРСР.

Викликає подив той факт, що у збірнику нема жодного документа про події, які розгорнулися в Галичині в кінці жовтня і на початку листопада 1918 р. Адже в документах, підписаних Леніним і Свердловим, прудящих колишньої Австро-Угорщини, в тому числі і українців, вітали з поваленням монархічного ладу, знищенням національного гніту. У країні відбулася революція. Жодного документа про це в збірнику нема.

Для читача багато що залишається незрозумілим.

Недоліком цього розділу треба вважати і те, що в ньому нема ніяких матеріалів, які викривали б антинародну контрреволюційну політику верхівки ЗУНР і УГА.

Українські буржуазні націоналісти намагалися використати масові виступи західноукраїнських трудящих в своїх вузько-класових інтересах. Та трудящі маси і їх непрощені опікуни вже тоді йшли різними, ворожими один одному шляхами. Показано ж це явно недостатньо.

Документи цього розділу розповідають про економічну розруку і голод в ЗУНР, досить сильні революційні настрої серед солдатів УГА, прагнення селян захопити поміщицьку землю, згадують про деякі страйки. Та безсумнівно одне: розмах класової боротьби в Західній Україні був значно більший, ніж про це йдеться у збірнику.

Слід вказати, що складачі збірника не завжди виявляли критичне ставлення до документів. Так, наприклад, короткі пові-

домлення про робітничо-селянський з'їзд у Станіславі і про створення у Станіславі Ради робітничих і селянських депутатів у всякому разі вимагають приміток. З'їзд, безсумнівно, відбиває ріст революційних настроїв у масах, їх незадоволення ЗУНР, проте він не став на шлях повного розриву з ЗУНР, не перейшов на радянські позиції через вплив соціал-реформістів.

Сумнів викликає і посилання на документ № 69 «Про революційні виступи трудящих Східної Галичини». Посилання на якісь відомості, «одержані в Козятині», явно непридатні, подібні повідомлення по потребують перевірки і підтвердження.

На жаль, деякі історичні іноді забувають, що преса, навіть революційна, в силу різних причин у той час не завжди мала достатньо вірогідні джерела інформації, які те пер необхідні для дослідника. Очевидно, деяких випадках про це забувають і складачі збірника і часто не коментують подібних місць.

Розділ третій збірника досить змістовний. Документи свідчать про голод, безробіття, національне безправ'я, про терор окупантів у Західній Україні. Вони говорять про окремі страйки, про збройну боротьбу з загарбниками на Волині, в Косівському районі та в інших місцях. Дві листівки, пов'язані з виступами повстанського загону Бекеша, переконливо підтверджують комуністичний характер цього виступу.

Документи цього розділу говорять про запровадження білополяками в Західній Україні воєнного стану, надзвичайних судів. Вони малюють непривабливу картину розкладу польського тилу в 1920 р., масового дезертирства з польської армії. Загарбницька війна за західноукраїнські землі викликала ентузіазму у польських солдатів. Можна тільки дивуватися тому, я згодом пілсудчики ухитрилися із нічого створити націоналістичну легенду про «оборону Львова».

Окупанти в ряді документів не могли признати, з яким нетерпінням чекав народ Західної України Червону Армію-свою визволительку.

Особливий інтерес викликають матеріали про збирання сил галицьких комуністів в радянській території, що складає одну сторінок передісторії КПЗУ. На жаль, збірник майже нічого не повідомляє про подібні процеси по ту сторону фронту. Наведені тільки тексти листівок КПП, що заздують загарбницьку політику Пілсудського.

Викликає заперечення документ № 119. В кореспонденції з газети «Галицький музикант» говориться, що радикали Пачовський, Євшан, Ковальський нібито виступили влітку 1919 р. як прихильники встановлення Радянської влади в Західній Україні і за возз'єднання з Радянською Україною. Можна зрозуміти і пояснити подібне повідомлення в ті дні. А нашо повторювати його сьогодні. Пачовський лишався націоналістом усе своє життя. Мало того, сам

він чи не перший проголосив двурушництво як метод боротьби з більшовизмом (див. офіційо ЗУНР «Республіка» від 4 лютого 1919 р.). Приписувати йому, Євшану, і їм подібним комуністичні погляди зовсім недоречно.

Не слід серйозно брати до уваги і інформацію підпільника Роттера (док. № 89) про те, що в Тернополі під виглядом соціал-демократичної організації існувала організація комуністів у 600 чоловік. Це явне перебільшення.

Четвертий розділ збірника найбільший. Головну його цінність складають документи радянських організацій в Західній Україні: декларації Галревкому, його декрети про встановлення влади Рад, про конфіскацію поміщицької землі, про введення 8-годинного робочого дня, про рівність мов, про відокремлення церкви від держави та ін. Ряд документів присвячено опису конкретного радянського будівництва на звільненій території: виборам сільревкомів, формуванню і роботі повітових і крайових установ.

В той час відбувався поділ поміщицької землі, організувалась допомога Червоній Армії, здійснювались різні заходи в галузі народної освіти, соціального забезпечення, створювались судові органи і міліція. Відбувались численні мітинги і з'їзди, що піднімали широкі маси трудящих до участі у будівництві нового життя.

Галревком зустрів величезні труднощі у налагодженні продовольчої справи, і його зусилля в цьому напрямі відбиті в багатьох документах.

Немалий інтерес становлять матеріали, правда, досить нечисленні, І конференції крайової організації КП(б)У Східної Галичини і Буковини, що відбулася в Києві весною 1920 р. До них примикає ряд відозв Галоркому КП(б)У до населення Західної України, до січових стрільців із закликом преднатися до боротьби за звільнення Західної України. У небагатьох документах ми знаходимо дані про роботу партійних організацій на місцях. Слід було б включити у збірник записку В. І. Леніна з привітанням «галіційським комуністам», нещодавно опубліковану в статті А. Ярошенка (див. «Комуніст України», № 12, 1956). Що В. І. Ленін цікавився західноукраїнськими справами, видно з дуже цікавого листа на ім'я голови Галревкому В. Затонського від 6 вересня 1920 р. Із документів цього розділу ми узнаємо також про активну участь у будівництві Радянської влади на визволеній території Західної України відомих партійних працівників — Ф. Кона, В. Поряйка, І. Кулика, М. Мпхайлика і ін.

Необхідно відзначити ще ряд документів, у яких роз'яснювався визвольний характер походу Червоної Армії, показувалася серйозна зустріч Червоної Армії місцевим населенням, вступ добровольців у її ряди.

Збірник в цілому, незважаючи на неповноту, має велику цінність. Без нього не можна вивчати той революційний період, який пережила Західна Україна після Ве-

ликої Жовтневої соціалістичної революції.

Незрозуміло, однак, чому у збірнику опущено деякі документи і матеріали. Додаток до книги — «Хроніка подій» називає такі події і джерела, яких в основному тексті ми не знаходимо.

Бажано, щоб у примітках було дано і деякий найнеобхідніший історичний коментарій. Тим більше, що вступна стаття не стільки пояснює, скільки реферує зміст збірника. Так, наприклад, безсумнівно вимагає пояснень неодноразове згадування про УГА (Українську галицьку армію). Вона має досить складну і трагічну історію. Її солдатські маси не раз були розмінною монетою в руках націоналістичного командування. Частина УГА вилітала в ряди Червоної Армії, частина опинилася по той бік бар'якад. Не знаючи всіх цих обставин, а повністю вони відомі далеко не всім, важко зрозуміти деякі документи.

Збірник має і такий допоміжний апарат, як іменний і географічний покажчики. Складачі багато попрацювали, щоб зробити їх, проте через неуважність редактора вони мають і деякі огріхи. Недостатньо, наприклад, написати тільки, що «Паліть», член Галоркому КП(б)У». Він людина випадкова у революційних подіях. Не можна називати Г. Чичеріна міністром, він був комісаром. Викликають здивування слова: «Цедербаум, дивись Ленін В. І.». За змістом цих слів можна подумати, що Цедербаум — один з псевдонімів В. І. Леніна. Проте це дійсне прізвище лідера меншовиків Ю. Мартова.

Багато документів подано неповністю. Збірник тематичний, і це до деякої міри можна виправдати. Проте ряд скорочень не може бути виправданий. У дуже важливих документах, як, наприклад, у листі голови Галревкому В. Затонського В. І. Леніну, надто багато скорочень. Така «крапкографія» суперечить науковому виданню документів. Вже час кінчати з цим.

Збірник «Під прапором Жовтня» поклав початок публікації документів з історії революційного минулого Західної України. Будемо сподіватися, що ці перші кроки не будуть останніми.

Перед нами також збірник «За владу Рад». У ньому зібрано спогади 35 авторів. Він, безсумнівно, є цікавим як для широкого кола читачів, так і для спеціалістів-істориків.

Відкривається він спогадами товаришів, які брали участь у революційних подіях 1917 р., під час громадянської війни. Кожний факт, який доповнює картину великих днів Жовтневої революції, повинен бути збережений для нащадків. Тому те, що розповіли деякі з авторів, заслуговує на увагу. Спогади старих більшовиків Афанасьєва і Матвієвої, які не раз зустрічалися з В. І. Леніним, досить ґрунтовні, ми знаходимо в них ряд цікавих епізодів.

Основний зміст збірника складають мемуарні матеріали учасників революційної боротьби в Західній Україні в 1918—

1919 рр. У ці тяжкі роки трудящі Західної України боролися за владу Рад, за возз'єднання з Радянською Україною, за те, щоб справа Жовтня восторжествувала і на її землях.

Ми ще мало знаємо про цю боротьбу, яка не вщухала ні на день. Вона має своїх героїв, свої жертви, сповнена драматичними моментами. Боротьба, якою керувала нелегальна Комуністична партія Західної України, відбувалася під прапором марксизму-ленінізму.

Нема потреби доводити, що спогади учасників цієї боротьби цікаві і потрібні. Підібрані вони продумано і досить вдало. У них говориться про різні міста західноукраїнських земель: Львів, Дрогобич, Луцьк, Стрий, села Львівщини, Волині і ін. Вони висвітлюють цілий ряд найважливіших революційних подій: повстання в Дрогобичі у 1919 р., Святоюрський процес комуністів у 1922 р., розстріл першо-травневої демонстрації у Заболотіві в 1924 р., Криваву середу у Стрию в 1926 р., страйк в с. Батятичах і розстріл його учасників у 1929 р., Луцький процес в 1934 р., антифашистський конгрес інтелігенції у Львові в 1936 р. і ін.

Із розповіді І. Кулика ми вперше одержали вірогідні дані про першу в Західній Україні робітничу Раду в м. Стебнику. Вона була створена в 1918 р. за ініціативою комуніста В. Кошко і була тільки органом управління виробництвом. Однак вона робила й перші кроки на шляху перетворення в орган повстання. Дальші події перешкодили цій еволюції.

Складачі збірника добре зробили, що передрукували з малодоступного нелегального видання спогади Г. Михаця. Г. Михаць розповідає про першу комуністичну організацію, яка виникла у Дрогобичі в 1918 р., про величезний вплив на робітників Дрогобицького району ідей Жовтневої революції, про підготовку і хід Дрогобицького повстання за владу Рад в Західній Україні.

На жаль, вміщених у збірнику спогадів про ті знаменні дні, коли Червона Армія звільнила у 1920 р. частину західноукраїнських земель і на них почалося радянське будівництво, дуже мало. Свідчення учасників про цей короткий, однак важливий період по суті ще не зібрані.

Мемуари, присвячені боротьбі проти гніту польських окупантів, які захопили в 1919—1920 рр. Західну Україну, найбільш змістовні.

Найбільш докладно і точно в них описані відомі події у Заболотіві і Стрию, в ряді драматичних сцен розгорнута картина Луцького процесу, яскраво і дотечно рукою покойного Галана показана підготовка і робота антифашистського конгресу у Львові. У мемуарах розповідається про організаторську роль КПЗУ.

Читач наочно переконується у тому, що революційна боротьба в Західній Україні

не була стихійною, що вона розгорталася під керівництвом Комуністичної партії. Комуністична партія була саме тим каналом по якому насамперед проникали на західноукраїнські землі ідеї Великого Жовтня Нелегальній роботі КПЗУ в Дрогобичі і 30-х роках і на Волині в 20—30-х роках приділили головну увагу у своїх спогадах І. Сивохий і Г. Ковальчук. Про підпільну друкарню КПЗУ на хуторі Товмач, яку дефензива так і не змогла відкрити, розповів В. Костик.

Багато місця в збірнику відведено селянському руху, головним чином на Волині. Душею цього руху, що мав бойовий характер, звичайно були комуністи. Немалі інтерес являють собою мемуари активного діяча прогресивних селянських організацій І. Сидельника. Він розповідає про масову антифашистську кампанію, що охопила всю Західну Україну в зв'язку з підготовкою робітничо-селянського конгресу в 1934 р. Це був один з етапів боротьби КПЗУ за народний фронт.

У спогадах І. Вальчука говориться про те, як автор разом з групою членів КПЗУ, які втекли з в'язниці, пробрався в Іспанію, де брав участь у громадянській війні з фашистами у складі Інтернаціональної бригади. Відомості про цю бригаду, в якій боролися тисячі комуністів з різних країн, неповні. Тому розповідь Вальчука особливо цікава.

Мало мемуарів зібрані складачі збірника про робітничий рух у Західній Україні. «Окупаційний страйк» на фабриці «Бранка» у Львові в 1934 р. — чи не поодинокий епізод про боротьбу робітників, що знайшов місце в книзі.

Наші уявлення про вплив Жовтня на Західну Україну конкретизують багато з тих подій, які описані в збірнику, особливо в оповіданнях про демонстрації в Заболотіві, про святкування річниці Жовтневої революції на Ровенщині. З цього боку показові також згадування про те, що ряд борців за владу Рад в Західній Україні (В. Кошко, І. Кушнір і ін.) були в Росії, де брав участь у великих подіях 1917 р.

Деякі спогади могли бути більш повними. Так, М. Сенік, починаючи свою розповідь про Святоюрський процес, пише: «ЦК Комуністичної партії Східної Галичини доручив мені встановити зв'язок між партійними організаціями Львова, Станіслава, Перемишля, Дрогобича, Тернополя, Самбора і Стрия. Після успішного виконання цього завдання мене було кооптовано до складу ЦК партії». Нам здається, що коли б автор розповів про те, що він побачив на місцях, виконуючи це доручення, він значно збагатив би свої спогади. Про Святоюрський процес ми все ж дещо знаємо, а от про події, які йому передували, нам нічого невідомо. Незрозуміло також, для чого зроблено скорочення в мемуарах В. Дудикевича про відомий судовий процес над комуністами у Луцьку.

Не зупиняючись на всіх матеріалах збірника, ми хочемо підкреслити таке. Видання збірника заслуговує на схвалення, бо історія революційного руху в Західній Україні мало розроблена. З цього питання зовсім відсутнє таке важливе джерело, як мемуари революційних діячів, що істотно зменшувало можливості істориків. Тому природним і неминучим буде побажання, щоб за першим збірником було видано ще кілька. Було б невірно припинити роботу по збиранню і виданню спогадів учасників революційного підпілля в Західній Україні разом з закінченням святкування 40-річчя Великої Жовтневої революції. На щастя, ще живі деякі активні діячі КПЗУ (тов. Теслюк, Павлик, Столярчик, Вовк і ін.), яким є що розповісти. З допомогою цих і інших товаришів треба не тільки відновити події масового руху в усіх районах Західної України, а й маловідому історію діяльності КПЗУ, зокрема історію її з'яв-ліа.

Ми хочемо звернути також увагу на необхідність більш повного і яскравого літературного оформлення революційних спогадів. Не всі учасники революційної боротьби, природно, володіють пером, їм необхідна допомога досвідчених літераторів. Однак багато з опублікованих у збірнику «За владу Рад» спогадів написані сухою, протокольною мовою. Вони немало втрачають від того, що в них не видно образів, характерів тих діячів, які складають дорожочинні «прикмети часу», блідими фарбами описані визначні події.

Ці прикмети не непотрібні для вченого, вони інтересують читача, необхідні для письменника і художника, які, безсумнівно, не раз будуть звертатися до тем революційного минулого Західної України. Вони скажуть спасибі за невигадану історію про те, як переплелися шляхи в революції і особисті долі московської робітничо-більшовички Г. Матвієвої і селянина-бідняка із львівського села М. Швайки, які зустрілися на колчаківському фронті, де комуніст Швайка командував інтернаціональним полком; за історію про те, як в день Першого травня у Заболотіві поліція спалила найвищу тополю у місті: напередодні на її вершині підпільники укріпили червоний прапор, оскаженілі жандарми, не змігши дістатися на таку височінь, повалили дерево разом з прапором; за захоплюючу історію про те, як 14 комуністів втекли через підкоп із в'язниці у Дубно. На жаль, таких живих прикмет у рецензованому збірнику небагато.

Складачам слід було б дати іменний і географічний покажчик. Це тим більше викликає досаду, що книга добре видана, містить інтересні ілюстрації.

Закінчуючи розгляд збірника «За владу Рад», хочеться висловити впевненість, що поява наступних збірників не примусить довго чекати на себе. Хорошу справу треба продовжити.

Треба сказати ще про одну книгу, яка вийшла до юбілею. Це нарис В. Маланчука «Молодість, гартована в боях» про молодих революціонерів Західної України.

Ці нарисі призначені для широких читачьких кіл, насамперед для молоді, проте повз них не пройде й історик. Вони написані живою мовою, легко читаються. Герої нарисів — активні діячі комсомольського підпілля, люди героїчної долі, життя яких може бути прикладом для молодого покоління. Виховне значення книги, безумовно, заслуговує всілякого схвалення.

Чим вона цікава для істориків? Автор немало попрацював, зокрема, він продивився фонди нелегальної преси, знайшов ряд документів, зустрівся з людьми, які знали деяких його героїв, що дозволило йому подати цінні біографічні дані про молодих революціонерів, кожний з яких вписав сторінку в історію класової боротьби в Західній Україні. Це — герої «Червоної дванадцятки»: С. Мельничук, П. Шеремет, І. Цепко — організатори партизанських виступів проти окупантів; це — Б. Ботвин, який застрелив у центрі Львова за дорученням партії небезпечного провокатора; це — сільські комсомолки Н. Тарасюк і Л. Мо-сійчук, які в день Першого травня несли червоні прапори попереду колони демонстрантів біля с. Коклів на Волині; це — В. Миронюк, представник пролетарської молоді Львова, командир групи робітничої міліції у квітневі дні 1936 р.; це — Ю. Великанович, один з керівників комсомольського підпілля, солдат Інтернаціональної бригади в Іспанії; це — І. Довганик, невтомний організатор революційної селянської молоді, і деякі інші. Майже всі вони віддали своє життя за справу революції.

Ті уривчасті дані, що про цих героїв друкувалися, загубились у старих газетних комплексах. Тому створення циклу революційних портретів є заслугою В. Маланчука, хоч ці портрети і не позбавлені деяких літературних недоліків.

Історик знайде в них не тільки чисто бібліографічні дані, а й більш широкий історичний матеріал. Адже збирання фактів революційного минулого Західної України тільки почато. Тому ми з інтересом читаємо у книзі Маланчука докладний опис Коклівської демонстрації, про роботу організації «Сільроб» серед сільської молоді, про роту добровольців ім. Т. Шевченка в Іспанії.

Книга Маланчука ще раз свідчить про те, якою силою були в Західній Україні ідеї марксизму-ленінізму. Навколо цих ідей, навколо КПЗУ об'єднувалося все найкраще, найбільш сміливе і благородне, що було серед західноукраїнської молоді. Ця мольдь мала свої революційні традиції, які перекликалися і злилися з великими традиціями країни Рад.

Як позитивне, слід зазначити, що у книзі «Молодість, гартована в боях» дано фотопортрети майже всіх, про кого в неї розповідається.

* *
*

Усі розглядувані вище видання цінні насамперед тим, що вони публікують великий фактичний матеріал про класову боротьбу в Західній Україні, яка розгорнулася після Великої Жовтневої соціалістичної революції і під прапором цієї революції. У широкий обіг введено деякі архівні, а також мемуарні матеріали. Виникає, таким чином, база для глибокої монографічної роботи над питаннями революційного минулого Західної України.

В опублікованих книгах ми знаходимо докази того, що західноукраїнські народні маси в інших історичних умовах вели ту ж боротьбу за соціалізм, за владу Рад, за здійснення ідей Жовтня, яку першими почали і переможно завершили народи Радянського Союзу. Возз'єднання Західної України з Радянським Союзом, здійснене завдя-

ки благородній допомозі Червоної Армії, було в той же час підготовлене впертою революційною боротьбою робітників і селян Західної України. Ми повинні свято пам'ятати про цю боротьбу, повністю відновити її історію і виховувати на ній підростаюче покоління.

У розглядуваних книгах правильно, хоч і нашвидку, викладається роль Комуністичної партії Західної України як сили, яка надихала і організовувала революційний рух. Це доводиться підкреслювати, бо досить довго цей рух висвітлювався з такої точки зору, яка вбачала маси без керівництва або відзначала окремих «героїв», які піднімали «натовп», і не бачила комуністичної партійної організації. Тепер з цими безглуздими пережитками і недоліками в історіографії закінчено.

Таке значення цих книг, що вийшли у Львові напередодні 40-річчя Жовтня.

ПО СТОРІНКАХ ІСТОРИЧНИХ ЖУРНАЛІВ

СПЕЦІАЛЬНИЙ НОМЕР НІМЕЦЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ, ПРИСВЯЧЕНИЙ 40-РІЧЧЮ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Журнал німецьких істориків «Zeitschrift für Geschichtswissenschaft» присвятив свій п'ятий номер 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Дослідження, опубліковані в журналі, вносять певний вклад у вивчення питання про назрівання революційної кризи в Німеччині в результаті перемоги Лютневої і особливо Жовтневої революцій.

Номер відкривається статтею заступника голови Народної палати Німецької Демократичної Республіки, члена Політбюро ЦК СЕПН Г. Матерна «Ленін як державний діяч, організатор і вождь мас», в якій підкреслюється, що утворення і побудова першої в світі соціалістичної держави, її безприкладні перемоги нерозривно зв'язані з іменем засновника КПРС, вождя міжнародного пролетаріату Володимира Ілліча Леніна.

В статті В. Бартеля «Вплив російської революції», яка є уривком з книги «Ліві німецької соціал-демократії в боротьбі проти мілітаризму і війни», що її готує автор, яскраво розкрито величезний революціонізуючий вплив Лютневої і особливо Жовтневої революцій на німецький робітничий клас. Підкреслюючи непохитну рішучість робітничих мас, лозунгом яких було «заговорити по-російському», і відмічаючи революційну діяльність спартаківців, автор разом з тим викриває зрадницьку діяльність правих вождів СДПН. В. Бартель докладно розповідає про квітневий страйк 1917 р., коли страйкувало 300 тис. робітників 319 берлінських підприємств. Страйкарі вимагали негайного припинення війни і укладення миру без анексії і контрибуцій, встановлення демократичних свобод і негайного поліпшення постачання трудящих. Берлінців підтримали тоді робітники Галле, Кіля, Бремена, Гамбурга та інших міст Німеччини. В. Бартель спиняється на квітневому страйку 1917 р. в Лейпцигу, коли вимоги робітників з перших же днів набули яскраво вираженого політичного характеру. Вплив російської революції знайшов своє конкретне відображення в тому, що тут була утворена перша в Німеччині робітничка Рада.

Обстановка в Німеччині влітку і восени 1917 р. свідчила про те, що наближається революційна криза. В цих умовах звістки про Жовтневу революцію, підкреслює автор, викликали могутній відгук в німецькому пролетаріаті, який бачив своє історичне завдання у захисті російської революції шляхом здійснення своєї революції.

М. Хегеманн у дослідженні «Німецько-румунський мирний договір у травні 1918 р. — змова імперіалістичної реакції проти молодого Радянської республіки» викриває буржуазну історіографію Бухарестського договору. Автор описує хід переговорів про перемир'я, аналізує імперіалістичну політику Німеччини і Антанти і приходить до висновку, що сепаратний мирний договір, укладений з відома і схвалення західних держав, не викликався воєнною необхідністю і був не стільки засобом поновлення Румунії німецьким імперіалізмом, скільки служив цілям збереження румунської армії для боротьби проти Радянської Росії та революційного руху, що розгорнувся в Румунії під впливом Жовтня.

Значний інтерес становить стаття директора Інституту історії Німецької Академії наук проф. К. Оберманна «Замітки про розвиток робітничого руху в Берліні в 1916—1917 рр. та його ставлення до російських Лютневої і Великої Жовтневої соціалістичної революцій», яка побудована на багатому документальному матеріалі. В ній викладається історія виникнення і діяльності берлінської лівої опозиції, розглядається політика Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини (НСДПН), показується різниця між позицією групи «Спартак» і так званої трудової співдружності (Arbeitsgemeinschaft). Автор відмічає, що група «Спартак», незважаючи на свою значну роль як натхненника революційного руху в 1916—1917 рр., залишаючись в лавах НСДПН і не будучи самостійною політичною партією, не змогла здійснювати дійового керівництва робітничим рухом.

Події осені 1917 р. знайшли відображення в дослідженні К. Маммаха «Перший відгук німецького робітничого класу на Велику

Жовтневу соціалістичну революцію у листопаді 1917 р.». Використовуючи вже відомі документи і залучаючи новий матеріал, автор намалював яскраву картину виступів німецьких робітників на захист Радянської Росії. М. Маммах характеризує ставлення НСДПН та СДПН до російської революції і справедливо підкреслює велику революціонізаційну роль в робітничому русі Німеччини лівих, які правильно зрозуміли велике значення Жовтневої революції.

Цікавий матеріал знаходимо у праці К. Штенкевіца «Frauenbeilage der Leipziger Volkszeitung» про Велику Жовтневу соціалістичну революцію (жовтень 1917 р.— червень 1918 р.). Автор викриває меншовицьких і соціал-демократичних «критиків» більшовизму — К. Каутського, А. Штейна, Е. Бернштейна та інших, статті яких з'являлися на сторінках «Leipziger Volkszeitung», і відмічає мужню боротьбу за підтримку російської революції Клари Цеткін і Франца Мерінга. Клара Цеткін в той час очолювала керівництво двотижневою жіночою газетою НСДПН «Frauenbeilage der Leipziger Volkszeitung», де 30 листопада 1917 р. була опублікована її стаття «Боротьба за владу і мир в Росії», яка являла собою першу в зарубіжній літературі справді марксистську спробу розкрити характер, причини, рушійні сили і перспективи Жовтневої революції.

Але в цілому, говорить К. Штенкевіц, редакція «Leipziger Volkszeitung» не займала ясної і цілком певної позиції, а якщо на її сторінках і з'являлися статті, які закликали до піднесення революційного руху в Німеччині і розкривали характер Жовтневої революції, то це було заслугою політичної діяльності членів спілки «Спартак», особливо Клари Цеткін і Франца Мерінга, одночасно відображенням революційних настроїв німецьких робітників.

У розділі «Документи і матеріали» редакція журналу публікує судовий вирок вюртемберзьким соціал-демократам Г. Кінкелью, Х. Шепперле та ін., які розповсюджували листівки, що закликали відзначити день Першого травня 1917 р. новим страйком. Цей документ дозволяє зробити висновок, що у Вюртембергу вже з початку війни існувала під керівництвом Клари Цеткін і Фріца Вестмайера згуртована група революційних соціал-демократів, яка потім стала базою спілки «Спартак» у Південній Німеччині.

Великий інтерес становлять зміщені в журналі з передовою Г. І. Бернгарда документи з історії революційного руху в німецькому військовому флоті. Г. І. Бернгард викриває неправильність думки, що поширювалася буржуазною і соціал-демократичною літературою про те, що з придушення повстання на кораблі «Принц-регент Луїтпольд» та інших кораблях 4-ої ескадри, арештом і стратою Рейхпіча і Кебіса революційний рух перекинувся на інші ескадри. На жовтень—листопад 1917 р. плану-

валися революційні виступи на кораблях «Рейнланд», «Баварія» та ін. Документи дозволяють судити також про методи пропаганди, організацію і розміри революційного руху в першій ескадрі, де він відзначався політичною цілеспрямованістю і організаційною міцністю.

До 40-річчя Жовтневої революції Інститут історії Німецької Академії наук випускає збірник документів «Велика Жовтнева соціалістична революція та її вплив на Німеччину». До збірника включено 843 документи з німецьких архівів, які охоплюють період з лютого 1917 р. до 9 листопада 1918 р. Журнал «Zeitschrift für Geschichtswissenschaft» вміщує ряд документів з цього збірника.

Документ до передісторії січневого страйку 1918 р., що публікується в журналі А. Шрейнером, показує, що революційні виступи в Німеччині, які відбулися безпосередньо після Жовтневої революції, викликали збентеження серед пануючих класів. Вони вживали всіх заходів для придушення російської республіки і німецького робітничого руху. В той же час цей документ є доповненням до книги Б. Швертфегера «Кінець світової війни» (В. Schwertfeger, Weltkriegsende, Potsdam, 1938), де замочуються деякі факти, які викривають політику канцлера Гертлінга і верховного командування.

І. Петцольд рецензує збірник статей «Революційні події та проблеми в Німеччині в період Великої Жовтневої революції (1917—1918 рр.)», що випускається Інститутом історії Німецької Академії наук за редакцією проф. А. Шрейнера.

Значний інтерес становить багатотомна публікація «Документи і матеріали до історії німецького робітничого руху», що планується Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК СЕПН. Це видання матиме три серії: I серія — 1836—1914 рр., II серія — 1914—1945 рр., III серія — з 1945 р. До 40-річчя Великого Жовтня, говориться в повідомленні З. Іттерсгаген, випускається другий том II серії, який містить 300 документів, що охоплюють період з листопада 1917 р. по 31 грудня 1918 р.

Ю. Кучинський присвячує своє повідомлення раніше невідомим працям Карла Лібкнехта і Розі Люксембург, які він виявив у процесі роботи над книгою «Виникнення першої світової війни і німецька соціал-демократія» (J. Kuczynski, Der Ausbruch der ersten Weltkrieges und die deutsche Sozialdemokratie, Berlin, 1957, 252 с.). «Тези» К. Лібкнехта, написані в середині листопада 1914 р., є документом надзвичайної важливості. Вони становлять плагіат тих німецьких соціал-демократів, які боролися в душі марксистського пролетарського інтернаціоналізму за інтереси робітничого класу, проти зрадництва партійного керівництва. До «Тез» К. Лібкнехта тісно примикають «Головні положення про завдання міжнародної соціал-демократії»

Р. Люксембург, де найбільш повно викладено позиції німецьких лівих з питань війни і миру.

В журналі опубліковані також рецензії Г. Кольбе на книгу Г. Байера «Від листопадової революції до Радянської республіки в Мюнхені» (H. Beyer, Von der Novemberrevolution zur Räterepublik in München, Berlin, 1957, 192 с.) і Г. Розенфельда на книгу радянського історика З. К. Еггерт

«Боротьба класів і партій в Німеччині в роки першої світової війни». Рецензенти високо оцінюють ці книги.

Немає сумніву, що дослідження німецьких істориків, опубліковані до 40-річчя Жовтневої революції в журналі «Zeitschrift für Geschichtswissenschaft», знайдуть живий відгук серед радянської наукової громадськості.

Г. П. КОРОТАЄВСЬКИЙ

БОЛГАРСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ ПРО РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКТОРА В РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У третьому номері болгарського журналу «Исторически преглед» за 1957 р. надрукована цікава наукова стаття Николи Стефанова, яка має значення не тільки для болгарської історичної науки¹.

Історичний матеріалізм вчить, що розвиток людського суспільства відбувається за своїми іманентними законами, відмінними від законів розвитку природи. Основою історичного розвитку суспільства, вирішальним фактором його є спосіб виробництва матеріальних благ. Марксизм-ленінізм вимагає від дослідника вивчення розвитку суспільства не абстрактно, не відірвано від інших явищ життя, а в усій сукупності конкретних історичних умов цього розвитку. «Весь дух марксизму,— говорив В. І. Ленін,— вся його система вимагає, щоб кожне положення розглядати тільки (а) історично; (б) тільки в зв'язку з іншими; (в) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»².

Виступаючи проти різного роду ідеалістичних поглядів, в тому числі релігійних, за якими відмітними рисами людини є її свідомість, релігійні погляди, духовна діяльність, К. Маркс і Ф. Енгельс вказували: «Усе попереднє розуміння історії або ж повністю ігнорувало... реальну основу історії, або ж вбачало в ній щось побічне, зовсім не зв'язане з історичним процесом. Ось чому історію доводилось завжди писати, керуючись якимсь масштабом, що лежав поза її межами; дійсне життя уявляється чимсь доісторичним, а історичне — чимсь відірваним від повсякденного життя, чимсь таким, що стоїть поза світом і над ним. Таким чином, з історії виключається ставлення людей до природи (підкреслено нами.— І. К.); цим самим створюються суперечності між природою і історією»³. Вони відмічали, що

«кожне історичне дослідження повинно виходити з цих природних основ (геологічних, кліматичних, оро-гідрографічних та ін.— І. К.) та їх перетворення в ході історії завдяки діяльності людей»¹.

Н. Стефанов пише, що в зв'язку з успішним розвитком у Болгарії марксистської історичної науки, з нагромадженням нових історичних фактів і відкриттям нових джерел, перед істориками виникає ряд важливих методологічних проблем, які чекають на своє розв'язання. Однією з цих проблем є висвітлення ролі географічного середовища в економічному розвитку Болгарії.

На початку статті автор коротко характеризує розвиток географічного напрямку в буржуазній соціології, починаючи від родоначальника цього напрямку французького вченого Жана Бодена (1530—1596), який першим зробив спробу пояснити розвиток суспільства впливом клімату. Послідовниками географічного напрямку були у Франції Монтеск'є, в Англії — Бокль, в Росії — Мечников, в Німеччині — Ратцель.

Більш докладно Н. Стефанов спиняється на характеристиці географічного напрямку у працях болгарських буржуазних істориків, філософів, соціологів. Родоначальником географізму в болгарській історичній науці автор вважає Івана Селиминського, який під впливом французьких просвітителів XVIII ст. і особливо Монтеск'є намагався пояснити суспільний розвиток географічними причинами. Представниками географічного напрямку в болгарській буржуазній історичній науці були також Петер Берон, чеський історик Константин Іречек, Стефан Бобчев, С. Н. Миларов, Петер Мутафчиев, Н. П. Благоев, Стефан Аврамов, Іван Кинкел та ряд інших, які вважали географічний фактор вирішальним в історичному розвитку болгарського суспільства.

Автор цілком вірно вказує на те, що в епоху імперіалізму географізм у буржуазній соціології і історії перероджується в так звану геополітику, яку реакційні імперіалі-

¹ Стефанов Н. Никола, Ролята на географската среда в общественото развитие и някои методологически проблеми на нашата историческа наука, журн. «Исторически преглед», № 3, София.

² В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 200.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, стор. 29.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. IV, стор. 10—11.

стичні кола використовують у своїх загарбницьких цілях.

Представниками геополітичної доктрини в буржуазній Болгарії були Петер Дервінгов і Іван Орманджієв. Останній, наприклад, твердив, що вся історія Болгарії була безперервною боротьбою за досягнення визначених для неї (Болгарії.— І. К.) самою природою кордонів», «боротьбою за об'єднання нашого народу в межах..., визначених вічною книгою природи»¹.

Основними недоліками географізму, який був сприйнятий багатьма болгарськими буржуазними соціологами і істориками, є те, що він спрямовував увагу дослідників на неправильний шлях, змушуючи їх шукати ключ до пояснення розвитку суспільства не всередині самого суспільства, а поза ним, в географічному середовищі, що оточує його.

Аналізуючи праці болгарських істориків-марксистів, які появились в народно-демократичній Болгарії, автор відмічає, що в Болгарії є ще ряд дослідників, які, «боячись скотитися на позиції географізму і повторити помилки деяких буржуазних істориків і соціологів, негативно ставляться до цього питання (про роль географічного середовища в суспільному розвитку.—І. К.) або ж звертають на нього недостатньо уваги»².

В статті наводиться ряд праць болгарських істориків («Коротка історія болгарського народу» Йано Митева, підручник з історії Болгарії для XI класу загальноосвітньої школи, двотомна «Історія Болгарії», «Економічна історія Болгарії» Жака Натана), в яких роль географічного середовища в історичному розвитку болгарського народу або ж зовсім не береться до уваги, або ж про неї говориться побіжно.

Деякі історики глибоко переконані, відмічає автор, що вони написали марксистське дослідження з даної проблеми, якщо в їх працях проведена матеріалістична теза про вирішальну роль способу виробництва у розвитку суспільства. Але ж науковий підхід до того чи іншого питання зобов'язує історика-марксиста не тільки показати вирішальну роль способу виробництва в процесі суспільного розвитку, а й розкрити ті причини, фактори й умови, які вносять глибоку своєрідність в історичний процес. Не можна писати історію продуктивних сил і виробничих відносин в тій чи іншій країні, якщо ізолюватись від конкретного географічного оточення даної країни.

Головним завданням історичної науки, яке і робить з неї справжню науку, є дослідження історичного процесу не як чогось загального і абстрактного, а в його конкретності і хронологічності. Для історії це є абсолютно обов'язковою умовою — без неї історія перетворюється в загальну схему.

Але в процесі свого викладу історик повинен наводити не всі географічні фактори,

а тільки ті, які в найбільшій мірі і найповніше розкривають зумовлені ними своєрідність і специфіку історичного процесу, тобто ті явища, які є найбільш типовими і суттєвими.

В кінці статті автор висловлює думку про необхідність створити глибоке, детальне і всебічне марксистсько-ленінське дослідження про вплив географічного середовища на економічний і суспільний розвиток Болгарії, що історикам слід приділяти більше уваги тим факторам, які зумовлюють своєрідність історичного процесу, а, показуючи вплив географічного середовища на розвиток суспільства, завжди підкреслювати залежність цього впливу від того чи іншого способу виробництва.

Методологічні проблеми, підняті в статті болгарського історика, мають велике значення не тільки для болгарської історичної науки, а й для радянської і, зокрема, для української історичної науки, бо історія людства «є дійсна частина історії природи, становлення природи людиною»¹.

В СРСР опубліковано кілька загальних праць про роль географічного середовища в суспільному розвитку². Але в цих працях майже зовсім не говориться про вплив географічного середовища на розвиток суспільства на різних етапах історії нашої Батьківщини. Немає спеціальних праць з цієї проблеми і в українській радянській історіографії.

Недостатня методологічна розробка цих питань призводить до того, що в працях українських радянських істориків мало уваги приділяється ролі географічного середовища в історичному розвитку українського народу. Це стосується праць як окремих авторів, так і колективних, якою є, наприклад, «Історія Української РСР».

Передові діячі української культури завжди закликали дослідників розглядати історію українського народу в нерозривному зв'язку з оточуючим його середовищем. Великий український революціонер-демократ Т. Г. Шевченко у своєму знаменитому «Щоденнику» підкреслював, що людина «обмежена природою, що оточує її»³. Шевченко завжди в своїх віршах змальовував гострі соціальні конфлікти, картини реального життя на фоні розкішної української природи, ще різкіше підкреслюючи цим тяжке становище трудящого люду на Україні.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. III, стор. 630.

² А. М. Восканян, О роли географической среды в развитии общества, М., 1956; С. В. Калесник, Человек и географическая среда, Л., 1950; Л. К. Иванов - Омский, Исторический материализм о роли географической среды в развитии общества, М., 1950; Ю. Жданов, Воздействие человека на природные процессы, М., 1952.

³ Т. Г. Шевченко, Твори в шести томах, т. V, К., 1951, стор. 44.

¹ Журн. «Исторически преглед», 1957, № 3, стор. 12.

² Там же, стор. 27.

І. Я. Франко також завжди виступав проти тих українських буржуазних істориків, письменників, поетів, які тільки милувалися красою української природи, забуваючи про несправедливості суспільного життя, про тяжку долю мужика. Франко у своїх філософських, економічних та історичних статтях¹, у своїх віршах завжди тісно пов'язував яскраві соціальні картини з навколишньою природою.

Видатний український письменник-демократ Панас Мирний розглядав також людину «як частину матеріальної природи».

Яким би періодом історії українського народу не займався дослідник, він завжди повинен пам'ятати, що народ жив не в безповітряному просторі, а що його оточувала природа, яка інколи допомагала йому, а інколи гальмувала його розвиток. Географічне

середовище завжди було, є і буде однією з необхідних умов матеріального життя суспільства, тому що саме з географічного оточення людина бере все, що необхідно для її життя.

В своєму матеріальному і суспільному житті люди завжди боролись і будуть боритись з силами природи, дедалі більше підкоряючи їх, перетворюючи і ставлячи собі на службу. В ході цієї боротьби виникали і виникатимуть нові й нові проблеми і завдання, для розв'язання яких потрібні будуть нові форми перетворення, використання географічного середовища.

Українські історики повинні серйозно зайнятись цими проблемами і створити праці, в яких були б розроблені методологічні принципи в питанні про роль географічного середовища в історичному розвитку українського народу на різних етапах.

¹ І. Я. Франко, Твори, т. 19, К., 1956

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НАРОДІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Наукові записки, т. 10, Інститут історії АН УРСР,
К., 1957.

Проблема впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії на розвиток революційного руху і політику зарубіжних країн, незважаючи на всю її надзвичайну важливість і актуальність, не знайшла ще більш чи менш повного висвітлення в радянській історичній літературі. Якщо з історії Жовтневої революції у всій її багатогранності щодо внутрішніх подій, громадянської війни та іноземної інтервенції написано чимало книг, брошур, статей і дисертацій, то міжнародному характерові революції, її всебічному впливу на різні сторони міжнародного життя і зокрема на піднесення революційного та національно-визвольного руху радянськими істориками приділялось ще недостатньо уваги¹. І якщо книгосховища Радянського Союзу в зв'язку з 40-річчям Великого Жовтня поповнюються значною кількістю публікацій, монографій, збірників, мемуарів та брошур, присвячених цій епохальній події, то це аж ніяк не знімає з радянських істориків дуже відповідального завдання дальшого глибокого дослідження цієї проблеми.

Історія суспільного розвитку знала не одну революцію, але жодна з них не мала такого величезного і багатопланного впливу на дальший розвиток суспільства, як Велика Жовтнева соціалістична революція в колишній Росії. В свій час французька буржуазна революція кінця XVIII ст. зробила

такий великий вплив на суспільний розвиток, що, за визначенням В. І. Леніна, «весь XIX вік пройшов під знаком французької революції...», проводив, здійснював частинами, доробляв те, що створили великі французькі революціонери...¹. Проте це була революція буржуазна, вона змінила економічний і політичний лад, але зберегла суспільну нерівність, зберегла класи і класову експлуатацію. Однією ж з найбільш важливих відмінностей нашої революції є те, що вона була пролетарською революцією, яка не тільки змінила економічний і політичний лад, а й ліквідувала експлуатацію людини людиною, встановила повну рівність людей різних рас і національностей. Революція 1917 р. в Росії дійсно була великою революцією, здійсненою в інтересах трудящих мас, і саме тому вона мала такий великий вплив на суспільно-політичне життя зарубіжних країн.

Дослідження проблеми впливу Жовтневої революції на розвиток революційної і національно-визвольної боротьби народів світу — робота дуже велика і складна. Події, які почали розвиватися в Європі, Азії й Америці під впливом радянської революції, дуже різноманітні, як різноманітні і фактори революції, що впливали на розвиток цих подій.

Героїчний робітничий клас Росії разом з біднішим селянством повалив владу капіталістів і поміщиків і встановив владу Рад. Це послужило прикладом для народів інших країн. Відомо, що в ряді країн робітничий клас, наслідуючи приклад революційних мас Росії, пішов по шляху революційного завоювання політичної влади.

Величезний вплив на міжнародні революційні сили справляли не тільки повалення влади експлуаторських класів у Росії, революційний запал, рішучість і героїка мас, які активно сприймалися міжнародним пролетаріатом в його революційній боротьбі, а й та форма державної влади, яку встановили робітники в Росії.

¹ Слід відмітити, що на Україні радянські історики почали розробляти окремі питання міжнародного характеру Великої Жовтневої революції, її впливу на зарубіжні країни, головним чином, після Великої Вітчизняної війни. Цій темі присвячені праці П. П. Удовиченка (Українсько-турецькі відносини 1919—1921 рр.), М. Ф. Лебовича (Угорська революція 1919 р.), В. І. Горкуна (Ленінський Декрет про мир) і ряд інших. (В даному разі не згадуються праці, в яких головна увага приділяється викриттю інтервенціоністської політики імперіалістичних держав).

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 328.

В. І. Ленін не раз підкреслював як один з дуже важливих проявів міжнародного впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції прагнення робітничого класу різних країн встановити у себе державну владу у вигляді Рад¹. Підтвердженням цього є поява Рад в ході революційної боротьби грядущих в Німеччині, Австрії, Угорщині, Баварії, Болгарії, Сербії, згодом в Китаї і г. д. В зв'язку з цим В. І. Ленін писав: «Радянський рух... ось та форма, яка в Росії була завойована, яка тепер в усьому світі поширюється, яка самою своєю назвою дає робітникам цілу програму»². Отже, такий фактор впливу, як форма державної влади, а саме — Радянської влади, зв'язаний був з явно вираженими класовими інтересами, прагненням покінчити з державною владою тануючої меншості і встановити народну владу. Боротьба за Ради була боротьбою за диктатуру пролетаріату.

Вплив Рад як державної форми диктатури пролетаріату на розвиток революційних подій в зарубіжних країнах посилювався також їх діяльністю. Перші ж заходи Радянської влади у внутрішній і зовнішній політиці, такі, як проголошення Декрету про мир, самовизначення і незалежність, рівність і суверенні права народів, вирішення аграрного питання і націоналізація банків і промисловості та інші, переконливо свідчили про те, що в Росії у формі Рад встановилась влада трудящих мас.

Ради як символ влади праці на противагу владі капіталу виявили свій вплив на міжнародні події у найрізноманітніших надрах. Отже, не дивно, що діяльність влади Рад знаходила такий активний відгук серед трудящих усього світу. Слово «Союзет», писав Ленін, «стало зрозумілим для всіх»³.

Надзвичайно важливим у дослідженні впливу Великої Жовтневої революції є питання політвлади мас і їх боротьба проти опортуністів і угодівців. Перемога Жовтневої революції в Росії і діяльність Рад були перемогою марксизму-ленінізму над реформізмом, доказом правильності стратегії і тактики більшовицької партії в період наростання загальної кризи капіталізму. Більшовицька партія підтвердила свою вірність революційному марксизмові в роки миру, війни і революції. Перемога соціалістичної революції, здійснена під керівництвом Комуністичної партії, ще більше посилила її міжнародний авторитет, посилила вплив більшовиків на революціонізацію мас далеко за межами Радянської Росії. «Більшовизм став світовою теорією і тактикою міжнародного пролетаріату»⁴. В різних країнах почали створюватись комуністичні партії.

Яскравим виразом впливу Жовтневої ре-

волюції на політвладу мас була боротьба робітників, рядових соціал-демократів проти опортуністів різних мастей, проти соціалшовіністів, поплічників буржуазії і зрадників робітничого класу. «Робітники руять із своїми соціал-зрадниками, Гомперсами, Гендерсонами, Реноделями, Шейдеманами, Реннерами. Робітники йдуть поволи, але неукильно до комуністичної, більшовицької тактики, до пролетарської революції, яка одна спроможна врятувати гинучу культуру і гинуче людство»¹.

Більш чи менш повне висвітлення впливу Великої Жовтня на хід історичних подій може бути лише тоді, коли воно включатиме також дослідження розвитку національно-визвольного руху. Саме тепер, коли на наших очах розвалюється віками створювана, потоками крові полита система колоніалізму, особливо важливо показати роль Жовтневої революції у цьому процесі. Показ розвитку національно-визвольної боротьби необхідний для того, щоб викрити до кінця різні «теорії» деколонізації, базикання буржуазних ідеологів про те, що імперіалістичні держави нібито «з доброї волі» здають одну за одною свої позиції в колішньому колоніальному світі.

В час, коли народні маси Європи, Азії, Америки, Африки гаряче вітали перемогу пролетарської революції в Росії, діяльність Рад і боролися за мир, свободу, за завойовання політичної влади, панівні класи імперіалістичних країн почали всіляко протидіяти впливові революції, боролися проти неї і проти Радянської влади як у Росії, так і в інших країнах.

Можна було б вказати ще на ряд інших моментів, які потребують глибокого дослідження істориків з плані впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в зарубіжних країнах, але, на нашу думку, досить і того, що сказано, щоб ще раз підкреслити невичерпність і глибину проблеми.

Колектив істориків підготував, а Інститут історії АН УРСР видав збірник статей, присвячених Великій Жовтневій соціалістичній революції («Наукові записки», т. 10). Автори статей рецензованого збірника, спираючись на численні, значною мірою невідомі промисловості історичні факти, яскраво змальовують, як могутні революційні хвилі, викликані перемогою Великої Жовтня, прокотились над кордонами, над багнетами армій імперіалістичних держав, досягли найвіддаленіших куточків земної кулі і активізувавши боротьбу трудящих зарубіжних країн за знищення всіх видів економічного, політичного, національного та ідеологічного гніту.

Збірник відкривається статтю Д. М. Сташевського «Велика Жовтнева соціалістична революція та країни капіталістичного світу (1917—1920 рр.)», присвяченою всевітньо-історичному значенню пролетарської рево-

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 445, 446 та ін.

² Там же, стор. 445.

³ Там же, стор. 446.

⁴ Там же, стор. 95.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 56.

лющі в Росії, гарячому відгуку, який знайшов в експлуатованих масах всього світу героїчний приклад російського пролетаріату.

На перших порах піднесення революційного руху в усьому світі, викликане подіями в Росії, найбільш яскраво виявилось у формі боротьби проти продовження імперіалістичної війни. Першим законодавчим актом побідоносного пролетаріату Росії був написаний великим Леніним Декрет про мир. Ленінська програма негайного демократичного миру зустріла одностайну підтримку трудящих мас світу і насамперед народів воюючих країн Європи, що була головним театром воєнних дій. Це важливе питання знайшло всебічне висвітлення і наукове обґрунтування у статті В. І. Горкуна «Вплив ленінського Декрету про мир на зростання антивоєнної боротьби у воюючих країнах». Одностайна підтримка радянських мирних пропозицій народами зарубіжних країн була одним з проявів того величезного впливу, який мала Жовтнева революція на розвиток історичних подій в усьому світі.

Статтю В. І. Горкуна доповнює змістовне повідомлення К. Д. Петряєва (Одеса) «Боротьба трудящих Німеччини проти мілітаризму в кінці 1918 — на початку 1919 рр.». Нині, коли мілітаристи в Західній Німеччині знову намагаються підвести голову, вивчення уроків недавньої історії, висвітлення причин слабкості антимілітаристського руху, що охопив Німеччину після закінчення першої світової війни, є особливо актуальним.

Революціонізуючий вплив ідей Жовтня на капіталістичні країни зумовлювався економічним і політичним становищем, глибокими класовими і національними суперечностями, що особливо загострилися в цих країнах в роки імперіалістичної війни. Автори ряду статей збірника (І. М. Кулінич, М. Ф. Лебович, Ю. О. Боев, Р. Г. Симоненко, К. Д. Петряєв та ін.) глибоко аналізують внутрішнє становище в окремих країнах, характеризуючи той ґрунт, на який впали зерна Жовтневої революції¹. Такий аналіз робить більш зрозумілим величезне революційне піднесення, яке охопило трудящих капіталістичних країн зразу ж після Жовтня 1917 р.

Передові робітники капіталістичних держав спочатку своїм класовим інстинктом відчували, а згодом побачили і усвідомили, що

¹ «Наукові записки» Інституту історії АН УРСР, т. 10, 1957, І. М. Кулінич, Розвиток революційного руху в Болгарії під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в 1917—1918 рр.; М. Ф. Лебович, Перелом в робітничому русі Угорщини — результат впливу Великого Жовтня (кінець 1917 — середина 1918 р.); Ю. О. Боев, 3 історії робітничого руху у Франції в період 1917—1920 рр.; Р. Г. Симоненко, Вплив Жовтневої революції на розвиток робітничого руху в США у 1917—1918 рр.

трудящі народженої Жовтнем Країни Рад роблять і їх справу. Переконалися у цьому, народні маси рішуче піднімалися на боротьбу за своє соціальне визволення, за соціалізм. «Лозунги Великої Жовтневої соціалістичної революції», — пише в своїй статті І. М. Кулінич, — були близькі і зрозумілі болгарським трудящим, що задихались під гнітом «своїх» та іноземних капіталістів і боролись проти антинародної політики монархічного уряду. Жовтнева революція показувала трудящим Болгарії шляхи і мету революційної боротьби, відкривала перед ними перспективу демократичного миру¹.

«Нагнені прикладом російських пролетарів», — відзначається в статті С. М. Пархомчука «Революційне піднесення в Румунії під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції», — трудящі багатьох міст і сіл Румунії вже в перший місяць після Жовтня відкрито виступили за припинення війни і за передачу землі селянам, заводів і фабрик — робітникам².

М. Ф. Лебович (Львів) підкреслює в своїй статті, що після Жовтневої революції в Росії революційні виступи угорських робітників, солдатів і селянської бідноти набули величезного розмаху, а ім'я геніального засновника першої соціалістичної держави — великого Леніна — стало найпопулярнішим серед трудящих Угорщини³.

«Французький народ, — зазначає в статті, присвяченій історії робітничого руху у Франції в 1917—1920 рр., Ю. О. Боев, — відчув у Жовтневій революції початок нової історичної епохи, яка різко змінить і політичні умови, і характер боротьби, і можливість здійснення соціальних сподівань народних мас у самій Франції»⁴.

Перегортаючи сторінки збірника, читач зустрічається з великою кількістю фактів про бурхливий розвиток подій новітньої історії, яку творили народні маси під впливом Великого Жовтня.

Про піднесення революційного руху в Югославії в 1918—1920 рр. пишуть В. І. Клоков та І. А. Петерс в статті «Велика Жовтнева соціалістична революція і піднесення революційного руху в Югославії в 1918—1920 рр.». Питанню про вплив Жовтневої революції на розвиток робітничого руху в США в 1917—1918 рр. присвятив свою змістовну, насичену багатьма цікавими фактами статтю Р. Г. Симоненко. Про активізацію робітничого руху в Німеччині в 1917—1923 рр. говориться у вміщеному в збірнику огляді німецької прогресивної історичної літератури, написаному Г. П. Коротаєвським⁵. Огляд доповнений цінним бібліографічним покажчиком до історії революційного руху німецького пролетаріату в 1917—1923 рр.

¹ «Наукові записки...», т. 10, стор. 155.

² Там же, стор. 172.

³ Там же, стор. 193.

⁴ Там же, стор. 247.

⁵ Там же, стор. 384—401.

Оригінальний є повідомлення П. М. Калениченка, присвячене не виченому до цього часу питанню про виникнення місцевих органів народної влади на польських землях, визволених Червоною Армією влітку 1920 р.¹

Перемогу Жовтневої революції з захопленням зустріли трудящі і найбільш віддалених від Росії країн. В цьому зв'язку особливий інтерес викликає зміщена у збірнику змістовна стаття діяча української прогресивної еміграції в Канаді П. І. Кравчука «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на прогресивний рух канадських українців». П. І. Кравчук розповідає про великий інтерес, з яким трудящі українці Канади слідували за подіями в Росії, про радість, з якою вони вітали створення першої в світі соціалістичної держави і проголошення Радянської влади на Україні 25 грудня 1917 р. «Коли пролунав по світу постріл «Аврори»,— пише автор,— українські трудящі в Канаді стали на шлях підтримки Великої Жовтневої соціалістичної революції»². Вплив Жовтня значно прискорив зростання робітничого і зокрема українського прогресивного руху в Канаді. Стаття викриває лакейське нутро українських буржуазних націоналістів у Канаді і США, які услід за своїми «ідейними батьками» в Європі ратували за «самостійну» Україну—Україну з капіталістами і поміщиками. «Але трудящі українці в Канаді,— говорить автор,— хотіли такої України, де при владі були б робітники і селяни»³.

Жовтнева революція, проклавши шлях до соціалізму для всього людства, відкриває епоху розквітавання народів колоніальних і залежних країн. Промінь Жовтня освітив народам Сходу шлях до національного відродження. Президент Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ші Мінь, виступаючи на ювілейній сесії Верховної Ради СРСР 6 листопада 1957 р., так підсумував значення Жовтня для східних народів: «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції мала особливо нецініме значення для історичної долі народів Сходу. Вона збудила пригноблені народи Азії, вказала шлях визволення народам інших колоніальних і залежних країн, дала їм приклад дійсної національної свободи»⁴. Під безпосереднім впливом перемоги соціалістичної революції в Росії національно-визвольний рух розгорнувся в усіх без винятку колоніальних районах земної кулі. Жовтнева революція стала тим зовнішнім поштовхом, який внаслідок об'єктивних внутрішніх причин підняв народи колонії на боротьбу за своє визволення.

Детальний аналіз розвитку визвольної боротьби народів Китаю, Індії та інших

східних країн подано у зміщеній в збірнику цікавій статті Л. О. Лещенка «Про вплив Жовтневої революції на розвиток визвольної боротьби народів Китаю, Індії та Японії». Велику увагу автор приділяє піднесенню революційного руху в Китаї. Найяскравішим проявом безпосереднього впливу Жовтневої революції на розвиток визвольної боротьби трудящих Китаю були відомі травневі події 1919 р., які прискорили формування революційних сил в країні, підготували ґрунт для розгортання могутньої народної революції, для створення в 1921 р. Комуністичної партії Китаю.

«Революціонізуючі ідеї Жовтневої революції,— пише Лещенко,— проникали в саму товщу народних мас Китаю, оволодівали ними і ставали матеріальною силою в боротьбі проти гнобителів і експлуататорів»¹. Вплив Великого Жовтня вирішив долю китайської революції, яка йшла по шляху Жовтневої революції, була її продовженням і розвитком.

Значного впливу Жовтневої революції зазнала інша велика країна Азії— Індія. В статті Л. О. Лещенка наведені численні факти, які переконливо свідчать про те, що Жовтнева революція стала джерелом натхнення індійського народу в боротьбі проти англійських колонізаторів.

Масовий національно-визвольний рух охопив у 1917—1920 рр. багато країн Сходу. Виступи проти колонізаторів поширилися в Кореї, Індонезії, Монголії. Піднялась хвиля визвольної боротьби народів Ірану, Афганістану, Туреччини, Єгипту та інших країн. Виступи поневолених та залежних народів, що почалися після Жовтневої революції, свідчили про початок кризи колоніальної політики імперіалістів, яка в решті решт привела до розпаду всієї колоніальної системи імперіалізму.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала у імперіалістичних хижаків смертельний жах. Міжнародна реакція використала всі можливі засоби боротьби для того, щоб задушити соціалістичну республіку при самому її зародженні і обмежити вплив всеперемагаючих ідей Великого Жовтня. В статтях збірника викривається пряма і таємна, відверта і замаскована боротьба міжнародного імперіалізму проти молодого Країни Рад, проти революційних народних мас.

Жовтнева революція піднесла на новий рівень ідеї пролетарського інтернаціоналізму, загартувала міжнародну солідарність трудящих. І коли імперіалісти, намагаючись повернути назад хід історії, спробували силою зброї і блокадою придушити революцію, над світом пронісся бойовий клич «Руки геть від Радянської Росії!».

В збірнику наведені десятки яскравих прикладів бойового здійснення принципів пролетарського інтернаціоналізму. Майже в кожній статті показано, як трудящі зару-

¹ «Наукові записки...» т. 10, 350—363.

² Там же, стор. 296.

³ Там же, стор. 309.

⁴ Газ. «Правда» від 7 листопада 1957 р.

¹ «Наукові записки...», т. 10, стор. 81.

біжних країн мітингами, демонстраціями, страйками солідарності допомагали Жовтневій революції і молодій Радянській державі. Пролетарі відмовлялись вантажити і відправляти в Радянську Росію зброю і спорядження для інтервентів і контрреволюції. Серед союзних армій, що вторглися в Країну Рад, спалахували повстання.

Підкреслюючи значення великої підтримки, яку подали трудящі всіх країн молодій Радянській республіці, М. С. Хрущов на ювілейній сесії Верховної Ради СРСР говорив: «Разом з трудящими Радянської Росії билися проти ворогів революції і національні частини, що склалися з революційно настроєних китайських, угорських, польських, югославських, фінських, румунських, німецьких, чехословацьких товаришів, трудящих інших країн, які перебували тоді в Радянській Росії»¹.

В 1919 р. в рядах Червоної Армії перебувало близько 30—40 тис. китайських робітників, які разом з радянським народом билися проти збройної інтервенції імперіалістів. Цей факт наведений в статті Л. О. Лещенка.

І. А. Петерс в своїй статті «Участь чехословацьких комуністів у захисті Радянської республіки в 1918—1920 рр.» на основі широкого використання архівних матеріалів розповідає про те, як тисячі чехів і словаків поруч з своїми російськими братами із зброєю в руках захищали завоювання Жовтня. Цьому ж питанню присвячене повідомлення «Чеські і словацькі червоноармійці в боях за Радянську Україну в 1918—1920 рр.». Автор повідомлення — чехословацький історик Індрих Весели наводить ряд цікавих фактів про дружні бойові взаємозв'язки між чехами, словаками і українцями в період промадянської війни та інземної інтервенції. «Понад 10 тисяч чехів і словаків, — пише автор, — не вагаючись, пішли на бій, і багато з них віддали своє життя, захищаючи першу в світі Радянську державу. Вони скріпили своєю кров'ю братерську дружбу трудящих Росії і України з народами Чехословаччини»².

У збірнику вміщено і матеріали про участь трудящих поляків у Жовтневій революції та у захисті Радянської влади. В статті «Участь трудящих поляків у Жовтневій революції» Валентина Найдус (Польща) на основі широкого використання джерел, в тому числі й архівних, намалювала яскраву картину спільної боротьби трудящих Росії і польських революційних сил за перемогу соціалістичної революції.

Питанню про те, як у полум'ї революції гартувалась дружба, співробітництво і класова солідарність українських і угорських трудящих, присвятив свій огляд документів Ф. П. Шевченко.

Досвід боротьби проти інтервенції та

контрреволюції навчив трудящих світу високо тримати прапор пролетарського інтернаціоналізму. Боротьба трудящих мас капіталістичних країн за підтримку Радянської Росії тісно перепліталась з їх боротьбою за власні права, була її складовою частиною.

Важливішим наслідком Великої Жовтневої соціалістичної революції було широке розповсюдження марксистської теорії. Перемога Жовтня посилила позиції марксизму і викликала серед революціонерів палке прагнення йти по шляху російських більшовиків. Здійснивши різкий поворот в ідеології робітничого класу, Жовтнева революція допомогла міжнародному робітничому рухові подолати засилья опортунізму, який панував до цього на Заході, і стати на позиції революційної боротьби за повалення капіталізму. Перед робітничим класом капіталістичних країн встало питання про необхідність утворення дійсно революційних партій, які були б спроможні позбавитись від прогнилих залишків соціал-реформізму і розвинути досвід російських більшовиків.

Автори вміщених у збірнику статей підкреслюють цей важливіший наслідок перемоги Жовтневої революції, приділяючи значну увагу розвитку і зростанню комуністичного руху в різних країнах. В багатьох статтях змальовується послідовна картина формування братерських комуністичних і робітничих партій. І. С. Дзюбко, зокрема, вмістив у збірнику критичну статтю «Цінна праця з історії створення Комуністичної партії Чехословаччини», присвячену праці чехословацького історика Індриха Веселого «Заснування Комуністичної партії Чехословаччини».

Багаторічна напружена боротьба, яка велась російськими більшовиками, очолюваними В. І. Леніним, і революційними силами інших країн проти опортунізму і ревізіонізму, за партії нового типу, за нову міжнародну організацію світового пролетаріату, завершилась у 1919 р. створенням Комуністичного Інтернаціоналу. Ленінізм перетворився у бойовий прапор міжнародного пролетаріату.

Цінний збірник, який, безсумнівно, буде з задоволенням зустрінутий радянським читачем, являє собою колективну працю наукових співробітників Інституту історії АН УРСР, викладачів вузів республіки і, що особливо приємно, істориків окремих народно-демократичних країн. Цілком природно, що не всі статті написані з однаковою силою, з однаковою повнотою аналізу подій, з однаковим урахуванням особливостей історичного розвитку кожної окремої країни. Серйозним недоліком збірника, на нашу думку, є те, що автори не націлили змісту своїх статей на критику і викриття реакційних буржуазних праць, які видавалися і видаються за кордоном, щоб фальсифікувати історію, паплюжити Жовтневу революцію і революційні події, що розгорнулися під її впливом в зарубіжних країнах.

¹ Газ. «Радянська Україна» від 7 листопада 1957 р.

² «Наукові записки...», т. 10, стор. 349.

Було б бажано знайти в збірнику більше матеріалів, присвячених впливові окремих факторів, ідей Великого Жовтня на розвиток революційного та національно-визвольного руху в країнах світу.

Збірник набагато б виграв, якби в ньому була вступна або ж заключна узагальнююча стаття теоретичного напрямку. Зустрічаються подекуди в збірнику редакційні і деякі інші недоліки, які, звичайно, не можуть серйозно вплинути на його загальну позитивну оцінку.

* *
*

В свій час К. Маркс і Ф. Енгельс у передмові до російського видання «Маніфесту Комуністичної партії» писали, що в 40-х роках XIX ст. Росія і Сполучені Штати Америки постачали Європі сировину і служили в той же час ринком для збуту її промислових виробів. Отже, обидві вони були тоді так чи інакше оплотом існуючого в Європі ладу¹. На початку 80-х років, як відзначалося в цій же передмові, Росія вже являла собою «передовий загін революційного руху в Європі»².

А ще через кілька років, у 1887 р., Ф. Енгельс геніально передбачав, що недалекий той час, коли наступить крах старих держав, коли людство буде свідком того, як «корони дюжинами валяються по бруку і не знаходиться нікого, щоб підняти ці корони»³. Передбачення великих вчителів марксизму здійснилося. Жовтнева революція вивела Росію на шлях соціалізму. Не минуло й 30 років, як услід за нею пішли інші країни Європи і Азії. Чимало корон покотилося по бруку. Недалеко той час, ко-

ли спадуть останні корони. А Сполучені Штати Америки все ще продовжують залишатися оплотом старої капіталістичної Європи, оплотом реакції та імперіалізму. Всіма силами прагнуть імперіалісти продовжити своє існування, вдаючись долюбих засобів — від дешевих пропагандистських викрутів до зброї. Але капіталістична система вже приречена історією на загибель, і ніякі спроби поборників капіталізму не спроможні зупинити хід історичного розвитку.

Основним змістом нашого століття, нашої епохи є перехід від капіталізму до соціалізму, початий Великою Жовтневою соціалістичною революцією. Перемігши спочатку в одній країні, соціалізм став нині могутньою світовою системою. Понад 950 млн. людей в соціалістичних країнах вживають всіх заходів до того, щоб побудувати соціалізм і наблизити торжество комунізму. Тепер уже не одна Комуністична партія Росії, як було 40 років тому, а десятки випробуваних в боях комуністичних і робітничих партій, що об'єднують в своїх рядах більше 33 млн. комуністів, єдиним фронтом ведуть боротьбу за перемогу комунізму.

М. С. Хрущов говорив 6 листопада 1957 р.: «Сьогодні під прапором марксизму-ленінізму йдуть сотні мільйонів людей. Завтра під цей переможний прапор стануть нові десятки і сотні мільйонів трудящих!».

Досвід 40-річного існування Радянського Союзу не залишає ніякого сумніву в тому, що ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції переможуть в усьому світі.

В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ,
А. Ф. КІЗЧЕНКО

РАДЯНСЬКЕ І КУЛЬТУРНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ В ПЕРШІ РОКИ БОРОТЬБИ ЗА СОЦІАЛІСТИЧНУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ КРАЇНИ

О. Б. С л у ц ь к и й, «Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926—1929 рр.)»,
Видавництво АН УРСР, К., 1957, 211 с.

Радянський народ з великим піднесенням зустрічає сорокаріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. За роки Радянської влади трудящі нашої країни пройшли славний шлях героїчної боротьби і перемог. Головним підсумком цієї боротьби є перемога соціалізму в нашій країні. Робітничий клас і трудове селянство,

керовані Комуністичною партією, переборюючи відчайдушний опір скинутих експлуататорських класів, в умовах ворожого капіталістичного оточення сміливо пішли по незвіданому шляху історичної творчості нового життя. Озброєні ленінською програмою будівництва соціалізму, трудящі маси здійснили соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства, провели культурну революцію.

В братерській сім'ї радянських народів в результаті послідовного здійснення ленінської національної політики яскраво

¹ Див. К. Маркс, Ф. Енгельс, Вибрані твори, т. 1, К., 1951, стор. 3.

² Там же.

³ К. Маркс, Ф. Енгельс, Соч., т. XVI, ч. I, стор. 303, 304.

проявились могутні творчі сили народу Радянської України. Трудящі України за роки Радянської влади при братній підтримці всіх народів СРСР і перш за все російського народу досягли значних успіхів у розвитку економіки і культури.

Питанню боротьби українського народу, керованого Комуністичною партією, за розгортання радянського і культурного будівництва в перші роки соціалістичної індустріалізації країни і присвячена монографія О. Б. Слущького.

У монографії на великому архівному матеріалі розкривається боротьба за здійснення соціалістичної індустріалізації, за створення умов для колективізації, показано, як трудящі Української РСР під керівництвом Комуністичної партії вели одночасно боротьбу за проведення культурної революції в місті і на селі, яких успіхів досягли вони на фронті радянського і культурного будівництва.

В першому розділі книги автор обґрунтував необхідність соціалістичної індустріалізації країни і показав перші успіхи в боротьбі за її здійснення. Відомо, що на кінець відбудовного періоду на Україні, як і в усій Радянській країні, були досягнуті певні успіхи у відбудові народного господарства. Але, незважаючи на досягнення, Радянська країна залишалася ще технічно відсталою, аграрною країною. Для побудови матеріальної бази соціалізму і створення умов для повної економічної незалежності від капіталістичних держав необхідна була потужна соціалістична індустрія. Розробляючи конкретну програму соціалістичної індустріалізації країни, Комуністична партія керувалась вказівками В. І. Леніна про те, що важка промисловість є основою радянської економіки, що тільки соціалістична індустрія може бути необхідною матеріальною базою для соціалістичного перетворення сільського господарства, що тільки вона здатна забезпечити швидке зростання легкої і харчової промисловості, створити умови для крутого піднесення матеріального і культурного рівня трудящих.

Разом з тим соціалістична індустріалізація, як справедливо підкреслює автор, була необхідною передумовою для успішного проведення ленінської національної політики. Лише здійснивши індустріалізацію країни, можна було подолати фактичну нерівність у господарському і культурному розвитку народів Радянської країни.

Автор, розкриваючи суть соціалістичної індустріалізації, показує її відмінність від капіталістичного методу індустріалізації, підкреслює труднощі, які довелось переборювати молодій Радянській країні на шляху соціалістичного будівництва. Ці труднощі були зв'язані з вишуканням коштів, з необхідністю прискорених темпів індустріалізації, з шаленим опором міжнародної реакції та її агентури всередині нашої країни.

Проте всі намагання імперіалістичних

урядів країн Заходу створити єдиний антирадянський фронт, розв'язати війну проти СРСР, щоб зірвати соціалістичне будівництво в нашій країні, зазнали повного краху. Центральний Комітет, очолюваний після смерті В. І. Леніна Й. В. Сталіним, згуртував усі антипартійні угруповання, згуртував партію у велику монолітну силу, яка, впевнено переборюючи незгоди і труднощі, повела країну ленінським шляхом будівництва соціалізму.

Велику увагу приділяє автор висвітленню перших успіхів соціалістичної індустріалізації на Україні, росту трудової активності трудящих республіки. На Україні розгорнулось будівництво Дніпровської гідроелектростанції ім. Леніна, будувались районні станції — Штерівська, Харківська, Київська, Криворізька і багато інших. Всього в республіці в 1927/28 р. будувалось 50 електростанцій (стор. 22).

Почалося будівництво нових металургійних і машинобудівних заводів, вугільних шахт. Тільки в 1928/29 р. було введено в дію 9 нових доменних печей виробничого потужністю понад 3 тис. т чавуну на добу. В 1929 р. стали до ладу Горлівський та Рутченківський коксові заводи, в Донбасі почалося будівництво 17 великих та 6 середніх шахт, а на 16 діючих шахтах була проведена докорінна реконструкція.

Швидко зростання важкої індустрії забезпечувало будівництво та реконструкцію підприємств легкої і харчової промисловості на Україні. Внаслідок цього питома вага промисловості в народному господарстві УРСР послідовно підвищувалась і в 1929 р. становила 56,3% проти 42,4% в 1913 р. Змінилась структура самої промисловості. Так, питома вага важкої промисловості в усій ценовій промисловості становила в 1929 р. вже 55,4% (стор. 27). Це був найважливіший успіх політики соціалістичної індустріалізації.

Комуністична партія і Радянський уряд, підкреслюється в монографії, послідовно вели курс на переважне зростання важкої індустрії—основи радянської економіки—і на цій базі поліпшували матеріальний добробут і піднімали культурний рівень трудящих республіки. Перші успіхи політики соціалістичної індустріалізації мали вирішальне значення для реконструкції сільського господарства.

Всі ці успіхи на шляху соціалістичної індустріалізації були досягнуті завдяки високому трудовому піднесенню трудящих мас, керованих Комуністичною партією. Робітники домагались поліпшення організації виробництва, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції. Особливо великий трудовий ентузіазм, що охопив мільйони робітників, був викликаний прийняттям першого п'ятирічного плану. Цей ентузіазм виявився в соціалістичному змаганні, в ударництві, в розгортанні раціоналізації та робітничого винахідництва.

Показуючи, як були досягнуті перші вирішальні успіхи у здійсненні політики соціалістичної індустріалізації країни, розкриваючи причини цих успіхів, автор, проте, не показав багатогранної роботи місцевих партійних організацій, які безпосередньо проводили в життя генеральну лінію партії на соціалістичну індустріалізацію країни. Автор наводить багато яскравих прикладів масового героїзму трудящих. Це є позитивним у роботі. Але чому немає жодного прикладу про авангардну роль комуністів та комсомольців. Адже відомо, що саме комуністи і комсомольці показували приклад в соціалістичному змаганні, піднімали робітничі маси на нові трудові перемоги.

В першому розділі зустрічаються суперечливі висновки. Так, на стор. 34 підкреслюється, що одним із головних недоліків в 1929 р. було відставання росту продуктивності праці від підвищення заробітної плати. А через кілька сторінок автор робить протилежний висновок, що в 1929 р. було «досягнуто вирішального перелому в піднесенні продуктивності праці» (стор. 40).

Розгортання радянського будівництва на Україні в 1926—1929 рр. автор розкриває в другому розділі монографії. Він підкреслює, що великі і складні завдання, які стояли перед країною, напружені міжнародні і внутрішні обставини вимагали бездоганної і злагодженої роботи усіх ланок радянського державного апарату, його тісного зв'язку з трудящими масами. Тому Комуністична партія наполегливо боролась за те, щоб радянський державний апарат стояв завжди на висоті завдань, що висувалися складною історичною обстановкою, надавала великого значення його вдосконаленню.

В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію була проведена докорінна перебудова практичної роботи центральних і місцевих органів Радянської влади. Ця перебудова йшла, насамперед, в напрямі розширення прав місцевих Рад і розвантаження вищих урядових органів від розгляду порівняно незначних питань, які з успіхом могли бути розв'язані на місцях. Розширення прав і повноважень місцевих органів влади значно поліпшило їх діяльність.

Важливу роль у поліпшенні роботи органів державної влади відіграло усунення паралелізму в їх роботі. Партія та уряд провели велику роботу по спрощенню, здешевленню і раціоналізації всіх ланок державного апарату. Автор наводить приклад, що тільки по народних комісаріатах УРСР і по центральних республіканських установах було скорочено 1084 штатні одиниці і 181 структурну одиницю, що дало річну економію в 1 млн. крб. Крім того, понад 5 млн. крб. економії на рік дала раціоналізація апаратів окривконкомів (стор. 53). Внаслідок цієї роботи значно скоротився адміністративно-управлінський персонал, а більшість вивільнених

з республіканських, окружних і районних установ працівників була направлена на постійну роботу в сільські Ради, колгоспи, в сільські кооперативи та культурно-освітні установи.

Центральне місце в діяльності Комуністичної партії і Радянського уряду, спрямованій на удосконалення радянського державного апарату, належало боротьбі проти найзапеклішого ворога молодого радянської державності — бюрократизму. Автор розкриває заходи Комуністичної партії і Радянського уряду по викорчуванню бюрократизму з усіх ланок державного апарату і залученню до цієї боротьби мільйонних мас робітників і селян.

В монографії розкриваються заходи Комуністичної партії, спрямовані на зміцнення органів державного управління національними кадрами. До них відносилось перш за все проведення українізації партійного, радянського, кооперативного та профспілкового апаратів Української РСР. Уже на 1930 р. питома вага українців серед керівних кадрів і фахівців у народному господарстві УРСР становила 48,2%, а серед керівних кадрів транспорту—58%, сільського господарства—69,8% і т. д. (стор. 78).

Всією роботою по здійсненню завдань підготовки національних кадрів керував ЦК КП(б)У, що забезпечило уже в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни виховання численних національних кадрів.

Позитивним у праці є те, що автор не обмежується тільки показом заходів по зміцненню органів державної влади, але й розкриває їх боротьбу за успішне перетворення в життя генеральної лінії партії на соціалістичну індустріалізацію країни. На численних прикладах автор показує діяльність центральних і місцевих органів влади, підкреслюючи, що вони здійснювали керівництво всіма галузями народного господарства, забезпечували проведення соціалістичної індустріалізації, підготовляли умови для переходу до масового колгоспного будівництва, сприяли дальшому розвитку радянської культури.

Комуністична партія приділяла велику увагу по зміцненню міських і сільських Рад. Внаслідок цього значно поліпшилася структура міських Рад України. З 1926 по 1929 р. кількість робітників у складі депутатів міськрад збільшилася з 49,2 до 56,6% (стор. 97). Значно посилюся партійно-комсомольський прошарок серед депутатів міськрад. Особливо значні успіхи були досягнуті сільськими Радами у здійсненні хлібозаготівель, у справі колективізації сільського господарства, а також у розгортанні культурно-освітньої роботи на селі.

Поліпшенню діяльності партійних і радянських органів у селах Української РСР велику увагу приділяв ЦК ВКП(б), який в листопаді 1929 р. заслухав доповідь ЦК КП(б)У «Про сільське господарство України та про роботу на селі». Рішення з

цього питання було конкретною програмою поліпшення партійної роботи на селі для всіх партійних і радянських організацій України. Автор робить висновок, що всі ці заходи партії та уряду були вирішальним фактором у зміцненні і дальшому розвитку молоді радянської державності УРСР в роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни.

На нашу думку, невиправданим є те, що виклад цього розділу автор розпочинає із заходів по скороченню і раціоналізації державного апарату. Бажано було б розпочати цей розділ з висвітлення питання про завдання Рад в нових умовах, перебудову роботи, активізації їх діяльності на основі проведення виборів до Рад, розширення соціалістичної демократії та залучення до участі в Радах широких мас трудящих. Тут же треба було дати аналіз роботи з'їздів Рад. Не можна сказати, що ці питання не висвітлюються автором, але вони тонуть серед інших питань.

Третій розділ книги присвячений показу розвитку української радянської культури в перші роки соціалістичної індустріалізації.

В ленінський план побудови соціалізму органічно входили завдання культурної революції, підготовки кадрів кваліфікованих спеціалістів для всіх галузей народного господарства нашої країни. Автор рецензованої книги правильно підкреслює, що політика соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства рішуче впливала на піднесення радянської культури, а радянська багатонаціональна культура, в свою чергу, відіграла велику роль у здійсненні завдань соціалістичного будівництва, які стояли перед нашою країною.

Тому справедливо в книзі належна увага приділяється таким питанням, як роль радянської культури в боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни, піднесення народної освіти, підготовка кадрів нових спеціалістів для народного господарства, роль культурно-освітніх організацій і преси в боротьбі за комуністичне виховання трудящих.

На великому і цікавому матеріалі автор широко показав багатогранну діяльність Комуністичної партії і Радянського уряду в галузі культурного будівництва на Україні, особливо роботу по проведенню загального обов'язкового початкового навчання, по підготовці кадрів спеціалістів, що являло собою основну неодмінну умову здійснення культурної революції.

Ця діяльність, як відзначає автор, уже в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни дала значні позитивні результати. Так, з 1927 по 1929 р.

кількість неписьмених по УРСР скоротилась на 800 тис. чоловік; письменних у рес публіці стало 74% (стор. 158). Якщо 1928 р. вузами України було підготовлено 3640 інженерів, агрономів, лікарів, педагогів, зоотехніків, працівників мистецтв, то в 1929 р. вищою школою республіки було випущено 5154 спеціалісти, а всього: 1928—1929 рр. інститутами і технікумами України було підготовлено 16 816 кваліфікованих спеціалістів для всіх галузей на родного господарства і культурного будівництва (стор. 173—174). Набагато виросла кількість культурно-освітніх установ і преса на Україні, поліпшилась їх діяльність, що сприяло здійсненню культурної революції.

В цілому автор досить повно висвітлює розвиток української радянської культури в перші роки боротьби за індустріалізацію країни, показав не тільки успіхи, а й ті труднощі, недоліки, які доводилося переборювати Комуністичній партії на шляху здійснення завдань культурної революції.

Проте, на жаль, деякі питання в цьому розділі лише поставлені, але не розв'язані. Так, у першому розділі роль радянської культури в боротьбі за соціалістичну індустріалізацію країни висвітлена декларативно, без переконливих прикладів і фактів. Основну увагу в цьому розділі автор приділяє показу тісних зв'язків і співробітництва в галузі культури представників українського, російського та інших народів СРСР, формам цих зв'язків. Це правильно і не викликає заперечень, але ж роль радянської культури в боротьбі за соціалістичну індустріалізацію цим не обмежувалась.

Чомусь зовсім не показано в книзі, як розвивалась наука, мистецтво і література на Україні, нічого не говориться про видатних діячів радянської культури цього періоду.

Все це також стосується питань розвитку культури. Слід було б також показати велику політико-виховну роботу партії серед трудящих, а особливо велику роботу партійних організацій в галузі науково-атеїстичної пропаганди, боротьбу з залишками буржуазної ідеології.

Незважаючи на зазначені недоліки, книга заслуговує на увагу. В ній зібрано цікавий матеріал з питань соціалістичної індустріалізації, радянського і культурного будівництва на Україні в 1926—1929 рр. Монографія Б. О. Слуцького дуже цінна для викладачів, студентів, пропагандистів і практичних працівників.

М. Т. БОРТНІЧУК
Н. Ю. КОСТРИЦЯ
Ф. П. ОСТАПЕНКО

КИЇВСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1905—1907 рр.

І. М. Бондаренко, Т. Н. Степаненко
«Київська соціал-демократична організація між I і
III з'їздами РСДРП», Держполітвидав УРСР, К.,
1957, 100 с.

Соціал-демократичний рух на Україні розвивався в тісному зв'язку з загально-російським революційним рухом і є частиною історії КПРС, яка пройшла славної і довгий шлях розвитку від перших марксистських гуртків до великої партії, з ім'ям якої зв'язані найвеличніші події сучасної історії.

Київська соціал-демократична організація в кінці XIX і на початку XX ст. відіграла значну роль в загальнопартійній боротьбі за створення єдиної пролетарської партії — партії нового типу «з ясною марксистською програмою, революційною тактикою, єдиною волею і залізною дисципліною»¹.

Історія київської соціал-демократичної організації привертала і привертає увагу багатьох істориків, що займаються вивченням і дослідженням як історії більшовицьких організацій на Україні, так і історії України в цілому.

Ще до першої революції в Росії В. І. Ленін схвалив ініціативу члена Київського комітету РСДРП В. Вакара (В. Правдіна) щодо написання брошури про знаменну подію в історії соціал-демократичного і революційного руху — загальний страйк робітників Києва влітку 1903 р. Коли робота про київський страйк була закінчена, «рукопис був переглянутий і схвалений» Леніном².

Після Жовтневої революції вийшло ряд праць радянських істориків, присвячених різним періодам історії Київської партійної організації. Ряд цікавих і змістовних статей та спогадів про діяльність Київського комітету РСДРП вміщено в журналі «Літопис революції» та в інших періодичних виданнях. Але приходиться зазначити, що багато питань залишились ще невивченими, ряд опублікованих праць застаріли або стали бібліографічною рідкістю.

До цього часу ще не було праць зведеного характеру ні про одну місцеву партійну організацію на Україні. Те, що зроблено і робиться зараз у справі вивчення конкретних питань, періодів, дає можливість перейти до створення таких праць з історії місцевих партійних організацій. Безумовно, що в цьому відношенні праця І. М. Бондаренка і Т. Н. Степаненка має певне позитивне значення.

Перед авторами рецензованої роботи стояло важливе і відповідальне завдання: спираючись на твори В. І. Леніна, на партійні рішення і інші матеріали та документи, висвітлити діяльність київської організації, показати її стан, розвиток і місце в загальнопартійній боротьбі за створення партії нового типу, показати зв'язок цієї організації з революційною боротьбою робітничого класу.

Рецензована брошура складається з короткого вступу і чотирьох розділів. Така структура брошури не викликала б особливих заперечень, коли б авторам вдалося добитися внутрішнього зв'язку між окремими розділами і відповідності внутрішнього змісту розділів з їх назвою.

В короткому вступі автори, визначаючи завдання своєї роботи, вказують, що воно полягало в тому, щоб коротко викласти історію київської соціал-демократичної організації між I і III з'їздами РСДРП. «При визначенні хронологічних рамок діяльності київської партійної організації автори виходили з важливості даного історичного періоду (підкреслено нами. — С. К.), коли основне завдання революційних соціал-демократів, як вказував В. І. Ленін, полягало в приверненні на сторону комунізму авангарду пролетаріату» (стор. 3).

З таким трактуванням основного завдання російських соціал-демократів авторами погодитись не можна.

Спираючись на глибоке розуміння особливостей економічного і політичного розвитку Росії, В. І. Ленін напередодні II з'їзду вказував, що повалення царського самодержавства є «найбільш революційним з усіх найближчих завдань пролетаріату якої б то не було іншої країни»¹. II з'їзд РСДРП, визначаючи завдання буржуазно-демократичної революції, записав, що російська соціал-демократична робітничка партія ставить своїм найближчим політичним завданням повалення царського самодержавства і заміну його демократичною республікою². Автори пройшли мимо рішення II з'їзду і ленінської вказівки.

Не можна також погодитись з твердженням авторів, що III з'їзд РСДРП «завершив важливий історичний етап боротьби революційних марксистів на чолі з

¹ «П'ятдесят років Комуністичної партії Радянського Союзу (1903—1953)», Держполітвидав УРСР, К., 1953, стор. 7.

² «Ленинский сборник», т. VIII, стор. 265.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 334.

² «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 39.

В. І. Леніним за створення бойової, революційної партії робітничого класу, партії нового типу» (стор. 4).

Цим твердженням ігнорується історичне значення II з'їзду, на якому була створена революційна пролетарська партія на ідейних і організаційних принципах, які були висунуті і розроблені Леніним та прийняті II з'їздом¹. В. І. Ленін неодноразово підкреслював: «Більшовизм існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року»². Після цього період боротьби за створення партії змінився періодом активної підготовки до революції. На цьому новому етапі історії партії більшовики тримали лінію, спрямовану на зміцнення створеної партії, на дальшому удосконалення організаційних, тактичних та ідейно-теоретичних принципів більшовизму.

Історичне значення III з'їзду РСДРП полягало в тому, що він виробив революційну марксистську тактику партії і «визначив завдання пролетаріату як вождя революції і намітив стратегічний план партії на першому етапі революції»³. Ці рішення III з'їзду лягли в основу діяльності всієї партії.

З викладеного видно, що автори глибоко не продумали питання наукової періодизації історії партії і самі собі суперечать, бо в третьому і четвертому розділах брошури вони в основному правильно дають оцінку з'їздів РСДРП.

В першому розділі автори говорять про розвиток промисловості і робітничий рух у Києві в кінці XIX і на початку XX ст. Характеризуючи основні суспільно-економічні умови, розвиток промисловості напередодні революції, автори навіть не згадали, що то була епоха імперіалізму, яка до крайності загострила всі суперечності буржуазного суспільства і що саме Росія була вузловим пунктом цих суперечностей. Ми далеко від думки, що в кожній роботі має бути сказано про все. Але те, що характеризує епоху, необхідно показати. Не можна забувати, що нова епоха — епоха імперіалізму наклала відбиток на характер і своєрідність наростаючої в Росії народної революції і зумовила її рушійні сили.

Виходячи з назви першого розділу, автори зобов'язані висвітлити в ньому два основні питання: розвиток промисловості і робітничий рух у Києві в кінці XIX — на початку XX ст. Однак робітничому руху автори присвятили лише кілька загальних абзаців, причому не навели жодного прикладу і факту страйкової революційної боротьби у Києві. Таке неконкретне висвітлення питання може викликати тільки здивування.

Схематично і дуже загально розповідається про роль київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» в підготовці і проведенні I з'їзду РСДРП. З літератури і документів відомо, що саме київська соціал-демократична організація провела основну роботу в підготовці і проведенні I з'їзду РСДРП, який, за оцінкою В. І. Леніна, у розвитку соціал-демократичного руху в Росії зробив «величкий крок вперед»⁴.

Київські соціал-демократи розробили порядок денний і підготували основні програмні документи з'їзду. У так званій «Записці», складеній Б. Ейдедьманом — одним із організаторів київського «Союзу боротьби», були розроблені питання про функції ЦК партії і його взаємовідносини з місцевими комітетами, про права делегатів з'їзду тощо⁵.

Другий розділ називається «Боротьба іскрівців проти «економістів» і перемога іскрівського напрямку в київській соціал-демократичній організації». Цей розділ у порівнянні з першим написаний більш ґрунтовно і цікаво. Він дає уяву про гостру ідейну боротьбу в київській партійній організації, про процес переходу її на позиції ленінської «Іскри».

Аналізуючи ідейну боротьбу всередині київської організації після відокремлення від неї групи «Рабочей воли», яка була незадоволена економістським напрямом Київського комітету РСДРП, автори чомусь зовсім не згадали про виникнення в кінці 1901 р. групи під назвою «Київський комітет рабочего знамени», яка також була незадоволена діяльністю Київського комітету.

За період своєї короткої діяльності група «Рабочего знамени» допустила ряд принципових помилок. В програмній брошурі «Задачи Русской рабочей партии» вона висловила свою неповагу до марксистської революційної теорії, стверджуючи, що в теоретичних питаннях кожному надається право мати свої міркування. Ця недооцінка теорії зблизила «Рабочее знамя» з «економістами».

Представники групи «Рабочее знамя» виступили з обвинуваченням редакції «Іскри», вимагаючи будувати партію в основі широкій демократії, що в умовах поліцейського режиму було рівнозначно самоубству. Не дивно, що ця організація «швидко провалилась без надії на оновлення»⁶.

Висвітлення діяльності групи «Рабочее знамя» показало б, що процес ідейного оформлення київської організації був досить складний, що ленінська лінія в Київському комітеті перемогла не одразу. Групи, що виникали на ґрунті незадоволення е

¹ «П'ятдесят років першої російської революції» (Тези), Держполітвидав УРСР, К., 1955, стор. 7—8.

² В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 8.

³ «П'ятдесят років першої російської революції» (Тези), стор. 10.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 18.

⁵ І. І. Шенченко, З історії соціал-демократичних організацій на Україні, К., 1956, стор. 119.

⁶ «Протоколи II съезда РСДРП», М. 1924, стор. 126.

номістським напрямом роботи Київського комітету, самі недосить чітко уявляли завдання політичної боротьби. Виступивши проти «економізму», вони в той же час не засвоїли принципів ленінської «Искры».

На стор. 32—34 боротьба за визнання іскрівського напрямку глибоко не проаналізована. Не визначені причини, чому «економістам» вдалося у грудні 1902 р. скасувати попереднє рішення Київського комітету РСДРП про визнання «Искры». Це було наслідком помилок київських іскрівців і представника редакції газети у Києві Ф. Ленгніка.

Найголовнішою тактичною помилкою Ф. Ленгніка і київських іскрівців було те, що вони не виконали вказівки В. І. Леніна про входження до складу комітету, щоб провадити в ньому свою лінію і боротися за іскрівські принципи і тактику. Існування паралельно комітету іскрівської організації і агентів «Искры» поза комітетом, коли зріс вплив «Искры», втратило своє значення.

«Ми вражені,— писав В. І. Ленін Ф. Ленгніку 27 грудня 1902 р.— як Зарін (Ф. Ленгнік.— С. К.) міг допустити до такого скандалу! Ось плоди його помилки не аступати до Комітету! — ми давно наполягали на цьому... Нехай Зарін проявить потрібну енергію і відстоїть Київ,— це вже його перший обов'язок»¹.

Лише завдяки наполегливості і впливу В. І. Леніна, завдяки його величезній роботі по керівництву київською організацією тут була забезпечена перемога ленінсько-іскрівського напрямку.

Характеризуючи селянські заворушення, що відбувалися під впливом революційної боротьби робітничого класу (стор. 58—59), автори повинні були більш ґрунтовно висвітлити становище селянства на Київщині, характеристику земельних відносин в губернії, що дало б можливість глибше проаналізувати причини селянських виступів.

При визначенні функції газети і її «центрального завдання» автори допускають неточність, коли стверджують, що центральним завданням газети В. І. Ленін вважав виховання революціонерів, які мають стати ядром, кістяком майбутньої партії (стор. 26). Це, безперечно, одне з важливих завдань, що його мала здійснити газета. Проте ленінський план створення партії передбачав, що головне завдання друкованого органу полягає в об'єднанні розрізнених місцевих соціал-демократичних комітетів і груп в єдину партію, що газета не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, а й колективний організатор, що лише через загальноросійську газету можна вести боротьбу з роздібненістю, з прагненням до вузької місцевої роботи. Газета, вказував В. І. Ленін, є першим кроком у створенні єдиної партії.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 34, стор. 105.

З тексту неясно (стор. 27), коли в Києві була організована іскрівська група.

Говорячи про розповсюдження «Искры» і її видань, автори наводять дані за період від травня 1902 р. до травня 1903 р., що були надруковані в № 44 «Искры». Варто було повніше висвітлити це питання. Архівні дані показують, що київська іскрівська група мала великі нелегальні склади іскрівської літератури. Так, наприклад, на складі по Васильківській вулиці, № 1, знаходився 1401 примірник різних номерів «Искры», 3400 примірників відбитку статті В. І. Леніна «Початок демонстрації» і близько 120 назв іншої нелегальної літератури¹. І це був не поодинокий склад літератури в місті².

Про таку важливу подію, як організація втечі іскрівців з лук'янівської тюрми, в роботі згадується мимохідь (стор. 49).

В розділі двічі говориться про демонстрацію у Києві 11 березня 1901 р. (стор. 21 і 47), а про таку важливу подію, як київська нарада в лютому 1902 р., в якій брали участь представники Києва, Кавказу, Москви і на якій вирішувався ряд важливих питань, зокрема питання про взаємовідносини між редакцією «Искры» та місцевими організаціями³, зовсім не згадується.

Незважаючи на те, що III розділ, який називається «II з'їзд РСДРП і київська соціал-демократична організація», займає лише дев'ять сторінок, в ньому вміщені досить цікаві матеріали, яскраво показана активна участь київських делегатів у тій гострій боротьбі, що розгорнулася на II з'їзді РСДРП. Делегати від київської організації РСДРП Павлович і Степанов (Нікітін) в усіх найважливіших питаннях підтримували Леніна. Коли на з'їзді розгорнулася боротьба навколо статуту партії, Павлович на засіданні 15 серпня 1903 р. різко критикував Мартова, підтримуючи формулювання Леніна. При обговоренні питання про Бунд, який претендував на особливе становище в партії, київський делегат робітник Степанов заявив, що намагання Бунду до відособлення може завдати шкоди революційному рухові, як це свідчить досвід роботи київської організації. Степанов підкреслював необхідність спільної боротьби проти спільного ворога трудящих — російського самодержавства і вказав, що єврейські робітники в Києві негативно поставились до заснування самостійної бундівської організації і брали активну участь у боротьбі з робітниками інших національностей під керівництвом революційних со-

¹ Центральний державний історичний архів УРСР, ф. 274, спр. 372, 1902, арк. 156, 172—173; спр. 381, арк. 561—562.

² Там же, спр. 383, 1903, арк. 58, 59, 60, 61.

³ 36. «Ленинская «Искра». К пятидесятилетию со дня выхода первого номера», Госполитиздат, М., 1950, стор. 179—180.

ціал-демократів. До цього слід було додати, що делегат від київської організації П. А. Красіков був обраний в бюро з'їзду, а активний агент ленінської «Искры» Ф. Ленгнік — до складу ЦК. Все це свідчить про значний авторитет київської організації та її роль в загальнопартійній боротьбі.

Останній розділ присвячений боротьбі київських більшовиків проти опортунізму в період між II і III з'їздами РСДРП. В цьому розділі на багатому матеріалі показана боротьба більшовиків проти меншовиків, які намагалися зірвати рішення з'їзду, захопити центри партії і повернути партію назад до організаційної роздрібненості та гуртківщини. В розділі добре висвітлена роль В. І. Леніна, який багато допомагав київським більшовикам своїми порадами, вказівками та надсилав до Києва досвідчених партійних працівників. Ленін мав постійні зв'язки з членами ЦК, що перебували в той час у Києві. Перехід Київського комітету на позиції меншовиків дуже стурбував Леніна. Володимир Ілліч закликав Г. Кржижанівського, який очолював російську частину ЦК, вжити рішучих заходів проти меншовиків і піддав гострій критиці членів російської частини ЦК за недостатню увагу до роботи Київського комітету. Для зміцнення російської частини ЦК в Київ були направлені брат Леніна — Д. І. Ульянов, а також сестри — М. І. Ульянова і Г. І. Ульянова-Єлізарова. Приїзд до Києва видатних революціонерів, досвідчених підпільників — Ульянович був знаменною подією в житті соціал-демократичних організацій України і зокрема Києва. Говорячи про позитивні сторони розділу, слід зазначити, що не всі питання в ньому висвітлені з потрібною пов-

нотою і чіткістю. Тут немає навіть характеристики революції 1905 р., не визначені її особливості, її рушійні сили. Такому важливому питанню, як революція 1905—1907 рр. та III з'їзд РСДРП, з 100 сторінок брошури відведено лише сім.

При аналізі діяльності меншовицького комітету автори допускають переоцінку значення його діяльності і твердять, що Київський комітет РСДРП виступав проти царизму єдиним фронтом з усіма демократичними революційними силами. Але зразу ж після цього вони пишуть, що опортунізм меншовиків, їх розкольніцька діяльність всередині РСДРП дуже шкодили робітничому рухові, підривали його єдність і згуртованість (стор. 86).

На стор. 74 автори допускають неточність, коли твердять, що на засіданні, на якому обговорювалась доповідь про II з'їзд РСДРП, з числа членів комітету на захист ленінських позицій виступив тільки О. Шліхтер. У своїх спогадах О. Шліхтер говорить, що крім нього за більшовиків голосували і В. Вакар¹.

В книзі мають місце повторення одних і тих же фактів, чого можна було б уникнути при редагуванні.

В заключній частині автори до активних працівників Київської організації чомусь не включили В. Бобровського, О. Шліхтера, В. Вакара, Г. Окулову, сестер Леніна — Ганну Іллінічну і Марію Іллінічну, З. Кржижанівську.

Відмічені та інші недоліки знижують науковий рівень роботи І. М. Бондаренка і Т. Н. Степаненка, але її вихід можна розцінити як явище позитивне.

С. О. КИТАРЄВ

ВАЖЛИВА ГАЛУЗЬ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Л. В. Черепнин «Русская палеография», Госполитиздат, М., 1956, 616 с.

Вихід у світ нової капітальної праці Л. В. Черепнина з російської палеографії був з задоволенням зустрінутий радянською промисловістю. Історична наука збагатилась новим повноцінним дослідженням в галузі палеографії.

Нова праця Л. В. Черепнина докорінно відрізняється від всіх попередніх курсів палеографії тим, що це справді науковий марксистський курс, оснований на ретельному аналізі великого фактичного матеріалу. Слід відзначити насамперед широту постановки питання автором. Він досліджує не тільки розвиток графіки письма, а й еволюцію всіх зовнішніх ознак пам'яток письменства (матеріал пам'ятки, водяні знаки, оправа, формат тощо). У вступі автор на підставі переконливих фактів доводить важливість всебічного аналізу зовнішньої сто-

рони пам'ятки і органічного зв'язку еволюції окремих зовнішніх ознак, докладно знайомить читача з історіографією питання.

Необхідно відзначити чітку і правильну періодизацію розвитку письменства, яку подає Л. Черепнин. Автор додержується єдино наукової періодизації, основаної на розвитку суспільно-економічних формацій. Л. Черепнин описує виникнення письменства у слов'ян в часи розкладу первіснообщинного ладу, далі розглядає розвиток письменства в період стародавньої Русі і феодальної роздробленості, в часи створення Російської централізованої держави. Бажано було б, щоб автор у заголовках V і VI розділів уточнив ті соціальво-

¹ О. Шліхтер, 3 часів революції 1905 року, Харків, 1951, стор. 80.

економічні процеси, які він прийняв для розмежування цих періодів (кінець XVII—XVIII і перша половина XIX ст.).

Розвиток письменства автор розглядає в нерозривному зв'язку з соціально-економічними процесами. Заслугує на увагу великий науковий апарат, на який спирається автор. Основні положення курсу обгрунтовані старанно підібраними прикладами. Високої оцінки заслугове й ілюстративний матеріал, шедро введений автором до тексту. Слід тільки побажати, щоб автор якнайшвидше видав також і велике зібрання таблиць древнього письма XI—XVIII ст., що відіграє неocenенну роль у вивченні палеографії.

Науковою новиною у книзі Л. В. Черепніна є палеографія пам'яток російського письменства кінця XVII—XVIII ст. (V розділ), палеографія пам'яток російського письменства XIX ст. (VI розділ). Російські вчені-палеографи вивчали головним чином палеографію рукописних книг до XVII ст. Вони майже зовсім не займалися палеографією документів діловодства і зовсім ігнорували палеографію пам'яток XVIII ст. Пам'ятки письменства XIX ст. до Л. В. Черепніна зовсім не вивчались.

Значною науковою заслугою Л. В. Черепніна є дослідження наслідків запровадження Петром I громадянського шрифту і впливу його на рукописне письменство. Вперше вивчається характерний для XVIII ст. рукописний орнамент і візерунчаста мініатюра. Серйозне наукове значення має палеографія пам'яток XIX ст. Л. В. Черепнін вперше здійснив палеографічний аналіз рукописів декабристів К. Ф. Рилеева, М. І. Муравйова-Апостола, близького до декабристів О. С. Грибоедова, дослідив автографи М. В. Петрашевського, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, М. В. Гоголя, В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського.

Розпочате Л. В. Черепніним вивчення палеографії рукописних пам'яток XVIII і особливо XIX ст. є хорошим прикладом для інших вчених-палеографів.

Проте слід зауважити, що Л. В. Черепнін викладає історію розвитку палеографічного вивчення рукописів тільки в межах російської палеографії. Автор не враховує, що російська палеографія розвивалась у XVIII ст. і в першій половині XIX ст. в тісній взаємодії з західноєвропейською палеографією. Не можна відкидати впливу праць Мабильона, Монфокона та ін. на російську палеографію. Тому історична довідка, хоча б коротенька, про характерні етапи розвитку західноєвропейської палеографії XVIII—XIX ст. була б у книзі Л. В. Черепніна дуже корисною. Тим більш це необхідно зробити й тому, що відкриття і досягнення західноєвропейської палеографії увійшли в дослідницьку практику російських палеографів як дореволюційних, так і радянських. Л. В. Черепнін також творчо використовує класичний метод Монфокона щодо датування рукописів шляхом

палеографічних ознак, використовуючи для цього зміну накреслення окремих літер по віках розвитку почерку.

Друге зауваження стосується загальної спрямованості книги Л. В. Черепніна: основну увагу в ній приділено палеографії рукописного книжкового письменства до XVII ст. Нічого дивного тут немає. В російській палеографічній науці став традиційним такий напрям вивчення, закріплений працями Срезневського, Соболевського, Шепкіна, Карського та ін. Хоч Л. В. Черепнін трохи відходить від цієї традиції, але недостатньо.

Порівняно мало уваги приділяє він палеографії діловодних, канцелярських рукописів, хоч це питання має велике наукове значення: адже архівні документи служать основним джерелом дослідження для радянських істориків. Треба нагадати, що вивчення палеографії актових і канцелярських рукописів було почате ще Сахаровим, який викладав у 40—50-х роках XIX ст. у С.-Петербурзькому ліцеї курс юридичної палеографії. Зберігся рукописний курс Сахарова. Вперше в російській палеографічній науці саме Сахаров, виходячи з класичної методики Монфокона про палеографічні ознаки, викрив підробку і фальсифікацію історичних документів відомих фальсификаторів першої половини XIX ст. Сулакідзева і Бардіна.

Відкритий Сахаровим новий напрям у палеографії був продовжений І. Беляєвим у його відомій книзі «Практический курс древнерусской скорописи». Л. В. Черепнін розвиває цей новий напрям у палеографії в своїй книзі, але не приділяє достатньої уваги детальному вивченню всіх палеографічних особливостей актового приказно-канцелярського скоропису.

Разом з тим праця Л. В. Черепніна порушує й інші питання, винятково важливі для української історичної науки, зокрема питання про розвиток української письменності, про українську палеографію. Відомо, що російська дореволюційна дворянсько-буржуазна історіографія, навіть в особі її найкращих представників, була дуже далекою від правильного розв'язання цього питання. Представники російського великодержавно-шовіністичного напрямку заперечували саме існування українського народу, його національної культури, його письменства. Вони вважали український народ південною частиною єдиного російського народу. Виходячи з цієї концепції, дореволюційні палеографи, в тому числі й відомі вчені, розглядали українське письмо лише як південноруський варіант російського письма. Досить звернутись до відомих курсів В. Шепкіна, О. Соболевського, Є. Карського¹, щоб переконатись у тому,

¹ В. Шепкін, Учебник русской палеографии, М., 1918; А. Соболевский, Славянско-русская палеография, СПб., 1908; Е. Карский, Славянская кирилловская палеография, Л., 1928.

що їх автори розглядали українське письмо як місцеву різновидність російського письма поряд з іншими місцевими особливостями письма в різних областях і містах. Дехто навіть, ідучи за помилковою термінологією актів XVII—XVIII ст., називав українське письмо «білоруським», зокрема І. Беляев у «Практическом курсе древнерусской скорописи». На офіційну великодержавницьку термінологію змушений був рівнятися і відомий український палеограф ХХ ст. І. Каманін¹.

Українські націоналісти у численних палеографічних дослідженнях, не вносячи нічого нового в науку, головною своєю метою ставили заперечення історичних зв'язків українського і російського письменства.

Рецензована праця правильно підкреслює, що розвиток письма трьох братніх східнослов'янських народів повинен розглядатися в нерозривному зв'язку з їх соціально-економічною і культурною історією. Стародавнє східнослов'янське населення Східної Європи і древньоруська держава—Київська Русь були спільним початком розвитку трьох братніх східнослов'янських народів. З спільного джерела—уставного і півуставного письма XI—XIV ст.—бере початок і їх письменство.

Відомо, що в період феодалної роздробленості і тяжкої монголо-татарської навали на базі єдиної древньоруської народності в XIV—XV ст. сформувалися російська, українська і білоруська народності з своїми економічними, культурними і мовними особливостями. Саме з цього часу починається розвиток українського письма—українського скоропису.

В рецензованій праці накреслені найзагальніші контури цього процесу. Стислість викладу цього питання не може бути поставлена в особливу провину авторові, головним завданням якого було висвітлення розвитку російської палеографії. Головний докір слід зробити на адресу українських істориків. Справді, важко назвати більш занедбану галузь української історичної науки, ніж допоміжні історичні дисципліни, в тому числі палеографія.

Розвитку українського письма в дореволюційній палеографії присвячено дуже мало праць. Власне, перший значний крок у цьому напрямі був зроблений І. Каманіним, що видав згадуваний вище «Палеографический изборник». В цьому збірнику було вміщено понад 80 дбайливо відібраних різноманітних зразків українського письма XV—XVIII ст. і зроблено спробу (у вступній статті) дати аналіз особливостей цього письма.

Після Великої Жовтневої революції зусилля українських палеографів були спрямовані головним чином на опис українських рукописів, з деякою їх палеографічною ха-

рактеристикою. З палеографічних праць найвизначнішими є праці видатного знавця українських стародавніх рукописів членкореспондента АН УРСР професора Київського університету С. І. Маслова, що вчив палеографії багатьох українських істориків і філологів. Праць з історії розвитку українського письменства за роки Радянської влади не вийшло. Наукова робота в галузі української палеографії за останні два-три десятиліття припинилася зовсім.

Тимчасом історія розвитку українського письменства—дуже важлива частина розвитку української національної культури. Вивчення української палеографії має не лише теоретичне, а й велике практичне значення. Воно конче потрібне для наукових працівників архівів і рукописних відділів, що систематизують, вивчають і видають архівні документи і рукописні матеріали; для працівників музеїв, що мають справу з архівними документами і фотокопіями з них. Знання української палеографії обов'язкове і для викладачів історії, які повинні вміти читати надруковані в підручниках і книжках фотокопії з українських документів. Досить послатися на велике поширення в наших книжках фотокопій з листа Богдана Хмельницького до російського царя від 8 червня 1648 р. Зважаючи на це, Київський державний університет ім. Т. Шевченка вже протягом кількох років здійснює викладання української палеографії на ряді спеціальних відділів історико-філософського факультету.

Питання історії розвитку українського письма мають значення не тільки для українських істориків і філологів. З українською палеографією зустрічається багато дослідників. Досить вказати на те, що в Центральному державному архіві древніх актів СРСР в Москві ряд фондів написано українським письмом. Серед них «Дела Малороссийскии» колишнього міністерства закордонних справ, «Малороссийские подлинные акты» і багато документів в «Столцах Малороссийского приказа» та інших фондах. Без вивчення цих матеріалів неможливе дослідження історії взаємин Російської держави з Кримом і Туреччиною, історії торгівлі на півдні і взагалі всіх питань, зв'язаних з історією України.

Слід підкреслити значення української палеографії для вивчення російсько-польських і українсько-польських відносин і більш широко—для історії Польщі взагалі. Українські документи містять надзвичайно багато важливих фактів з історії зовнішньої політики Польщі, боротьби різних шляхетських угруповань, економічного розвитку Польщі і зокрема її зовнішньої торгівлі. В цьому зв'язку не можна не згадати про потребу якнайшвидшого видання загального курсу польської палеографії. Адже польські архіви, в свою чергу, містять великий і різноманітний матеріал з історії Росії і особливо з історії України.

¹ Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV—XVIII вв., вып. 1, К., 1899.

Тому бажано було б, щоб в курсі російської палеографії матеріал про українське письмо, про його історичну еволюцію і особливості подавався значно ширше.

В розвитку українського письма можна виділити, на наш погляд, кілька основних етапів. Перший етап: XV — перша половина XVI ст. Письмо цього часу зберігає на собі ще живий вплив попереднього етапу — півуставного письма. Яскравим зразком такого письма є записи київського міщанина М. Горкавого (близько 1500 р.), Булгака Лисиці (1499 р.) і інші, надруковані в «Палеографическом изборнике» І. Каманіна. Літери більше, ніж у російському письмі відповідного часу, нагадують літери півуставного письма. Кожна літера написана окремо; у значній своїй частині це літери руського півуставного письма. Характерною особливістю українського письма на цьому етапі є написання окремих літер — *з, ѓ, х, щ*, та інших. Вони мають великі хвости вниз і догори. Деякі літери написані з значним нахилом вбік (*в, и*).

Певні відмінності має скоропис другої половини XVI — першої половини XVII ст. Це можна вважати другим етапом розвитку українського письменства. За своїм характером скоропис цього часу більше наближається до звичайного скоропису. Всі літери починають писатись разом. Зберігаючи древньоруську основу, українське письмо щодалі набуває властивих йому національних рис. Характерними і відмінними від письма інших слов'янських народів є написання таких літер, як *ж, ч*, а також твердого знака, фіти, омєги. Стає дуже помітною різниця в написанні товстих і тонких рисок літер, а також нахил кінців літер праворуч, хоч самі літери пишуться прямо.

На українському письмі цього часу можна вже помітити і певний вплив польського письма. Це пояснюється історичними обставинами. Польська шляхта, що встановила своє панування над українськими землями, прагнула перетворити їх на провінції польсько-шляхетської держави, ополячити і покатоличити українське населення. Починаються утиски української культури, мови. Діловодство в значній мірі ведеться польською мовою. Писарі, що вели діловодство українською мовою, теж підпали під вплив польської мови. Полонізується і частина старшинської верхівки та української шляхти. Це знаходить відбиток і в українському письмі. Загальний вигляд письма набуває рис, які де в чому нагадують польський скоропис. В документах інколи зустрічаються навіть окремі польські літери.

Новий етап у розвитку українського письма починається з середини XVII ст. Після тривалого польсько-шляхетського панування українські землі звільняються від іноземного ярма і входять до складу Російської держави. Ліквідація польсько-

католицького гніту і посилення впливу російської культури сприяють швидкому розвитку української культури на визволених землях і в першу чергу на Лівобережжі. В цей час український скоропис стає винятково красивим, чітким. Зберігаючи загальнооруську основу письма, він, однак, відзначається рядом своєрідних рис. Справжніми перлинами цього письма є відомі заповіти Якова Кострака (кінець XVII ст.) і скарга жителів Подола Петру I (1700 р.). Як і російське письмо того часу, український скоропис має чимало скорочень — титулів у частовживаних словах (царя, князя, бога і т. д.). Винятково чіткі, красиві і своєрідні написання літер *в, к, ж, л, б*; дуже характерні і виносні літери *т, р, х*. Злитне письмо чергується з напівзлитним, в якому окремі літери в словах написані роздільно.

Останній етап розвитку українського скоропису припадає на першу половину XVIII ст. Український скоропис все більше набуває спільних рис з російським скорописом. Це зумовлювалось певними соціально-економічними процесами: зростання економічних і політичних зв'язків між Україною і центральними районами Росії, спільним листуванням. Багато українців навчалось у російських учбових закладах або працювало в російських установах. До того ж політика російського уряду була спрямована на повну ліквідацію автономного устрою України. Це зумовило даліше злиття українського й російського письма. Все більше літер пишеться однаково. В 40—50-х роках XVIII ст. залишається вже дуже мало літер, відмінних за своїм написанням. Це — *ж, д, н, р*, а також виносні літери. Нарешті, починаючи з останньої чверті XVIII ст., українське письмо зливається з російським.

Звичайно, ми дали дуже загальну характеристику розвитку українського письма. Це питання конче потребує наукової розробки. Слід вивчити особливості українського письма на правобережних і лівобережних землях, в Запорозькій Січі; цілком нерозроблене питання про особливості письма на західноукраїнських землях — в Галичині, Буковині, на Закарпатті.

Праця Л. Черепніна важлива й тим, що автор цілком правильно розглядає предмет палеографії в широкому розумінні цього слова. Це — не лише еволюція письма, а й наука про матеріал для письма. І в цьому відношенні в українській історичній науці непочатий край роботи. Єдині наукові спроби аналізу українського паперу і водяних знаків на ньому належать тому ж І. Каманіну, який разом з О. Вітвицькою опублікував у 1923 р. книгу «Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII ст. (1596—1651 pp.)», і С. І. Маслову (праця з російської філігранографії).

Нема досліджень і з української сфрагістики. Невеликі розвідки про українські

печатки були надруковані багато років тому Барсуковим, Барвінським і Крип'якевичем. Проте вони стосувалися лише окремих питань сфрагістики. Величезні сфрагістичні матеріали українських паперів ще чекають на дослідження.

Слід відмітити і повну відсутність наукових праць з таких важливих галузей, як українська нумізматика і українська метрологія. Вивчення соціально-економічного розвитку України XVI—XVIII ст. конче потребує розробки питань історії монети і грошової лічби на Україні в ту епоху. З цим зустрічаються всі дослідники соціально-економічного розвитку України—історики, економісти, етнографи і фольклористи. Це дуже потрібно і для всіх українських музеїв, де експонуються численні монети того часу.

Лишаються зовсім нерозробленими і питання української метрології. Кожний дослідник історії торгівлі і економічного розвитку взагалі відчуває потребу в наукових працях і особливо у спеціальному науковому курсі, який би висвітлив історичну еволюцію мір ваги, довжини, мір сипучих тіл, рідин і т. д. на Україні.

Невідкладним завданням українських істориків є наукова розробка допоміжних історичних дисциплін, зокрема створення наукового курсу української палеографії, прекрасним зразком для якої є книга Л. Черепніна з російської палеографії.

А. О. ВВЕДЕНСЬКИЙ
В. А. ДЯДИЧЕНКО

УКРАЇНСЬКІ БУРЖУАЗНІ НАЦІОНАЛІСТИ НА СЛУЖБІ, АМЕРИКАНСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

(по сторінках «Ukrainian Quarterly» за 1956—1957 pp.)

У розквіті сил та творчої енергії зустрів український народ 40-у річницю своєї суверенної Радянської соціалістичної держави.

Небувалого рівня досягла потужна промисловість Української РСР. 19 млн. т чавуну, 20 млн. т сталі, 16 млн. т прокату дала цього року чорна металургія України—більше, ніж будь-яка капіталістична країна в світі, крім США. В 70 разів, порівнюючи з 1913 р., зросло виробництво електроенергії на Україні, в 130 разів—продукція великої машинобудівної та металообробної промисловості.

Могутнє піднесення радянської важкої промисловості дало змогу українському народові докорінно перебудувати відстале колись сільське господарство України. На неозорих ланах республіки працює більше 200 тис. тракторів, близько 50 тис. зернових комбайнів та величезна кількість іншої техніки. Механізовано майже всі польові роботи. Внаслідок цього валовий збір тільки пшениці на Україні ще в 1955 р. був більший, ніж в Канаді, вдвічі перевищив збір її в Аргентині, втричі—в Австралії—в головних, крім США, продукцентах цієї культури в капіталістичному світі.

Швидкими темпами розвивається тваринництво республіки. Колгоспне селянство та трудівники радгоспів Української РСР палко відгукнулись на заклик Комуністичної партії наздогнати в найближчі роки США по виробництву м'яса, молока і масла. Вже за перші вісім місяців цього року виробництво м'яса на Україні у порівнянні з тим же періодом минулого року зросло в півтора раза.

За останні три роки прибутки робітників, службовців та колгоспників України зросли на 27%. За один лише 1957 р. в

містах і міських селищах України було побудовано 7 млн. кв. м житлової площі. З кожним роком стають кращими матеріальні умови життя населення республіки.

Величезних успіхів досягла за роки Радянської влади українська культура, національна за формою, соціалістична за змістом. Щороку на Україні виходить у світ 6 тис. книг тиражем 100 млн. примірників. В республіці працюють 443 науково-дослідних заклади, очолені Академією наук УРСР, Академією сільськогосподарських наук, Академією будівництва та архітектури. У цих закладах та вузах налічується близько 32 тис. наукових працівників. Вчені України внесли великий вклад в розвиток передової радянської науки.

Грандіозні успіхи в розвитку Української РСР стали можливими лише за Радянської влади, завдяки існуванню соціалістичного ладу на Україні, братній дружбі та допомозі всіх народів Радянського Союзу, завдяки мудрому керівництву великої Комуністичної партії.

Ці успіхи у величезній мірі сприяють дальшому зростанню сили й могутності всього Радянського Союзу, незламного оплоту соціалізму, демократії та миру у всьому світі. Саме тому вони викликають скажену лютю головних паліїв війни—американських імперіалістів.

Прагнучи до світового панування, агресивний американський імперіалізм зібрав запроданців з усього світу, готуючи з них своїх квіслінгів у країнах, які він мріє загарбати. Серед них знайшли місце й українські буржуазні націоналісти.

Поряд з іншими зрадниками, які втекли від справедливого гніву народів, українські буржуазні націоналісти використовуються американським імперіалізмом в його боротьбі проти соціалістичного табо-

ру. Реакційна американська пропаганда видає їхнє антирадянське голосіння за справжній голос народів соціалістичних країн і таким чином намагається дезорієнтувати світову громадську думку.

Всі ці запроданці активно служать американській розвідці, яка не припиняє своєї злочинної підірвної діяльності проти миролюбних країн соціалістичного табору, готуючи кадри шпигунів, диверсантів і вбивць. Цілком зрозуміло, що ця сторона їхньої діяльності тримається у глибокій таємниці і сливає на поверхню лише тоді, коли до рук каральних органів соціалістичних країн потрапить той чи інший агент американської розвідки з числа буржуазних націоналістів або коли хтось з них знаходить в собі достатню мужність, щоб відкрито визнати свою провину перед народом і просити у нього прощення за своє минуле. В нашій пресі наводилося досить прикладів, які ілюструють це.

Та ж сторона їхньої діяльності, яка полягає в розпалюванні антирадянської істерії та в активній участі у всій ворожій соціалістичному табору пропаганді, за своєю природою не може бути збережена у таємниці. Тут буржуазно-націоналістичній агентурі американського імперіалізму просто не можна уникнути викриття, тут її легше спіймати на гарячому і безпомилково визначити, кому і як вона служить.

Для визначення основних аспектів цієї діяльності українських буржуазних націоналістів на службі американського імперіалізму зовсім не потрібно перегортати сторінки всієї їхньої преси у США. Досить уважно познайомитися з якимось одним друкованим органом, який набив собі руку у справі проведення ідеологічних диверсій.

Візьмемо, наприклад, «Юкреїніен куотерлі», що значить «Український кварталник». Видається він в Нью-Йорку так званім Українським конгресовим комітетом Америки, який складається з колишніх петлюрівців, «діячів» Центральної ради, українських «монархістів» — гетьманців, активних прислужників Гітлера під час тимчасової окупації України в роки другої світової війни та інших ворогів українського народу, що встигли втекти на Захід, рятуючи своє мерзенне ество від справедливого народного гніву.

На відміну від інших подібних видань цей журнал на своїх сторінках відводить порівняно мало місця спеціально українській тематиці. Його редакторів більш цікавлять інші, «ширші» проблеми, наприклад, «нова політична стратегія для Заходу» і тому подібні. Неважко помітити, що журнал претендує на роль провідного, так би мовити, директивного органу всієї націоналістичної зграї у США і в країнах, на які поширюється вплив американських імперіалістів.

До числа постійних напрямів підірвної діяльності, яку веде журнал, належать перш за все шалені зусилля розколоти

братню дружбу українського народу з російським народом.

Братня дружба та співробітництво з російським народом — це найбільший скарб, який наш народ виніс з своєї історії. Збереження свого національного буття, знищення багатовікового гніту експлуататорів, створення власної державності та побудова соціалізму — все це стало можливим лише завдяки віковій дружбі українського народу з російським народом. Трудящі України знають, що лише у дружбі й союзі з російським народом та всіма іншими радянськими народами — запорука свободи й суверенності, запорука успіху комуністичного будівництва.

Знають це й найлютіші вороги українського народу, буржуазні націоналісти, яких вже сорок років не залишають мрії про повалення Радянської влади на Україні. Саме тому спрямовують вони свої зусилля на підрив дружби українського і російського народів.

Прагнучи за всяку ціну домогтися свого, вони, фальсифікуючи історичну дійсність, намагаються довести, ніби між двома братніми народами немає нічого, що єднало б їх — ні з етнічного, ні з історичного погляду, ні з точки зору спільності інтересів у сучасний період.

Докази? Доказів немає, тому що їх не може й бути. Є лише найфантастичніша брехня, що видається за «докази».

Київська Русь, пише «Юкреїніен куотерлі» в другому номері за 1957 р., належить лише історії України, росіяни не мають з нею нічого спільного. Дивно читати такі нісенітниці. Навіть дитина, скоро вона знайомиться з історією Київської держави та її населенням, з його долею, розуміє незаперечно спільність походження українського, російського і білоруського народів. Ще на початку століття, в період піднесення революційного руху в країні, українська націоналістична буржуазія, прагнучи використати героїчну боротьбу пролетаріату в своїх інтересах, намагалася обдурити його вигадками про «відрубність» українського народу. Здоровий розум, класова свідомість та національні почуття українського трудового народу поховали націоналістичну буржуазну провокацію. Спроба провалилася. І от тепер, через кілька десятиліть, які дали українському народу більше, ніж цілі століття в минулому, підняли його до висоти свідомого будівника комунізму, націоналістичні папуги, які нічого не забули й нічого не навчилися, продовжують твердити своє.

Особливу лють націоналістичних вродків викликає історичний акт про возз'єднання України з Росією, здійснений на Переяславській раді. Вони всіма засобами намагаються створити враження, ніби ця подія була лише тактичним маневром Богдана Хмельницького, не підтриманим навіть козацтвом.

Не обходить це питання, звичайно, і

«Юкреїнієн куотерлі». В першому номері журналу за 1957 р. надруковано замітку якогось «історика» з Амстердама, що сховався за колоритним псевдонімом «Ганс де Веєрд». Замітка називається «Посол Нідерландів при польському дворі про Богдана Хмельницького в 1654 р.». В ній наводяться донесення Пауля Пельса, посла Нідерландів, який перебував у Польщі в 1654 р. і тримав свій уряд у курсі подій визвольної війни. Такі донесення, безперечно, можуть становити значний науковий інтерес, якщо вони базуються на вірогідних джерелах і об'єктивно висвітлюють драматичні події славетного року.

Але марно було б чекати публікації таких документів на сторінках «Юкреїнієн куотерлі». В замітці наводяться лише два донесення Пельса. В першому з них, датованому 28 березня 1654 р., говориться: «Більшість козаків... намагається перейти з російської сторони до поляків».

Наводячи ці слова з донесення, автор замітки силкується створити враження, ніби вони точно відображали дійсне становище — і це після того, як український народ вів тяжку, довголітню боротьбу проти польсько-шляхетських загарбників, під час якої він не один раз заявляв про своє бажання приєднатися до Росії. Кому вірити — цілому народу чи поодиноким дипломатам, що всі свої повідомлення, як вимушений визнати «Ганс де Веєрд», складав на основі чуток, зібраних у польських урядових колах?

В другому донесенні Пельса, відправленому до Гааги на початку серпня того ж року, повідомлялося: «Через своє предствлення до турецького імператора Хмельницький вибачався за союз, укладений з Московією, заявляючи, що він поставив умовою в договорі те, що він нічого не робитиме проти Оттоманської імперії».

Те, що сам російський уряд уникав конфлікту з Туреччиною, вступивши у війну з Польщею, що цілком збігалось з інтересами України, виснаженої важкою війною, — все це відомо. Невідомо лише, кого можна обдурити, видаючи цю дипломатичну діяльність Хмельницького в інтересах народу за прояв його мнимого бажання обмежити зміст рішення Переяславської ради. А саме це бажання й намагається приписати гетьману анонім з «Юкреїнієн куотерлі». «З цього витягу, — пише він, маючи на увазі наведені вище слова з донесення Пельса, — ясно, що обидва (?) — вважали Переяславську угоду лише союзом...».

Слід, проте, зазначити, що журнал порівняно рідко звертається до давньої історії, зосереджуючи головну увагу на подіях новішого часу.

«Радянська влада наві'язана Україні» (№ 1 за 1957 р.), «Комуністична Росія примусила Україну вступити до СРСР» (там же), — твердить журнал, ніби вірить у те, що хтось забуде, як героїчно боровся український народ за владу Рад, скіль-

ки тисяч і тисяч українців віддали за неї своє життя, як Україна однією з перших підняла питання про об'єднання радянських республік у могутній Союз.

Особливу лютю націоналістичних заپردازів викликають економічні досягнення Радянської України. Не насмілюючись заперечувати очевидні успіхи української економіки за часи Радянської влади, які зробили Україну однією з найсильніших соціалістичних держав, вони намагаються оживити провокаційні вигадки про «експлуатацію» України «Москвою», навіть наважуються говорити про «колоніальне становище» України. Ці твердження не нові, були вони і раніше. Та суть їх завжди одна — вони залишилися брехнею, направленою на те, щоб ослабити і розірвати єдність українського народу з усіма радянськими народами.

Виступаючи проти співробітництва України з іншими союзними республіками, писакки з «Юкреїнієн куотерлі» видають найзаповітнішу мрію всіх націоналістичних зрадників про розпад і послаблення СРСР, що дозволило б імперіалістам загарбати Україну, а їм — стати київськими, вінницькими, херсонськими та іншими гауляйтерами і, коли не «самостійно», то хоч від чужого імені, панувати над українським народом.

Саме тому вони ніяк не можуть простити Гітлеру його поразку у другій світовій війні. Раз у раз повертається «Юкреїнієн куотерлі» до цієї теми. Фальсифікується весь хід подій на Україні під час війни. Але найбільше зусиль докладається до того, щоб перекрутити події початкової стадії Великої Вітчизняної війни. Поразки радянських військ у цій стадії вони «пояснюють» тим, що нібито українці й інші народи СРСР вбачали у гітлерівських військах... своїх «визволителів» і чекали на них (№ 1 за 1957 р.). Ця дика версія не є оригінальним винаходом «Юкреїнієн куотерлі». Ще раніше її вигадала гітлерівська пропаганда, а пізніше стали настійливо повторювати биті німецькі генерали у своїх писаннях. Цілеспрямованість цього мерзенного наклепу на український народ, що з перших днів Вітчизняної війни весь, як один, піднявся на жорстоку боротьбу з загарбниками, визначити не важко.

Головною його метою є захоочення нових, на цей раз американських претендентів на світове панування, що йдуть по слідах Гітлера, до нападу на Радянський Союз, який планується під прикриттям лицемірного лозунга «визволення». Побічно в даному випадку метою є знов-таки спроба порушити монолітну дружбу радянських народів, ще більш зцементовану кров'ю, спільно пролитою у Великій Вітчизняній війні.

Не позбавлені, проте, інтересу деякі визнання, які можна знайти на сторінках «Юкреїнієн куотерлі», про діяльність націоналістичних зрадників, що з'явилися на

Україні в обозі фашистської армії під час війни. Офіційна, так би мовити, версія твердить, ніби вони прагнули до «самостійності» і з цією метою навіть утворили так звану «українську повстанську армію», щоб боротися не лише проти «більшовицької тиранії», а й «проти всіх форм гітлерівської адміністрації та терору» (№ 1 за 1957 р.). Проте в одному з номерів знаходимо інші слова, які більше відповідають дійсності. В ньому розповідається, як недобитки націоналістів усіх мастей «стали на сторону атакуючої німецької армії та сформували для неї національні... легіони, а також українську повстанську армію» (№ 2 за 1956 р.; підкреслено нами.— В. С.). Така розбіжність пояснюється, мабуть, тим, що автор першої заяви живе у США, а другої — в Мюнхені. Гітлерівці з ФРН не забувають своїх «союзників по зброї».

Український народ добре розібрався у природі «діяльності» карних злочинців, що зрадили батьківщину, служили Гітлеру й займалися кривавим розбоям у загонах Бандери, Мельника та Бульби, і нещадно знищував їх.

Бурхливий розвиток соціалістичної економіки СРСР, величезне піднесення матеріального і духовного рівня трудящих Радянської країни, грандіозні успіхи радянської науки і техніки — все це підняло на недосяжну висоту політичний авторитет Союзу РСР серед народів світу. Особливе значення мала всесвітньоісторична перемога Радянського Союзу у другій світовій війні, яка врятувала людство від загрози фашистського поневолення та у вирішальній мірі сприяла переходові народів багатьох країн Європи і Азії на шлях соціалізму. Соціалізм вишов за рамки однієї країни і перетворився у світову систему.

Нестримний поступальний рух світової соціалістичної системи поглиблює загальну кризу капіталізму, посилює внутрішні суперечності капіталістичного світу, прискорює процес його політичного і економічного банкрутства, наближаючи остаточний крах всієї антинародної капіталістичної системи.

В одчайдушній і безнадійній спробі відвернути неминує американський імперіалізм як керівник і головна сила капіталістичної системи розгорнув шалену ідеологічну кампанію проти Радянського Союзу, всіма засобами намагається підірвати його політичний авторитет. Ця «холодна війна», яка у планах американського імперіалізму є попередником війни атомної, має на меті послабити притягальну силу соціалістичних ідей, зупинити їх поширення у капіталістичному світі, особливо небезпечно для капіталізму, дискредитувати соціалізм в цілому та в СРСР особливо, відновити авторитет деградуємого капіталізму і перш за все американського імперіалізму, підірвати соціалістичні переконання народів антиімперіалістичного

табору і таким чином створити сприятливу обстановку для війни.

Українська буржуазно-націоналістична агентура американського імперіалізму бере найактивнішу участь у «холодній війні». Відробляючи долари, націоналістичні зрадники намагаються звести наклеп на кожну сторону життя нашої країни, на всю її зовнішню і внутрішню політику. Радянська зовнішня торгівля? — демпінг (№ 1 за 1957 р.). Боротьба Радянського Союзу за мир і співіснування? — підступна тактика (№ 1 за 1956 р., № 4 за 1956 р., № 1 за 1957 р.). Безкорислива допомога Радянського Союзу відсталім країнам Сходу? — комуністична агресія (№ 1 за 1957 р.). Неухильне піднесення матеріального рівня життя трудящих в СРСР? — вигадка (№ 3 за 1956 р.). Освоєння цілинних та перелогових земель? — не повернуто й насіння (№ 1 за 1956 р.). Шосейні дороги в Радянському Союзі? — вони не існують (№ 1 за 1957 р.).

Продажні писаки особливо намагаються довести, ніби індивідуальні права людини визнаються і існують лише в капіталістичних країнах і «ліквідовані» в Радянському Союзі. Про які вже права може йти мова, коли, якщо повірити «Юкреїнієн куотерлі», в Радянському Союзі «після досягнення дитиною 12 років її забирають від матері» (№ 3 за 1956 р.). Такий брехні позаздрив би й Геббельс.

До речі, про Геббельса. На початку 1943 р., одразу після розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом, гітлерівці «знайшли» в Катинському лісі під Смоленськом масові могили вбитих ними ж восени 1941 р. тисяч польських офіцерів. Фашистська пропаганда розгорнула тоді несамовиту кампанію, намагаючись видати власний злочин за справу рук радянських властей. Ця провокація була спрямована на послаблення враження у всьому світі від триумфу Радянської Армії під Сталінградом та на активізацію антирадянських зусиль реакції в капіталістичних країнах антигітлерівської коаліції. 16 квітня 1943 р. Радінформбюро опублікувало спеціальну заяву, в якій повністю спростувало провокаційний наклеп¹. Проведене після вигнання фашистських військ розслідування показало, що страхотливий злочин в Катинському лісі був учинений самими гітлерівцями. Пізніше це було констатовано на Нюрнберзькому процесі². Підтвердження висновків комісії про розслідування катинського злочинства гітлерівців можна знайти в опублікованих у Лондоні уривках з щоденника Геббельса, який був головним організатором всієї провокації і навіть створив у свій час «міжнародну комісію» для «розслідування».

«На біду, — записав Геббельс 8 трав-

¹ Газ. «Правда» від 16 квітня 1943 р.

² «Нюрнберзький процес», т. 1, М., 1951, стор. 483—503.

ня 1943 р., маючи на увазі роботу цієї «комісії»,— в катинських могилах були знайдені німецькі патрони...Якщо це дійде до відома ворога, все катинське діло буде провалено»¹.

Все це, звичайно, добре відомо американським реакціонерам та їх лакеям з «Юкреїнен куотерлі». І все ж в конгресі США в розпал «холодної війни» була утворена спеціальна комісія під головуванням відомого фашиста Керстена, яка в результаті свого «розслідування» заявила, що катинське злочинство нібито було вчинено... радянськими органами².

Не доводиться дивуватися тому, що «Юкреїнен куотерлі» з особливою охотою повторює цей підлий наклеп на Радянський Союз (№ 1, № 3 за 1956 р.). Немає сумніву, що американські та американізовані учні Геббельса з своєю брехнею матимуть не більший успіх, ніж їх покійний учитель.

Лейтмотивом всієї американської реакційної пропаганди, спрямованої проти Радянського Союзу, є брехлива вигадка про його «агресивність». Червоною лінією проходить вона і по всіх номерах «Юкреїнен куотерлі».

Доказів, звичайно, ніяких. Не можна ж вважати за «доказ» посилення на те, що в результаті перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні в ряді країн капіталістичний лад було ліквідовано. Про цей неминучий результат війни з Радянським Союзом Й. В. Сталін, як відомо, попереджав капіталістичний світ ще в довоєнний час³.

Розгром Радянським Союзом гітлерівської Німеччини означав розгром армії, ліквідацію поліції та апарату управління, тобто всієї тієї машини, за допомогою якої трималась влада буржуазії та поміщиків у фашистських державах і країнах, окупованих Гітлером в Східній Європі і визволених Радянською Армією. Тому владу в них могли взяти і дійсно взяли у свої руки трудящі класи. Розгром Японії і послаблення світового імперіалізму мали величезне значення для успіху визвольної боротьби народів Азії, зокрема для всесвітньоісторичної перемоги народної революції в Китаї.

Імперіалістична пропаганда на всі лади твердить, що всі ці зміни в країнах народної демократії сталися внаслідок втручання радянських військ у внутрішні справи цих країн. Проте досить згадати, що в Австрії і Фінляндії, де радянські війська перебували протягом тривалого періоду, зберігся буржуазний лад, а в Китаї, В'єтнамі і Албанії, де їх не було, цей лад загинув, щоб остаточно викрити провока-

ційну брехню імперіалістів і їх лакеїв про «агресивність» Радянського Союзу.

Відзначимо ще одну підступну вигадку, яка часто зустрічається на сторінках «Юкреїнен куотерлі».— це проведення знаку рівності між царською Росією і... СРСР для «доказу» його «агресивності». Це теж старезна брехня, яку охоче вживали гітлерівці. Вони ж додали до неї продукт власної творчості: «Росія—збраряддя світового комунізму». Зрозуміло, що такий винахід не міг довго лежати без руху. Зараз він займає почесне місце в арсеналі американської пропаганди і є основною тезою сенатора Фейгана, що ласкаво зволив надрукувати в «Юкреїнен куотерлі» свою статтю, про яку ще буде йти мова.

Щоправда, редакція «Юкреїнен куотерлі», очевидно, вважає цю тезу помилковою і тому обережно намагається поправити своїх хазяїв, запевняючи, що, наприклад,— «світовий комунізм» є «збраряддя» СРСР. Обидва твердження варті одне одного і однаково безглузді.

Боротьба проти міжнародної влади капіталу є спільною справою пролетаріату всіх країн. Пролетаріат кожної окремої країни перш за все бореться проти власної буржуазії, але ця боротьба послаблює також позиції всього світового капіталізму. Борючись за власну свободу, пролетаріат окремої країни тим самим бореться за свободу своїх братів у всьому світі. В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції виник Радянський Союз, що став оплотом визвольної боротьби трудящих всіх країн.

Пролетарський інтернаціоналізм— одне з найголовніших джерел зростаючої і непереможної сили революційного руху в усьому світі. Саме тому буржуазія докладає шалених зусиль, щоб послабити благородне почуття класової солідарності міжнародного пролетаріату, посягти розбрат між окремими його загонами. Але ніякою провокаційною брехнею буржуазії та її лакеям не вдасться підірвати відданість міжнародного пролетаріату Радянському Союзові та інтернаціональну солідарність робітничого класу.

Намагаючись будь-що підірвати міжнародний авторитет СРСР, американська пропаганда докладає всіх зусиль, щоб обліти Сполученні Штати і їх політику. Вихваляння «американського способу життя», американської «демократії» займають значне місце і на сторінках «Юкреїнен куотерлі». Особливо багато уваги приділяється висвітленню, або вірніше сказати затемненню, зовнішньої політики США щодо колоній та слаборозвинених країн.

Найгострішою суперечністю капіталістичного світу після другої світової війни стала суперечність між колоніями та метрополіями, тому що вона набула форми збройного конфлікту. Перемога Радянського Союзу над фашистським блоком запалила колоніальні народи на боротьбу за

¹ «The Goebbels Diaries», L., 1948, стор. 276.

² «Литературная газета» від 4 березня 1952 р.

³ І. Сталін, Вопросы ленинизма, изд. 11-е, М., 1947, стор. 433.

незалежність. Послаблення світової імперіалізму в результаті війни створило сприятливі умови для цієї боротьби. За порівняно короткий час добилися свободи народи, які віками стогнали у колоніальному ярмі. Сотні мільйонів населення Азії і Африки одержали змогу відновити свою державність і стати хазяями своїх країн.

Безкорислива економічна допомога Радянського Союзу та його миролюбна політика і рішучість у захисті миру підняли на недосяжну висоту авторитет СРСР серед народів цих країн.

Незважаючи на те, що у переважній більшості країн, які добилися незалежності за останні роки, при владі залишилися експлуататорські класи, ці країни не належать до імперіалістичного табору, що постійно і активно загрожує їм новим поневоленням. У відносинах з іншими країнами вони провадять політику співіснування і нейтралітету, прагнучи до миру, який дає їм змогу розвивати економіку і ліквідувати відсталість — наслідки хазяйнування колонізаторів.

Нейтралізм «країн Бандунгу» є найважливішою рисою їх зовнішньої політики в умовах гострої боротьби двох таборів на світовій арені. Разом з тим він є важливим елементом розстановки світових політичних сил. Він означає величезну поразку імперіалістичного табору, тому що в цих країнах живе більше мільярда людей, на яких імперіалізм позбавлений змоги розраховувати у своїх спрямованих проти СРСР ігресивних планах, як це було раніше.

Саме тому Сполучені Штати, очолюючи габір імперіалістичних держав, що кількістю населення далеко поступаються переможцям країнами соціалізму, не шкодують зусиль, щоб повернути на свою сторону «афроазійський блок», як іменують американські мілітаристи нейтральні країни Азії і Африки.

Останнім найбільш виразним прикладом цих зусиль є «доктрина Ейзенхауера», спрямована на підкорення незалежних країн Сходу та прив'язування їх до колії американського імперіалізму. Акомпанієнтом «доктрини Ейзенхауера» є пропагандистська кампанія, що намагається надати Сполучені Штати постійним противником колоніалізму та другим пригнобленим народів. Українські буржуазні націоналісти та їх преса у США беруть найактивнішу участь у цій кампанії.

Досить сказати, що всі без винятку номери «Юкреїнієн куотерлі» за минулий та цей рік настирливо пропагують брехливу дею про «антиколоніалізм» та «антиімперіалізм» США. Більше того, цьому майже цілком присвячений весь четвертий номер журналу за 1956 р. Користуючись нагодою цієї річниці народження президента Вільсона, журнал робить широкі «екскурси» на теми, зв'язані з національним питанням. Сполучені Штати, твердять продажні писаки з «Юкреїнієн куотерлі», ніколи не

заплямували себе імперіалістичною політикою, не були імперіалістичною державою. Американські правлячі кола в особі Вільсона виступили поборником самовизначення колоніальних народів, проголосивши відомі «14 пунктів». Самий принцип, навіть термін «самовизначення націй» нібито належить Вільсону.

В цих твердженнях кожне слово — брехня. Мало сказати, що Америка є імперіалістичною державою, саме Сполучені Штати відкрили криваву епоху імперіалізму своїм нападом на іспанські колонії в 1898 р. та загарбанням їх. Вся політика США є наскрізь імперіалістичною. Яку б не взяти частину світу — всюди вона викрила себе як політику насильства, загарбання і агресії. Сполучені Штати не мають нічого спільного з проголошенням і проведенням у життя принципу самовизначення націй.

Президент Вільсон ніколи не був «автором» цього принципу. Задовго до Вільсона його висунув міжнародний робітничий рух, солідаризуючись з мільйонами колоніальних рабів. В. І. Ленін підняв цей принцип до висоти наукового вчення і є справжнім його творцем. Ще в 1902 р., складаючи проект програми РСДРП, В. І. Ленін включив до нього пункт, який вимагав «визнання права на самовизначення за всіма націями...»¹.

Радянська влада з перших днів свого існування зробила принцип самовизначення націй головною підвалиною своєї політики у національному питанні. Проголошення Вільсоном у 1918 р. «14 пунктів», у яких туманними фразами говорилося про права народів на незалежне існування, насправді було незграбною і невдалою спробою американського імперіалізму нейтралізувати величезний вплив Жовтневої революції на народи та підірвати зростаючий авторитет Радянської держави у всьому світі.

Сполучені Штати ні до, ні після Вільсона не дотримувалися принципу самовизначення націй, який суперечив інтересам їх імперіалістичної політики. Загарбання Гавайських островів, Філіппін та Куби, загарбання зони Панамського каналу, насильницька політика США в країнах Латинської Америки, втручання у внутрішні справи народів у всьому світі та намагання підкорити їх зажерливим інтересам монополій США — такий далеко не повний список злочинів американського імперіалізму проти права націй на самовизначення.

Особливо посилюлися колоніалістські тенденції у зовнішній політиці США після другої світової війни внаслідок перетворення їх на гегемона капіталістичного світу та найсильнішу і тому найагресивнішу імперіалістичну державу. Якщо Сполучені

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 6, стор. 13.

Штати коли й виступають з «антиколоніалістськими» лозунгами, то вони спрямовані лише на те, щоб приховати справжні цілі американської політики — вирвати вплив над колоніальними і відсталими країнами з рук інших імперіалістичних хижаків.

Цілком закономірно за цих умов, що в очах сотень мільйонів людей нинішніх або недавніх колоній Сполучені Штати виступають як ворог їх національної свободи і залежності. Не допомагає ніяка пропаганда, тому що народи судять не за словами, а за ділами.

З безсилою люттю спостерігаючи величезні успіхи радянської політики у національному питанні серед цих народів, газета «Нью-Йорк таймс» 10 грудня 1955 р., пишучи про візит радянських керівників у країни Азії, вимушена була визнати: «Мільйони людей, які нещодавно визволилися з колоніального правління Британії, вітали російських комуністів як борців за свободу, провітання та добре життя окремих людей, як відданих борців за визволення й незалежність поневолених народів».

«Трагічним контрастом до цього, — пише «Юкрейнієн куотерлі» (№ 4 за 1956 р.), — є те, що велика кількість колоніальних народів вважає Сполучені Штати ворогом або принаймні противником цих ідеалів».

Мабуть, у стані втраченої душевної рівноваги журнал кидає на адресу своїх хазяїв необережний докір у непослідовності їх політики з національного питання — за підтримку Сполученими Штатами прихильників «єдиної і невідлимої» Росії в роки громадянської війни та інтервенції. Ніби не розуміючи, що лозунг «самовизначення» був лише машкарою справжніх рушійних сил імперіалістичної політики уряду Вільсона, «Юкрейнієн куотерлі» (№ 4 за 1956 р.) пише про «помилки» американської політики щодо Росії у період революції, хоч ця політика була саме такою, якою вона тільки й могла бути — імперіалістичною антинародною політикою, боротьба проти якої ще сильніше згуртувала народи нашої країни навколо Комуністичної партії.

«Своєю підтримкою авантюри Денікіна, Врангеля, Колчака, Юденіча, Галлера та інших реакційних сил, — пише «Юкрейнієн куотерлі», — західний світ настільки послабив демократичні рухи за національне визволення народів колишньої царської Росії, особливо динамічний рух України, що цим він у вирішальній мірі допоміг російським комуністам...» (№ 1 за 1957 р.).

Якщо замість «демократичні рухи за національне визволення» поставити «антирадянські буржуазно-націоналістичні рухи», а «особливо динамічний рух України» замінити словами «антинародна буржуазно-поміщицька Центральна рада і Директорія», що правильніше характеризуватиме ті сили, які мають на увазі, то кар-

тина буде майже вірна. «Майже» тому, що поряд з Денікіним, Врангелем, Колчаком, Юденічем і Галлером підтримку «західного світу», тобто США, Англії і Франції, одержували і всілякі «динамічні рухи» на Україні, що й привело до остаточного викриття їх антинациональної, продажно-ізрадницької суті в очах мас, а тому й до краху.

Слід зазначити, що різні фашистські буржуазно-націоналістичні емігрантські угруповання, що існують на утриманні американського імперіалізму, лютю гризуться одне з одним як за подачки, що падають їм від хазяїна в даний момент, так і за можливі привілеї в уявному майбутньому.

В запалі цієї гризні вони інколи виказують таке, що за інших умов від них не почувеш. Так, полемізуючи з «польськими політичними колами в еміграції», «Юкрейнієн куотерлі» не міг втриматися і випалив, що «польська війна проти українців... з американського воєнного допомогою армії генерала Галлера була злочинною проти права нації на самовизначення» (№ 1 за 1957 р.). Цікаво знати, як поставляться американські пани до цієї вихватки своїх холопів.

Одним з головних напрямів злочинної діяльності українських буржуазно-націоналістичних запродавців у Америці є їх активна участь у розпалюванні війни, в ідеологічній та шпигунсько-диверсійній підготовці агресії проти СРСР, проти власного народу. Звичайно, слово «власного» тут вжито в умовному розумінні, тому що будь-які зв'язки з українським народом у них уже давно розірвані.

• Перш за все вони всіма можливими засобами борються проти співіснування. Засоби ці не відзначаються різноманітністю, зводяться кінцеві кінець до різних варіантів безпідставних «доказів» про «неможливість» мирного співіснування з Радянським Союзом та лютих нападків навіть на тих, хто наслідують вголос лише припустити саму його можливість.

Все це цілком закономірно і зрозуміло, і на цьому не варто було б спинятися, якби саме тут не крилася відповідь на істотне питання про те, хто саме, які суспільні кола є безпосередніми хазяями купки ізрадників українського народу в Америці.

Відповіді на це питання на прикладі «Юкрейнієн куотерлі» допомагає безпосередня участь журналу у полеміці про зовнішню політику, що не припиняється всередині правлячого класу США з часів другої світової війни, періодично стихаючи, але потім спалахуючи з новою силою.

Ще напередодні війни, вказував У. Фостер¹, правлячий клас США у своєму ставленні до зовнішньої політики розділився на дві частини. Одна з них, так звані «ізо-

¹ Газ. «Daily Worker» від 4 вересня 1943 р.

ляціоністи», виступала за збереження миру США з фашистськими державами і намагалася сприяти перемозі гітлерівської Німеччини над СРСР. Друга — більш сильна — виступала за участь США у війні проти Німеччини і прагнула шляхом тимчасового співробітництва з СРСР використати його для послаблення Німеччини, яку вважала сильнішою за СРСР і в якій бачила головного конкурента США у боротьбі за світову гегемонію.

Під час війни позиції цих двох угруповань правлячого класу США залишилися в основному без змін як прояв ворогуючих економічних інтересів всередині американської фінансової олігархії, що прагнула до захоплення світового панування в результаті війни, але розділилася з питань тактики у досягненні цієї мети.

У післявоєнний час суперечки з приводу зовнішньої політики всередині правлячого класу США вибухли з новою і небаченою раніше силою у період війни в Кореї¹. Під час цих так званих «великих дебатів» з питань зовнішньої політики знов ясно вирізнялися дві позиції. Одна частина американської великої буржуазії виступала за негайне розширення корейського конфлікту до масштабів світової війни проти всього соціалістичного табору. Друга, що теж мріяла про напад на СРСР, Китай та інші країни народної демократії, вважала за необхідне більш ґрунтовно підготуватися до великої війни. У цій внутрішній боротьбі перемогу одержала друга група, трохи більш обережна, хоч обидві вони палають однаковою ненавистю до соціалістичного табору. Перша група залишилася у меншості, репрезентуючи найбільш екстремістські елементи агресивних правлячих кіл США, готові в будь-який момент здійснити напад на СРСР.

Саме цій, найбільш агресивній частині американських правлячих кіл служить «Юкреїнієн куотерлі», відбиваючи загальну позицію всієї української буржуазно-націоналістичної зграї в Америці.

«Юкреїнієн куотерлі» виступає за негайну війну. Він кричить, що кожний день посилює Радянський Союз. Він у розпачі від того, що Сполучені Штати не розпочали війну ще тоді, коли вони лише одні володіли атомною бомбою, бо це «привело до марної втрати дуже цінного періоду американської переваги над Радянським Союзом і лише дало червоній Москві час перетворитися у силу, яка зараз може дійсно загрожувати Америці» (№ 1 за 1956 р.).

Журнал не пише, що в той дуже короткий період, зразу після закінчення війни, коли Сполучені Штати вважалися монополістом у володінні атомною зброєю, реакційні правлячі кола США не могли розпочати війну проти Радянського Союзу,

тому що американський народ бачив у ньому свого друга і союзника і реакції потрібен був час, щоб облудною пропагандою дезорієнтувати його настільки, що він міг би повірити, ніби СРСР може «загрожувати» Америці.

«Юкреїнієн куотерлі» не хоче бачити цієї реальності. Він пише про помилки політики, які можна і треба виправити. Він обрушується на авторів цієї політики. Основною мішенню для своїх нападів журнал обрав відомого Дж. Кеннана, заявляючи, що сформульована ним «політика стримування» була причиною провалу «політики визволення».

Насправді ж обидві вони були етапами однієї реакційної і агресивної політики американського імперіалізму, які змінювалися в зв'язку з змінами внутрішнього і зовнішнього становища США. І обидві вони потерпіли провал не внаслідок якихось тактичних помилок, які можна було б виправити, а внаслідок своїх органічних пороків, внаслідок боротьби світових демократичних сил, проти яких вони були спрямовані. Як і його хазяї, журнал не хоче визнати цієї реальності, визнати об'єктивні фактори, незалежні від них, причинами провалів американської політики і намагається звести все до суб'єктивних причин, які можна легко усунути, і отже досягти успіху самої політики.

В цьому основа численних нападок «Юкреїнієн куотерлі» на Дж. Кеннана, який, тверезо глянувши в очі дійсності, в одному з своїх виступів визнав, що «тріумф комунізму в Росії був продуктом першої світової війни» і що «посилення Радянського Союзу за останній час прийшло як результат другої світової війни». Тому, заявив Кеннан, він проти війни.

Виступи Кеннана мали широкий резонанс в Америці. «Юкреїнієн куотерлі» воює проти них у всеозброєнні найновіших методів американської політичної боротьби. Він не намагається спростувати опонента. Він пише про «необґрунтовані і навіть фантастичні висловлювання кеннанізму», про «грубі помилки кеннанізму» і, нарешті, про «русифільський кеннанізм» (№ 4 за 1956 р.). Знаючи політичну дійсність сучасної Америки, неважко зрозуміти, що це не звичайна полеміка, а удари на знищення.

Зате «Юкреїнієн куотерлі» не знаходить слів, щоб висловити своє захоплення виступами представників свого табору. Він не шкодує місця для популяризації всіх антирадянських виступів головних ідеологів американського імперіалізму і фахівців «холодної війни». З особливим захопленням пише він про так званий «меморандум Сарнова» — голови правління Американської радіокорпорації — «Програма для політичного наступу проти світового комунізму», поданий на розгляд президента і схвалений американськими керівними політичними колами (№ 3 за 1956 р.).

¹ Журн. «Political Affairs», 1951, № 7, стор. 75—86.

В цій «програмі», складеній ще в травні 1955 р., пропонувалося значно розширити дію підривного закону «про взаємне забезпечення безпеки» та активізувати ідеологічну і шпигунсько-диверсійну боротьбу проти соціалістичного табору. З наголою перелічує журнал зрадників, злочинні заходи, спрямовані проти народів Радянського Союзу, в тому числі і проти українського народу, заходи, виконавцями яких можуть бути лише «стійкі антикомуністи, для яких ця справа є не лише роботою, а й призванням».

З лакейською запобігливістю друкує «Юкреїнієн куотерлі» (№ 4 за 1956 р.) убогі міркування конгресмена Фейгана, автора однієї з чергових антирадянських «резолуцій» американського конгресу, які зводяться до того, що добре було, коли б народи не ставилися з такою підозрілістю до Сполучених Штатів та їх політики.

Панічним переликом з приводу моральної ізольованості американського імперіалізму та зростаючої внутрішньої слабкості буржуазного світу пронизана спеціальна стаття журналу «Захід потребує нової політичної стратегії» (№ 1 за 1956 р.).

Які ж нові заходи пропонує журнал своїм панам для врятування становища? Це, по-перше, непримиренна боротьба проти «комунізму» аж «до остаточної перемоги». По-друге, воєнні блоки і союзи. Тут важко помітити щось нове. Пропоновані заходи такі ж старі, як і сам «Захід» з його політикою. По-третє, не перешкоджати народам, що прагнуть до незалежності. В практиці Заходу це вже дійсно було б новиною. Журнал і сам це розуміє. «Однак, на жаль,— зазначає він,— ідея свободи народів у практиці Заходу та принцип самовизначення націй є порожньою фразою».

Брехнею про «національну суперечність» в СРСР націоналістичні зрадники — всі ці смаль-стоцькі, добрянські, чубаті, драгани, душники, стахіви, галичани, зібликевичі, гординські, чні імена красуються на обкладинці «Юкреїнієн куотерлі», — і доводять своїм хазяям власну необхідність. Щоправда, навіть серед американських правлячих кіл, які люблять тишити себе марною надією на «внутрішню слабкість» Радянського Союзу, ніхто не вірить в існування «національної проблеми» в СРСР. «Державний департамент холодно ставиться до ідеї використання національної проблеми Радянської Росії», — скаржиться «Юкреїнієн куотерлі» (№ 2 за 1956 р.). Проте правлячі кола США, незважаючи на те, що вони прес-красно розуміють цілковиту фіктивність

цієї вигаданої «проблеми», широко використовують цю вигадку у своїй пропаганді для виправдання агресивної антирадянської політики «визволення» перед власним народом.

Щоб підживити цю пропаганду та збільшити власну ціну, націоналістичні провокатори раз у раз пускають у хід брехливі чутки про «повстання» на Україні. Ці вигадки радо підхоплює буржуазна преса, і тоді провокація починає гуляти по світу, шораз обростаючи новими «подроблицями». Іноді до цих провокаційних заходів звертаються навіть такі солідні буржуазні газети, як лондонська «Таймс». Не далі як 3 червня 1956 року «Таймс» надрукувала «повідомлення», ніби в річницю смерті Петлюри в Києві відбулась «демонстрація студентів і робітників». Може в Англії у деяких джентльменів і є звичай відзначати річницю собачої смерті, але на Україні так не роблять. Не обійшлося, звичайно, без «повстання» — на цей раз в Києві «повстали» аж «три полки».

«Юкреїнієн куотерлі» старанно збирає і обсмоктує всі ці вигадки, видаючи їх за «повідомлення з вірогідних джерел» і намагаючись ще більш захопити цим своїм хазяїв на воєнну авантюру.

З нетерпінням говорить «Юкреїнієн куотерлі» про війну, про повалення «комуністичного режиму» в СРСР, подаючи практичні поради американським імперіалістичним колам щодо політики у відношенні населення нашої країни після «перемоги» (№ 1, 1957 р.). Один з американських «морських стратегів», віце-адмірал Менц у своїй маячні оголосив Радянську Середню Азію «слабим місцем Росії». «Юкреїнієн куотерлі» негайно відгукнувся на це відкриття: «Ми повинні мати плани загнати ніж у це слабе місце» (№ 2 за 1957 р.). Втрачаючи нетерпіння від «зволікань» американського імперіалізму, націоналістичні зрадники звертають погляди до старого свого хазяїна — німецького імперіалізму, обіцяючи неогітлерівцям з ФРН, що після нової спроби «розтрощення більшовиків» цими «визволителями» «стане можливим повторити 1918 рік...» (№ 1 за 1957 р.).

До якої глибини духовного маразму і зради треба дійти, щоб закликати до нападу на країну, яка колись була батьківщиною! Це смертельні вороги українського народу, і їхній брудний орган не має права на назву, яку він собі привласнив. Це не «український», це антиукраїнський кварталник.

В. С. САВЧЕНКО

НОТАТКИ ПРО КНИГИ

ПРАЦІ НІМЕЦЬКИХ СЛАВІСТІВ

Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben jahrhunderterten. Gesammelte Aufsätze (Німецько-слов'янські взаємовідносини на протязі семи сторіч. Збірник праць), Німецька Академія наук в Берліні. Публікація Інституту славистики, за редакцією Г. Г. Більфельда, № 9, Берлін, 1956, IX+708 с.

Збірник присвячено 60-річчю Едуарда Вінтера — члена Німецької академії наук, керівника історичного відділу Інституту славистики академії, керівника робочої групи по історії слов'янських народів тієї ж академії та професора університету ім. Гумбольдта.

Ювіляр, один з найвидатніших славистів Німеччини, опублікував ряд великих праць, присвячених історії слов'ян, в тому числі роботи про Україну. Зокрема слід назвати такі найважливіші роботи: «Німіці в Словацькій та Карпатській Русі» (1926), «Візантія та Рим у боротьбі за Україну» (1942, перекладена на українську мову), «Йосифінізм та його історія» (1943), «Панславизм у звітах австро-угорських посланників у Петербурзі» (1945), «Росія і Ватикан в період імперіалізму» (1945), «Росія і слов'янські народи в дипломатії Ватикану» (1950), «Галле як вихідний пункт німецьких досліджень Росії в XVIII ст.» (1953), «Чеська і словацька еміграція в Німеччині в XVII та XVIII ст.» (1955), кілька робіт присвячено відомому чеському математичу і філософу Бернарду Больцано.

З великої кількості статей дослідника, опублікованих у різних виданнях, деякі безпосередньо стосуються України: «Національна і релігійна боротьба в Галичині в другій половині XVIII ст.» (1939), «Боротьба українців північної Угорщини за національну ієрархію в терезіанський період» (1940), «Звістка про Симеона Тодорського» (1956).

Славистичні роботи Е. Вінтера, на жаль, мало відомі радянським дослідникам.

Збірник на честь Е. Вінтера складений його учнями та товаришами по праці. Публікація становить інтересний огляд тематики, яку вивчають берлінські слависти. Дослідження стосуються всіх слов'янських народів: росіян, українців, чехів, південних

слов'ян, причому особлива увага звернена на німецько-слов'янські взаємовідносини.

Для нас особливий інтерес становлять роботи, зв'язані з Україною та Росією. Українського мовознавства стосується робота П. Кірхнера «Три українсько-слов'янські друки з Галле 1734—1735 рр.». Ці друки були видані українцем С. Тодорським. Ім присвячено значну літературу, на яку повинні звернути увагу дослідники старої української книги. Про торговельні і культурні зв'язки з Росією відомих педагогічних закладів Августа Франке в Галле розповідають роботи Б. Ляммеля та Й. Тетцнера. Про славистичні заняття Й. Х. Шталя, автора російської граматики, вмістив повідомлення Е. Ейхнер. Подорожі до Росії німецького композитора Р. Кайзера присвячено дослідження Е. Калла-Геґера. Взаємовідносини між німецькою і російською пресою XVIII ст. освітив У. Легман, дав інформацію про російських студентів у Лейпцигу в 1767—1771 рр., між якими був також О. Радішев. Г. Могрман написав про зв'язки декабриста М. Тургенева з Сарторіусом і бароном Штейном. А. Анджіал дав характеристику відомого слависта В. Ягіча. Б. Брокман розглянув ставлення А. Бебеля до російської революції 1905—1907 рр. Г. Росенфельд дав оцінку господарських зв'язків Радянської Росії з Німеччиною в роки до договору в Рапалло. Інші статті присвячені західним та південним слов'янам.

Розглядуваний збірник показує, що славистичні дослідження під керівництвом академіка Е. Вінтера мають дуже різноманітний характер і дають багато нового для висвітлення слов'янсько-німецьких взаємовідносин. Хочеться побажати дальших успіхів у роботі і ювіляру, і його співробітникам.

І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ

ПРАЦІ МОВОЗНАВЦІВ З ТОПОНІМІКИ

Розвиток історичної науки в значній мірі залежить від стану розробки багатьох проблем в інших галузях суспільних наук. Не можна було б з достатньою глибиною висвітлити історію першого-ліпшого народу, країни, не спираючись на дані та результати, які здобуто економістами, філософами, мовознавцями, літераторами та іншими дослідниками життя і розвитку

людського суспільства. Одночасно з цим всі згадані галузі науки не зможуть нормально розвиватися, коли при цьому не будуть використовуватись факти і висновки, до яких прийшли історики. Все це говорить про необхідність постійного і тісного контакту між істориками та працівниками інших суспільних наук. Таке творче співробітництво поки що відбувається

стихійно. Слабо налагоджена навіть взаємна інформація про роботу і досягнення, які є в кожній галузі науки.

Взаємозв'язок різних галузей суспільних наук конче потрібний, існує необхідність ряд суміжних проблем і дисциплін розробляти спільно. Прикладом може бути така допоміжна історична дисципліна, як топоніміка. В розробці ряду питань цієї дисципліни однаково зацікавлені мовознавці та історики.

Найбільш повне визначення топоніміки дав академік С. Б. Веселовський, який писав: «Словом топоніміка, що походить з грецької мови, або коротше топоніміка, прийнято називати вчення про географічні назви взагалі, про назви рік, озер, гір і т. п., топографічні терміни і про назви міст та поселень, про т. зв. культурно-географічні терміни. Топоніміка в історичному розрізі вивчає походження географічних термінів, з'ясовує місце знаходження тепер не існуючих поселень, переміни і заміни одних термінів іншими. Таким чином, історична топоніміка є по суті дуже важливою частиною історичної географії»¹.

Назви різних місцевостей, що існують тисячоліття, донесли до нас такі відомості, які часто не збереглися в жодних інших джерелах. У філологів та істориків багато є спільного в розробці проблем топоніміки. Але поряд з цим у кожного є й своя специфіка в підході та методах.

Слід відзначити, що мовознавці приділили більше уваги топоніміці, ніж історики. Про це свідчить хоч би те, що на Україні після війни істориками не підготовлено і не видано жодної роботи з питань топоніміки, а мовознавці за цей час опублікували ряд праць². Питанням топоніміки Інститут мовознавства Академії наук УРСР присвятив окремий том «Мовознавства»³. В даній замітці дається короткий огляд цього спеціального тома наукових записок.

Книга відкривається статтею А. І. Попова (Ленінград) — «Топонимика как историческая наука». Автор коротко характеризує роль і значення топоніміки. Матеріали топоніміки можна з успіхом вико-

ристати для висвітлення найдавніших періодів історії і особливо тих часів, коли ще не було писемності, для в'яснення етногенезису окремих питань історичної географії, навіть для вивчення соціальних явищ. Зупиняється автор і на методичній роботі з топонімічним матеріалом та робить в своїй статті такий висновок: «Топонімічний матеріал повинен застосовуватись в історичних дослідженнях з врахуванням додаткових даних, які дозволяють зв'язати топоніміку з історичними відомостями, даними археології і т. п. При всій цінності даних топоніміки не слід, однак, забувати, що часто самі ці дані потребують історичного обґрунтування» (стор. 7).

В заголовку статті А. І. Попова топоніміка названа історичною наукою. В тексті топоніміка трактується як допоміжна історична дисципліна. Між терміном наука і наукова дисципліна існує певна різниця. Вірно буде топоніміку трактувати як історичну дисципліну.

Викликає подив редакційна примітка до першої статті, а саме: «В окремих статтях з топоніміки поряд з безперечними даними є й елементи дискусійні, які можуть бути темою для дальшого обговорення і удосконалення». Таку примітку не варто було й давати, бо це може стосуватися праць не лише з галузі топоніміки.

Стаття Л. Л. Гумецької (Львів) — «Топоніміка в українській актовій мові XIV—XV ст. (Лексико-семантичні типи і словотворча будова)» — написана на основі фактів, почерпнутих з актового матеріалу, відповідно систематизованих та прокоментованих.

Інший вид матеріалів покладено в основу наступних п'ятих статей, які присвячено топоніміці окремих районів України. Це статті: Є. М. Посацької-Черняхівської «Географічні назви, пов'язані з іменами людей, їх прізвищами і прізвиськами», Ю. С. Виноградського «Назви міст, сіл та річок Чернігівщини», В. М. Бранова «Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині», О. С. Мельничука «Топоніміка Кодимського району, Одеської області», К. К. Цілуйка «Топонімія Покровського району Дніпропетровської області». В основу дослідження в цих статтях покладено топонімічні назви, які існують в наші часи.

Чотири статті збірника присвячено топоніміці російських земель, хоч стаття П. Я. Чернова (Москва) «О некоторых старых названиях рек (Топонимические заметки)» має певне відношення і до України. Конкретним районам присвячено дослідження Н. В. Подольської (Москва) «О некоторых группах речных наименований Двинской земли», Н. П. Милонова (Рязань) «Топонимика Переяславля Рязанского», Н. П. Гринкової (Ленінград) «Из материалов по топонимике населенных мест Воронежской области». Для українських істориків та мовознавців окремий інтерес має стаття Н. П. Гринкової, адже в бага-

¹ С. Б. Веселовский, Топонимика на службе истории, «Исторические записки», кн. 17, М., 1945, стор. 24.

² К. К. Цілуйко, До вивчення топоніміки Радянської України, Діалектологічний бюлетень, вип. I, Вид-во АН УРСР, К., 1949, стор. 19—31; й ого ж, Програма для збирання матеріалів по топоніміці Радянської України, Діалектологічний бюлетень, вип. II, К., 1950, стор. 3—13; й ого ж, Про роботу діалектолога з топоніміки, Діалектологічний бюлетень, вип. III, стор. 69—81; Л. Л. Гумецька, Топографічні назви української актовій мови XIV—XV ст., Інститут суспільних наук АН УРСР, Дослідження з мови та літератури, К., 1957, стор. 83—91.

³ «Мовознавство», Наукові записки, т. XIV, К., 1957.

тьох місяцях досліджуваної нею території в свій час поселилися вихідці з України. Вони і внесли свій певний і помітний вклад в топонімічні назви окремих районів Воронезької області. На жаль, автор статті на це мало зважає і всі висновки намагається підтвердити лише прикладами з російської мови.

Такий основний зміст XIV тома «Мознавства».

Безумовно, що ці матеріали використовують в своїх працях також історики. Але здається, що історики могли б і повинні внести і свій значний вклад в розвиток топоніміки. Адже в збиранні топонімічних матеріалів на місцях могли б взяти найактивнішу участь вчителі шкіл і любителі історії. Для збирання та систематизації матеріалів можна використати програму, що її виробили в свій час мовознавці. Збір та розробка топонімічних матеріалів посилять розробку та висвітлення місцевої історії. Цим шляхом можна буде заохотити до творчої діяльності значні сили на місцях.

Матеріал, що його зберуть і систематизують, буде важливим джерелом не тільки про давноминулі часи, а й про наші дні.

Ростуть наші міста і села, займаючи все нові і нові простори. І здається, що і тут топоніміка зможе допомогти. До землі, на якій виникають тепер нові райони, квартали, вулиці і переулки, не були байдужими народні маси. Різні місцевості та урочища завжди мали свою назву і вона не повинна безслідно зникнути для наступних поколінь. Ми радіємо, що в Києві, наприклад, виникли сотні нових вулиць, але якось незручно і сіро виглядає те, що з них десятків мають однаково назву — «Нова» з відповідним номером. Тут не фантазія потрібна, щоб придумати назву для тієї чи іншої вулиці, а потрібно врахувати і кращі традиції, використати для цього топонімічні назви, які існували до цього часу.

Ф. Ш.

КНИГИ, ЩО ВИКРИВАЮТЬ КОЛОНІЗАТОРСЬКУ ПОЛІТИКУ ФРАНЦУЗЬКОЇ БУРЖУАЗІЇ

Marsel Egretaud, *Realité de la nation algerienne*, Editions Sociales, Paris, 1957 (Марсель Егрето, Правда про алжирську націю, Париж, 1957, 214 с.).
Albert Ayaiche, *Le Maroc, bilan d'une colonisation*, Editions Sociales, Paris, 1956. (Альберт Айях, Марокко, підсумок колонізації, Париж, 1956, 368 с.).

Автор першої книги — професор історії, комуніст — використав у своїй роботі офіційні документи, праці істориків, які дістали визнання французької громадськості.

В першій частині своєї книги прогресивний історик з допомогою фактів, узятих з життя, викриває брехливі твердження французьких колонізаторів і їх захисників з буржуазної історичної школи, які штучно відокремлюють внутрішню політику від зовнішньої, грубо фальсифікують історичний процес і зводять наклеп на народи залежних і колоніальних країн.

На багатому матеріалі історії Північно-Західної Африки Егрето викриває твердження про те, що алжирський народ за своєю природою нездатний бути незалежним, що французька колонізація принесла йому «цивілізацію».

Полемизуючи в своєму дослідженні з цілим рядом буржуазних істориків, Егрето відкидає їх твердження про несталість алжирської нації, з марксистської позиції розкриває причини змін економічного і політичного становища Північної Африки.

У книзі наводяться факти, що показують силу і тривалість опору алжирського

народу захвату своєї країни, жорстоки методи завойовників, гі випробування, які припали на долю не тільки алжирського народу, а й народу Франції в результаті війни французьких колонізаторів.

У другій частині дослідження дається економічний і соціальний підсумок колонізації: відведення однієї третини захопленої землі під сільськогосподарські культури, які призначені для спекуляції, регрес тваринництва, пограбування природних багатств, гальмування розвитку промисловості, захоплення господарських позицій в країні французьким фінансовим капіталом.

Говорячи про політичний підсумок колонізації, автор пише: «Якщо колоніалізм зміг використати одразу свою злочинну справу, то зараз він зазнає контрудару внаслідок діалектичного розвитку. Та ця нова домна вилила метал, який став основою для нової бази: національного руху, молодого і могутнього, звільненого від рабства минулого» (стор. 177).

Автор дає блискучий аналіз цьому руху, показуючи, що молода буржуазія Алжiru не є єдиною політичною силою. Він підкреслює важливу роль Алжирської комуністичної партії, яка знаходиться на

чолі національного руху і об'єднує алжирців-мусульман і немусульман.

В історичному плані Егрето показує боротьбу Комуністичної партії Франції за об'єднання дій французького робітничого класу з боротьбою залежних і колоніальних народів.

Проблемі Марокко епохи французького протекторату присвячено багато праць, що вийшли з друку у Франції, зокрема книга марокканського історика Альберта Айяха «Марокко, підсумок колонізації».

Говорячи про псевдонаукові твори буржуазних авторів, професор Жан Дрес пише у передмові до монографії А. Айяха про те, як продумано затушовується ними дійсність.

Книга А. Айяха являє собою перше дослідження, написане французькою мовою, в якому автор намагається з позицій марксизму подати історію марокканського народу на протязі 44 років французького протекторату. Автор книги любить свою країну. Він дає виключно виразний гео-

графічний начерк Марокко, описує чудові якості марокканського народу: його працьовитість, пристрасність у боротьбі за свободу, національну гідність.

Особливий інтерес являє собою остання частина книги, в якій автор розглядає національно-визвольний рух, його історію і перші великі перемоги, які ознаменувалися крахом французького протекторату в 1956 р.

«Боротьба народу,— робить висновок автор,— принесла незалежність Марокко і повернула йому єдність, яку він втратив у 1912 році.

Інтриги імперіалістів не припиняються. Марокканський народ викриває їх, щоб зміцнити і розширити свою перемогу».

Книга патріота являє собою, безсумнівно, науковий інтерес як щодо постановки питання, так і щодо багатства наведених фактів про визвольну боротьбу марокканського народу і його історію.

Ю. О. БОЄВ.

ХРОНІКА

ВІДЗНАЧЕННЯ 40-РІЧЧЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ і 40-РІЧЧЯ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

ВИЗНА СЕСІЯ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР
У ХАРКОВІ

11—12 грудня 1957 р. у Харкові відбулася виїзна наукова сесія Інституту історії Академії наук Української РСР, присвячена 40-річчю встановлення Радянської влади на Україні.

Сесію відкрив перший секретар Харківського обкому КП України В. М. Титов. Директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касменко виголосив доповідь на тему: «Встановлення Радянської влади на Україні».

На сесії були зроблені доповіді про перший Всеукраїнський з'їзд Рад (доцент Харківського університету, кандидат історичних наук С. М. Королівський), союз робітничого класу і селянства (доктор історичних наук, професор М. А. Рубач), перші кроки соціалістичного будівництва на Україні (кандидат історичних наук І. К. Рибалка), про розквіт Української РСР в сім'ї братніх радянських народів (кандидат історичних наук П. К. Стоян). Доповідь секретаря обкому КП України А. Д. Скаби була присвячена досягненням трудящих Харківщини за 40 років Радянської влади.

Присутні на сесії вчені Києва і Харкова, викладачі і студенти місцевих вузів, працівники заводів міста тепло зустріли виступи учасників революційних подій в Харкові П. А. Заривайка і М. К. Бушева.

К. П.

ЛЬВІВ

В роботі наукових ювілейних сесій, що пройшли в усіх наукових і вищих учбових закладах Львова, а також в загальноміській сесії взяло участь багато наукових працівників і викладачів вузів, працівників Львівського раднаргоспу та промислових підприємств міста. Десятки доповідей і співдоповідей, що були прочитані на пленарних і секційних засіданнях цих сесій, були присвячені важливим питанням теорії і практики з різних галузей наук.

В галузі історичної науки найбільша кількість доповідей була присвячена Жовт-

невому повстанню, ролі Комуністичної партії і В. І. Леніна в підготовці і проведенні соціалістичної революції в Росії. Старший науковий співробітник Інституту історії АН СРСР І. Г. Биков (Ленінград) та заступник директора Інституту історії партії при МК і ММК КПРС І. Н. Васін прочитали цікаві доповіді про збройне повстання в Петрограді і Москві. Секретар Львівського обкому КП України В. Ф. Джуґало виступив з доповіддю «КПРС — нахненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і будівництва комунізму в СРСР», а викладач університету А. М. Черненко — з доповіддю «В. І. Ленін у Жовтневі дні 1917 р.».

Про участь польських і угорських революційних робітників і солдатів у боротьбі за перемогу Жовтневої соціалістичної революції в Росії говорили в своїх доповідях доценти університету ім. Ів. Франка І. І. Білякевич та М. Ф. Лебович.

Характеристичні революційно-визвольного руху, що розгорнувся в Західній Україні під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також встановленню Радянської влади в Західній Україні в 1920 р. були присвячені доповіді Б. К. Дудкевича (Львівський філіал Центрального музею В. І. Леніна), І. П. Крип'якевича, О. Ю. Карпенка (Інститут суспільних наук АН УРСР), В. С. Кульчицького, П. П. Михайлика, В. К. Осечинського, В. В. Тиса (університет ім. Ів. Франка) та ін.

З великим інтересом учасники сесії вислухали виступи старих комуністів — активних учасників Жовтневої революції і громадянської війни — М. А. Сибіркова, І. І. Семіженка, М. П. Дзури, А. І. Гляківської, М. С. Жаринова та багатьох інших, які поділилися своїми спогадами про незабутні дні боротьби за встановлення Радянської влади в нашій країні.

Велика частина доповідачів присвятила свої виступи соціалістичним перетворенням в західних областях УРСР за роки Радянської влади. З доповідями з цих питань виступили А. Т. Ващенко «Розміщення і розвиток продуктивних сил західних областей України за роки Радянської влади» (університет ім. Ів. Франка), В. П. Огонівський «Розвиток промисловості західних областей Української РСР за роки Радянської влади» (Інститут суспільних наук

АН УРСР) та ін. Цікавими були виступи директорів Львівського паровозо-вагоноремонтного і автобусного заводів Д. С. Козікова і Б. П. Кашкадамова, які розповіли про історію виникнення і перспективи розвитку цих великих промислових об'єктів радянського Львова.

Про розвиток науки і культури на Україні взагалі і в західних областях УРСР зокрема за роки Радянської влади говорили в своїх доповідях віце-президент АН УРСР академік О. Н. Шербань, Д. І. Фіголь і Л. М. Суха (Український державний музей етнографії і художнього промислу АН УРСР). Кандидат педагогічних наук Мітюров (педінститут) в доповіді «Сорок років Радянської влади» навів численні факти, що красномовно ілюстрували розвиток народної освіти у західних областях УРСР.

Ю. СЛИВКА.

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Професорсько-викладацький склад, студенти Одеського університету гідно відзначили знаменну дату в житті всього прогресивного людства — 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. В робочі плани, програми, тематику дипломних і курсових робіт заздалегідь були внесені теми, присвячені цій знаменній даті. На розширеному засіданні партійного бюро університету було обговорено та затверджено розгорнутий план заходів на честь 40-річчя Жовтневої революції.

Виконуючи цей план, наукові працівники університету підготували й провели з 21 по 23 жовтня наукову сесію. На сесії були заслухані, зокрема, такі доповіді: «Міжнародне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції» (доцент І. Г. Леонов), «40 років Великої Жовтневої соціалістичної революції та досягнення Одеського державного університету за роки Радянської влади» (ректор професор С. І. Лебедєв), «Боротьба за встановлення Радянської влади в Одесі» (доцент С. М. Ковбасюк), «Розвиток історичних наук в Одеському університеті за 40 років Радянської влади» (доцент К. Г. Мигаль), «Розвиток філологічних наук в Одеському університеті за 40 років Радянської влади» (доцент І. М. Дузь) та ін.

Конференція пройшла на високому ідейному та науковому рівні. Зроблені доповіді будуть надруковані.

З 14 по 17 жовтня проходила студентська наукова конференція. Відкрив конференцію доповіддю на тему «Комуністична партія — вождь і організатор Великої Жовтневої соціалістичної революції» секретар партійного бюро університету М. К. Симоненко. На конференції працювало шість секцій (суспільних, філологічних, геолого-географічних, хімічних, біологічних та фізико-математичних наук). Всього було прослухано та обговорено близько 50 доповідей.

Як на науковій сесії, так і на студентській конференції значна частина доповідей була присвячена питанням, зв'язаним з 40-річчям встановлення Радянської влади на Україні.

Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук Української РСР, Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова, Одеська консерваторія ім. А. В. Нежданової та Одеське відділення Українського театрального товариства спільно провели 28—30 жовтня ювілейну наукову сесію, присвячену 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Сесія розглянула питання розвитку української радянської народної поетичної творчості, музики, театру, образотворчого мистецтва, соціалістичного побуту і культури.

На сесії виступили з науковими доповідями академік АН УРСР М. Т. Рильський, народний художник СРСР дійсний член Академії художеств СРСР професор В. І. Касіян, кандидати мистецтвознавства В. Д. Довженко, М. М. Гордійчук та М. К. Йосипенко, кандидати історичних наук К. Г. Гуслиний та Г. Ю. Стельмах, кандидати філологічних наук М. О. Левченко, І. М. Дузь та багато інших.

Присвячені 40-річчю Жовтня вийшли «Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова», т. 147, серії біологічних, геолого-географічних, філологічних наук, бібліографічна серія; «Научный ежегодник за 1956 г.» — науково-інформаційне видання, в якому вміщені окремі статті і попередні повідомлення про результати науково-дослідних робіт, а також анотації робіт, виконаних у 1956 р.

Крім цього, має вийти ряд збірок: «Розвиток науки в Одеському університеті за 40 років Радянської влади», «Молоді вчені університету до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Збірник наукових праць, присвячених 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (кафедри історичного факультету та кафедра історії КПРС)». Окремий збірник наукових праць підготували члени кафедри філософії і кафедри політекономії.

Всього буде надруковано 12 збірок загальним обсягом 170 друкованих аркушів.

Наукові працівники кафедр суспільних наук розробляють тему «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на революційно-визвольний рух країн Південно-Східної Азії». Керує цією роботою завідувач кафедри історії КПРС доцент І. Г. Леонов. Після опрацювання відповідного матеріалу буде підготовлена монографія.

Наукова бібліотека разом з кафедрами університету організувала велику виставку, присвячену 40-річчю революції в Росії та на Україні.

З метою поліпшення наукової роботи серед студентів планується провести огляд студентських наукових праць. Кращі роботи будуть надруковані в окремому збірнику і експонуватимуться на спеціальній виставці.

При університеті організовано читання циклу лекцій «40 років Жовтня», продовжуються ленінські читання, на які запрошуються старі більшовики Одеси, учасники революційних подій, передовики промисловості та сільського господарства, актори міста. Читання викликають значний інтерес не тільки у працівників університету, студентської молоді, а й взагалі у населення міста.

В свою чергу професори, доценти, студенти університету виступають з лекціями, бесідами, концертами на заводах, фабриках, підприємствах міста та в колгоспах і радгоспах Одеської області.

М. ПАВЛЮК.

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції кафедри історичного факультету Чернівецького державного університету видали збірник наукових праць. В ньому вміщені такі статті: К. Г. Ципко «Піднесення революційного руху на Буковині в 1917—1919 рр. під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції», К. Г. Ципко «Ліквідація капіталістичних і створення соціалістичних форм в народному господарстві Буковини (1940—1941 рр.)», М. О. Ліщенко «Створення і зміцнення органів Радянської влади на Буковині (1940—1941 рр.)», І. А. Грищенко «Допомога народів Радянського Союзу в колективізації сільського господарства Чернівецької області», Р. П. Ростикус «Розвиток і зміцнення вищої школи в західних областях України в післявоєнний період (1945—1955 рр.)», Д. М. Щербина «З історії народної освіти на Буковині в перші роки Радянської влади (1940—1941 рр.)» та М. А. Алекберлі «Велика Жовтнева соціалістична революція і розвиток революційного руху в Китаї».

Керівником кафедри історії СРСР доцентом К. Г. Ципко підготовлена і здана до друку монографія «Велика Жовтнева соціалістична революція і революційна боротьба трудящих Буковини за Радянську владу і возз'єднання з Радянською Україною». Керівником кафедри загальної історії доцентом М. А. Алекберлі здана до друку монографія «Хотинська війна 1620 року».

Підготовлено і здано до друку збірник документів і матеріалів «Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР (1917—1940 рр.)». В збірнику вміщено 314 документів і матеріалів Державного архіву Чернівецької області, Центрального державного військово-історичного архіву, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, архіву Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу ІМЛ при ЦК КПРС.

Кафедрами суспільних наук видані «Наукові записки», присвячені 40-річчю Великої Жовтня. В збірнику вміщені статті Т. М. Сопільнюка «Вирішальна роль трудящих мас у боротьбі за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції», К. Ф. Ліщенко «В. І. Ленін про можливість мирного розвитку революції в Росії», В. М. Малишка «До питання про розвиток революційного робітничого руху на Буковині під впливом Великої Жовтня», О. А. Чернушенка «З історії боротьби трудящих Радянської Буковини проти німецько-фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни», В. А. Свірського «Діалектика необхідності і свободи в радянському соціалістичному суспільстві», М. Т. Шепети «Роль жінки в розвитку соціалістичного сільського господарства Буковини», І. І. Кобиляцького «Трудова підготовка учнів середньої школи».

На науковій сесії, присвяченій 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відбулася з 23 по 28 жовтня, членами історичних кафедр були прочитані доповіді: «Велика Жовтнева соціалістична революція і піднесення революційного руху на Буковині» (доцент К. Г. Ципко), «До питання розвитку революційного робітничого руху на Буковині під впливом Великої Жовтня» (кандидат історичних наук В. М. Малишко), «Возз'єднання Буковини з УРСР та перші заходи Радянської влади по соціалістичній перебудові народного господарства» (доцент К. Г. Ципко), «Створення і зміцнення органів Радянської влади на Буковині в 1940—1941 рр. (кандидат історичних наук М. О. Ліщенко)», «Допомога народів Радянського Союзу в культурному будівництві на Буковині в 1940—1941 рр.» (доцент І. А. Грищенко), «Колективізація сільського господарства Чернівецької області» (кандидат історичних наук О. М. Пономарьов) та ін.

На науковій сесії виступили також з доповідями секретар Чернівецького обкому КПУ І. К. Фесенко на тему «Боротьба партійних організацій і всіх трудящих Чернівецької області за перетворення в життя історичних рішень XX з'їзду КПРС по дальшому розвитку промисловості та сільського господарства» і старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР кандидат історичних наук І. І. Компанієць на тему «Ідеї Великої Жовтня на західно-українських землях (1917—1920 рр.)».

Р. М. ВОЛКОВ.

СТАЛІНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

В інституті працює 20 істориків, у тому числі на кафедрі марксизму-ленінізму п'ять чоловік і на кафедрі історії п'ятнадцять чоловік. Готуючись до гідної зустрічі 40-ої роковини Великої Жовтня, кафедри переглянули свої плани науково-дослідної роботи і накреслили ряд заходів, які успішно виконували на протязі усього 1957 р.

Розробляючи питання історії КПРС і історії СРСР радянського періоду, члени кафедр інституту підготували і опублікували ряд статей головним чином на місцеві теми. Так, завідувач кафедрою марксизму-ленінізму кандидат історичних наук доцент Є. А. Курдюмова написала популярну брошуру «Что дала Октябрьская социалистическая революция трудящимся нашей страны», яка була видана обласним відділом Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР. Є. А. Курдюмова підготувала також книжку «Донецкая партийная организация в годы восстановительного периода 1921—1925 гг.», яку випустило Сталінське обласне видавництво до 40-ої річниці Жовтня.

Автор цих рядків до сорокової річниці Жовтня підготував книжку «Очерки истории партийной организации Сталинской области в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.», яка прийнята до друку обласним видавництвом.

За ініціативою Сталінського міськкому КП України підготовлений і зараз друкується міжвузівський збірник наукових праць кафедр суспільних наук інститутів міста, в якому зокрема вміщено статтю І. Омеляненка «Борьба комсомола Сталинской области в тылу врага».

Колектив Сталінського педагогічного інституту підготував і здав до друку VI збірник «Ученых записок», присвячений Великій Жовтневій соціалістичній революції. Серед статей збірника — праці істориків: «Борьба за власть Советов на Украине» (І. І. Колодяжного), «О партийном подполье и партизанском движении в Сталинской области в годы Великой Отечественной войны» (І. Я. Омеляненка), «Вопросы пролетарского интернационализма в курсе новой истории IX класса средней школы» (доцента А. С. Лисянского).

Кафедри марксизму-ленінізму і історії взяли діяльну участь у проведенні наукової сесії і теоретичної студентської конференції.

30—31 жовтня 1957 р. в інституті була проведена ювілейна наукова сесія, присвячена 40-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, на якій члени кафедр марксизму-ленінізму і історії виступили з доповідями. Кандидат філософських наук Н. В. Смирнов прочитав доповідь «Перемога Жовтня — торжество ленинської теорії соціалістичної революції», а кандидат історичних наук доцент Н. П. Долинин зробив доповідь на тему: «Досягнення радянської історичної науки за 40 років у галузі вітчизняної історії».

У ювілейний рік активізували свою діяльність наукові студентські гуртки. 28—29 жовтня 1957 р. під керівництвом кафедр суспільних наук була проведена теоретична студентська конференція, присвячена 40-й річниці Великої Жовтневої революції. На конференції було прочитано вісім доповідей. Великий інтерес викликала зокрема доповідь студентки IV курсу історико-філологічного факультету В. В. Гержеван

«Перший з'їзд Рад на Україні», студента IV курсу того ж факультету О. А. Мурзенка «Борьба за встановлення Радянської влади в Донбасі», а також доповідь студентки III курсу того ж факультету І. А. Помелової «Молодь Донбасу в період Жовтневої революції» та ін. Наукові студентські гуртки почали вивчати і писати історію заводів: машинобудівного заводу ім. 15-річчя комсомолу Донбасу і металургійного заводу ім. Й. В. Сталіна.

Міським комітетом КП України була проведена загальноміська конференція наукових працівників, присвячена 40-річчю Жовтня, на якій була організована виставка наукових праць викладачів інститутів. Наші кафедри представили на виставку понад 20 праць.

Підготовка до свят і саме святкування 40-ої річниці Жовтня значно пошквалили науково-дослідну роботу на історичних кафедрах і викликали підвищений інтерес у студентів до вивчення історії. Цьому в значній мірі сприяла організація зустрічей студентів з старими більшовиками — учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції в Донбасі. Відбулося дві таких зустрічі, під час яких із спогадами виступили старі більшовики В. А. Ворганов — член КПРС з 1914 р., І. П. Дерев'яно, М. І. Поняков, П. І. Сергеев — члени КПРС з 1917 р.

І. Я. ОМЕЛЯНЕНКО.

ПОЛТАВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Готуючись до всенародного свята, викладачі кафедри пошквалили наукову роботу. Доцент С. О. Данішев здав до друку монографію про боротьбу за встановлення Радянської влади на Полтавщині. У збірнику Інституту історії АН УРСР надруковано статтю кандидата історичних наук С. Х. Каган про селянський рух на Київщині влітку і восени 1917 р.

Закінчив роботу над монографією доцент М. Й. Чупрун. Його монографія присвячена видатному діячеві французької буржуазної революції Сен-Жюсту. За вказівкою Міністерства вищої освіти СРСР Видавництво Харківського державного університету ім. М. Горького запланувало надрукувати працю М. Й. Чупруна протягом найближчого часу.

Загалом викладачі кафедри історії закінчили і здали до друку 16 наукових праць.

Викладачі кафедри та студенти історико-філологічного факультету внесли певний вклад і в ідеологічну роботу серед учителів шкіл та громадськості області. З лекціями перед трудящими м. Полтави і області багато разів виступали доценти М. О. Медведська, П. М. Денисовець, С. О. Данішев, В. Є. Лобурець та ін.

Поліпшився зв'язок кафедри з учителями середніх шкіл. У Карлівському, Кобеляцькому, Котелевському та Решетилівсько-

му районах, Полтавської області, проведено візні засідання наукових працівників кафедр разом з учителями історії всіх шкіл районів, присвячені 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. На цих засіданнях були прочитані доповіді про боротьбу за встановлення Радянської влади на Україні, про революційні події на Полтавщині, а також давались консультації викладачами кафедр з питань викла-

дання різних курсів історії в середній школі.

При кафедрі працює історичний гурток. На гуртку систематично ставляться наукові повідомлення студентів з історії революційного руху на Полтавщині, про героїчну боротьбу комсомолу на фронтах громадянської війни, обговорюються методологічні розробки уроків з історії.

Г. І. КУЛИК

ЗУСТРІЧ-НАРАДА СПІВРОБІТНИКІВ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АН УРСР З ІСТОРИКАМИ м. ХАРКОВА

11—12 грудня 1957 року в м. Харкові відбулася візна наукова сесія Інституту історії АН УРСР, присвячена 40-річчю встановлення Радянської влади на Україні, організована спільно з Харківською обласною ювілейною комісією. Користуючись нагодою, учасники сесії — члени вченої ради Інституту історії АН УРСР провели нараду з істориками м. Харкова — викладачами Харківського державного університету ім. О. М. Горького. Зустріч-нарада істориків Києва і Харкова мала інформаційно-координаційний характер.

Заступник директора Інституту історії АН УРСР проф. Ф. Є. Лось докладно охарактеризував роботу інституту за останні роки, познайомив присутніх з тематикою, над якою працюють наукові співробітники інституту, а також з планами науково-дослідної роботи інституту на найближче майбутнє. Проф. Лось поставив на обговорення питання про можливість перейняття досвіду Інституту історії АН СРСР, який з метою більш глибокого і ефективного вивчення найбільш актуальних і важливих проблем історичної науки практикує періодичне скликання вчених рад по проблемах. Такі вчені ради об'єднують істориків різних місць країни — спеціалістів, що працюють над аналогічними або суміжними проблемами історичної науки. Наприклад, нещодавно у Москві було проведено засідання вченої ради Інституту історії АН СРСР, присвячене історичним передумовам Великої Жовтневої соціалістичної революції. В роботі вченої ради взяла участь історик Москви, Ленінграда, Києва та ряду інших міст Радянського Союзу.

Завідуючий кафедрою історії СРСР Харківського державного університету ім. О. М. Горького кандидат історичних наук доцент С. М. Королівський розповів про ту велику за обсягом і важливу за своїм значенням науково-дослідницьку роботу, яку проводять 14 працівників університетських кафедр історії СРСР та УРСР. Хронологічні межі, між якими знаходиться коло їх науково-дослідницьких інтересів, охоплюють період від Великої Жовтневої соціалістичної революції до завершення побудови в СРСР фундаменту соціалізму. Зосередження зусиль істориків над вивченням одного періоду, на думку доц. Королівського,

є запорукою серйозних, глибоких і плодотворних наслідків дослідницької роботи.

Проф. М. А. Рубач (Інститут історії АН УРСР), відзначивши великий доробок харківських істориків, разом з тим висловив свій сумнів з приводу доцільності зосередження всіх членів кафедр історії СРСР і УРСР Харківського державного університету над вивченням проблем історії України радянського періоду: адже тим самим дослідницька робота для деяких істориків відривається від тих викладовських курсів, які вони читають студентам, внаслідок чого ці викладачі не мають повної можливості використати досягнуті ними результати в дослідницькій роботі для поглиблення своїх викладовських курсів. Проф. Рубач звернув увагу на те, що при загальній великій кількості підготовлюваних істориків вищої кваліфікації за останні роки виявилася недостача в галузі спеціалістів по раннім етапам історії СРСР та УРСР (період Київської Русі, період XIII—XV ст. ст.). В зв'язку з цим проф. Рубач пропонує поряд з глибоким вивченням студентами історії радянського суспільства звернути також увагу на опанування студентами знаннями ранніх періодів історії СРСР та УРСР. Щодо координації в галузі історичної науки, то проф. Рубач підтримав думку проф. Лося про доцільність створення на Україні «проблемних» вчених рад.

Доц. М. К. Колісник (Харків) у своєму виступі заявив, що він вважає зовсім ненормальним таке становище, коли історики України за останні роки жодного разу не зустрічалися в республіканському масштабі для обговорення актуальних проблем історичної науки. В той час, як спеціалісти майже всіх інших галузей науки періодично скликають подібного роду наради, історики по незрозумілим причинам цього не практикують.

Доц. А. Г. Слюсарський (Харків) у своєму виступі підкреслив, що всі працівники кафедр історії СРСР та УРСР Харківського університету в своїй науково-дослідницькій роботі працюють виключно над радянським періодом історії України. Це обумовлено, в першу чергу, погано налагодженою координацією між істориками, які живуть і працюють в різних місцях країни. Однак він визнав слухність

зауваження проф. Рубача про те, щоб відповідна частина членів кафедр історії СРСР та УРСР працювала над дослідженням проблем історії нашої країни в дорадянський період. Доц. Слюсарський вважає доцільним в найближчий час зібрати нараду істориків України для обговорення I тома «Історії Української РСР», виданого двома виданнями в 1953 і 1955 рр. Після виходу в світ II тома «Історії Української РСР» варто було б на широкій нараді республіканського масштабу обговорити і цю працю.

Доц. І. Л. Шерман (Харків) висловив думку, що найкращим видом координації, контактів між істориками різних міст України є підготовка «проблемних» збірників документів або досліджень. Інститут історії АН УРСР вже має досвід підготовки таких збірників (збірник документів «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни», виданий до 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції; підготовлений до видання також археографічний збірник з історії колективізації на Україні та ін.). Треба такого роду контакти київських істориків з істориками інших міст України всемірно вітати і розширювати.

Ряд виступаючих істориків Харкова пред'явив претензії до Інституту історії АН УРСР як до науково-дослідницької установи. Зокрема, доц. М. К. Колісник, висловивши свій жаль з приводу того, що й досі немає сталої програми курсу історії УРСР для вузів, закликав працівників Інституту історії АН УРСР, як членів най-

більш кваліфікованого наукового колективу в галузі історії України, створити нарешті таку програму.

Доц. І. К. Рибалка висловив аналогічну думку щодо проспекту з історіографії та джерелознавства.

З інформаційними повідомленнями про роботу очолюваних ними кафедр археології, стародавніх і середніх віків та новітньої історії університету на нараді виступили проф. К. Є. Гриневич і проф. А. П. Ковалевський.

Підсумовуючи наслідки проведеної наради істориків Інституту історії АН УРСР та Харківського державного університету ім. О. М. Горького, директор Інституту історії АН УРСР О. К. Касименко подякував учасників наради за слушні і цінні зауваження та пропозиції, спрямовані на дальший розвиток історичної науки. Тов. Касименко вказав, що зараз перед колективом Інституту історії АН УРСР стоїть важливе і почесне завдання створення багатотомної «Історії України», і висловив надію, що харківські історики також візьмуть активну участь у підготовці цього видання. Важливі питання, зв'язані з створенням багатотомної «Історії України», будуть предметом обговорення на республіканській конференції істориків, яку Інститут історії АН УРСР намітив скликати восени 1958 р. Звичайно, ця конференція відіграє велику роль в справі координації науково-дослідної роботи в галузі історії України взагалі.

В. Г. САРБЕН

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, ВМІЩЕНИХ В ЖУРНАЛІ В 1957 р.

ПЕРЕДОВІ

№ жур-
налу

Від редакційної колегії 1

СТАТТІ

Л. Л. Берлін і Й. Ш. Чорномаз (Харків) — Початок соціалістичних перетворень в промисловості України (листопад 1917 — березень 1918 р.)	3
І. П. Богодист (Дніпропетровськ) — Соціалістична перебудова західно-українського села	2
Ю. М. Гамрецький — Харківський паровозобудівний завод в період підготовки Жовтневої революції (лютий—жовтень 1917 р.)	2
П. Я. Голуб (Москва) — Революційні події на Південно-Західному фронті напередодні Жовтневої революції	1
О. Ю. Карпенко (Львів) — Встановлення Радянської влади у Східній Галичині в 1920 р.	3
А. В. Лихолат — Комуністична партія — організатор перемоги соціалістичної революції на Україні!	2
В. І. Неточаєв (Ужгород) — Діяльність Рад на Закарпатті в 1919 р.	1
Н. П. Первак — Робітники Донбасу в період мирного розвитку революції (березень—червень 1917 р.)	1
В. І. Петров — Відновлення і зміцнення партійних організацій на Україні після розгрому Денікіна	2
Р. Г. Симоненко — Відгуки в США на революційну боротьбу народів Росії в березні—жовтні 1917 р.	1
М. І. Супруненко — Участь трудящих України в підготовці соціалістичної революції	1
Л. О. Суярко — Утворення Союзу РСР — подія великого міжнародного значення	3
В. М. Терлецький — Більшовики Києва в боротьбі за створення і зміцнення Рад в 1917 р.	2

ПОВІДОМЛЕННЯ

І. Д. Бойко — До сторіччя з дня народження видатого українського історика Д. І. Багалія	2
Л. І. Кангун (Одеса) — З історії одеської Червоної Гвардії	3
П. І. Кравчук (Торонто, Канада) — П'ятдесятиріччя української робітничо-фермерської преси в Канаді	2
І. П. Крип'якевич (Львів) — Соціально-політичні погляди Богдана Хмельницького (до 300-річчя з дня смерті)	1
І. А. Петерс — Югославські комуністи в Радянській Росії в 1918—1920 рр.	2
Я. І. Штернберг (Ужгород) — Діяльність угорських комуністів у Києві в 1919 р. та їх газета «Vörös ujság»	1
А. Д. Ярошенко — Участь китайських червоногвардійців у боротьбі за владу Рад на Україні в 1917—1920 рр.	3

ДОКУМЕНТИ

В. В. Грабовецький (Львів) — Новий документ про загибель Олексія Довбуша	3
Т. М. Колішер, В. С. Коновалова — До історії революційного руху в частинах Південно-Західного фронту в 1917 р.	3

- В. П. Місюра, М. М. Озимок — Загальний політичний страйк в грудні 1920 р. на Закарпатті 3
 В. І. Шелудченко — До історії робітничого руху на Україні на початку 1917 р. 1

СПОГАДИ

- М. О. Савельєв — Петров — На шляхах до Великого Жовтня (із спогадів члена Київського комітету РСДРП(б)) 1
 І. Т. Савицький — Російські війська у Франції 2
 І. Г. Салай (Москва) — З історії боротьби проти німецько-австрійських окупантів на Україні в 1918 р. 3
 Є. В. Тарле — Спогади про навчання в Херсонській гімназії 1

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- В. С. Ватуля (с. Остап'є, Полтавської обл.) — Публікації документів з історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Україні (короткий огляд) 1
О. Д. Война — Про деякі сучасні фальсифікації історії Радянської України в буржуазній історичній літературі 1
 А. П. Гриценко, М. Д. Семенчук — Огляд дисертацій, присвячених перемозі Жовтневої революції і встановленню Радянської влади на Україні 2
 М. Ю. Марківський (Львів) — Книги про піднесення революційного руху в Західній Україні під впливом ідей Великого Жовтня 3
 В. З. Сердюк — Брошури про революційний рух на Україні в період Жовтневої революції та в роки громадянської війни 3
 А. М. Шлепаков — Англо-американська буржуазна історіографія про возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі 2
 І. Б. Шоскін — Газета «Вісник Української Народної Республіки» (грудень 1917 — квітень 1918 р.) 3

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- Б. М. Бабій — Збірник документів і матеріалів про радянське будівництво на Україні в 1919—1920 рр. 2
 М. Т. Бортнічук, Н. Ю. Костриця, Ф. П. Остапенко — Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни 3
 І. Л. Бутич — Нові публікації джерел з історії боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні 2
 А. О. Введенський, В. А. Дядиченко — Важлива галузь історичної науки 3
 В. А. Жебокрицький, А. Ф. Кізченко — Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн 3
 І. І. Компанієць — Ювілейний номер «Наукових записок» Ужгородського державного університету 2
 С. О. Ктітарев — Київська соціал-демократична організація напередодні революції 1905—1907 рр. 3
 М. М. Липовченко, В. М. Орлов — Збірник праць викладачів історії КПРС Київського університету 2
 Л. В. Олійник (Полтава) — Місце і роль Запорозької Січі в історії України 1
 В. С. Савченко — Українські буржуазні націоналісти на службі американського імперіалізму 3
 В. М. Самофалов, Г. М. Мултих — Перші брошури з серії «З'їзди і конференції Комуністичної партії України» 1
 І. І. Слин'ко — Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні 2
 Ф. П. Шевченко — Роль народних мас, класів, партій і особи в історії 1
 К. Й. Ямпольський — В. І. Ленін про Україну 1

НОТАТКИ ПРО КНИГИ

- І. П. Крип'якевич — Праці німецьких славістів 3
 Ф. Ш. — Праці мовознавців з топоніміки 3
 Ю. О. Боєв — Книги, що викривають колонізаторську політику французького уряду 3

ПО СТОРІНКАХ ІСТОРИЧНИХ ЖУРНАЛІВ

Г. П. К о р о т а є в с ь к и й — Спеціальний номер німецького історичного журналу, присвячений 40-річчю Жовтневої революції	3
І. М. К у л і н и ч — Болгарський історичний журнал про роль географічного фактора в розвитку суспільства	3

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

М. І. Н а у м о в — Про деякі недоліки у висвітленні історії партизанського руху	2
--	---

ХРОНІКА

ПІДГОТОВКА ДО 40-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

М. В. Д е м ч е н к о — Історико-філософський факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка	1
Т. М. К о л і ш е р — Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КППРС	1
О. П. Л о л а — Інститут історії Академії наук Української РСР	1
Л. О. О л е с н е в и ч (Львів) — Інститут суспільних наук АН УРСР	1
Ю. О. С л ю с а р е н к о — Вища партійна школа при ЦК КП України	1

ВІДЗНАЧЕННЯ 40-РІЧЧЯ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Н. І. Г а л е н ч и к (Мінськ) — Інститут історії Академії наук Білоруської РСР	2
П. К. — Київська загальноміська ювілейна наукова сесія	2
С. К. (Харків) — Історичні кафедри Харківського університету	2
Є. М. С к л я р е н к о — Виїзна сесія Інституту історії АН УРСР у Ворошиловграді	2
С. М. (Чернігів) — Державний архів Чернігівської області	2

ВІДЗНАЧЕННЯ 40-РІЧЧЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ І 40-РІЧЧЯ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Р. М. В о л к о в (Чернівці) — Чернівецький державний університет	3
А. П. Є в т у ш е н к о — Київський державний історичний музей	3
Г. І. К у л и к (Полтава) — Полтавський педагогічний інститут	3
І. Я. О м е л ь я н е н к о (Сталіно) — Сталінський педагогічний інститут	3
К. П. — Виїзна сесія Інституту історії АН УРСР у Харкові	3
М. П а в л ю к (Одеса) — Одеський державний університет	3
Б. С л и в к а (Львів) — Львів	3

РІЗНІ СТАТТІ І ЗАМІТКИ

Ів. Б. — Кушова нарада істориків-архівістів у м. Харкові	1
Я. І с а є в и ч (Львів) — 60-річчя доктора історичних наук Д. Л. Похилевича	2
Л. К. (Ужгород) — Вивчення проблем історії Угорщини в Ужгородському університеті	2
А. В. С а н ц е в и ч — Республіканські педагогічні читання з історії, присвячені 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції	1
В. Г. С а р б е й — Зустріч-нарада співробітників Інституту історії АН УРСР з істориками м. Харкова	3
Г. Х р а б а н (Умань) — Скарб римських монет в Уманському краєзнавчому музеї	2

ЗМІСТ

СТАТТІ

- Л. І. БЕРЛІН і П. Ш. ЧОРНОМАЗ* (Харків) — Початок соціалістичних перетворень в промисловості України 3
- О. Ю. КАРПЕНКО* (Львів) — Встановлення Радянської влади у Східній Галичині в 1920 р. 21
- Л. О. СУЯРКО* — Утворення Союзу РСР—подія великого міжнародного значення 35

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Л. І. КАНГУН* (Одеса) — З історії одеської Червоної Гвардії 52
- А. Д. ЯРОШЕНКО* — Участь китайських червоногвардійців у боротьбі за владу Рад на Україні в 1917—1920 рр. 58

ДОКУМЕНТИ

- Т. М. КОЛИШЕР, В. С. КОНОВАЛОВА* — До історії революційного руху в частинах Південно-Західного фронту в 1917—1918 рр. 67
- В. П. МІСЮРА, М. М. ОЗИМОК* (Берегово, Закарпатської області) — Загальний політичний страйк в грудні 1920 р. на Закарпатті 80
- В. В. ГРАБОВЕЦЬКИЙ* (Львів) — Новий документ про загибель Олекси Довбуша 96

СПОГАДИ

- І. Г. САЛАЙ* (Москва) — З історії боротьби проти німецько-австрійських окупантів на Україні в 1918 р. 99

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- І. Б. ШОСКІН* — Газета «Вісник Української Народної Республіки» (грудень 1917—квітень 1918 р.) 102
- В. З. СЕРДЮК* — Брошури про революційний рух на Україні в період Жовтневої революції та в роки громадянської війни 109
- М. Ю. МАРКІВСЬКИЙ* (Львів) — Книги про піднесення революційного руху в Західній Україні під впливом ідей Великого Жовтня 111

ПО СТОРІНКАХ ІСТОРИЧНИХ ЖУРНАЛІВ

- Г. П. КОРОТАЄВСЬКИЙ* — Спеціальний номер німецького історичного журналу, присвячений 40-річчю Жовтневої революції 117
- І. М. КУЛІНИЧ* — Болгарський історичний журнал про роль географічного фактора в розвитку суспільства 119

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ, А. Ф. КІЗЧЕНКО* — Великий Жовтень і революційний рух народів зарубіжних країн 122
- М. Т. БОРТНІЧУК, Н. Ю. КОСТРИЦЯ, Ф. П. ОСТАПЕНКО* — Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни 127
- С. О. КІТАРЄВ* — Київська соціал-демократична організація напередодні революції 1905—1907 рр. 131
- А. О. ВВЕДЕНСЬКИЙ, В. А. ДЯДИЧЕНКО* — Важлива галузь історичної науки 134
- В. С. САВЧЕНКО* — Українські буржуазні націоналісти на службі американського імперіалізму 138

НОТАТКИ ПРО КНИГИ

- І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ* (Львів) — Праці німецьких славістів 147
- Ф. Ш.* — Праці мовознавців з топоніміки 147
- Ю. О. БОЄВ* — Книги, що викривають колонізаторську політику французької буржуазії 149

- ХРОНІКА** 151
- Алфавітний покажчик матеріалів, опублікованих в журналі за 1957 р. 157

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Л. И. БЕРЛИН** и **И. Ш. ЧЕРНОМАЗ** (Харьков) — Начало социалистических преобразований промышленности Украины 3
- А. Е. КАРПЕНКО** (Львов) — Установление Советской власти в Восточной Галиции в 1920 г. 21
- Л. А. СУЯРКО** — Образование Союза ССР — событие большого международного значения 35

СООБЩЕНИЯ

- Л. И. КАНГУН** (Одесса) — Из истории одесской Красной Гвардии 52
- А. Д. ЯРОШЕНКО** — Участие китайских красногвардейцев в борьбе за власть Советов на Украине в 1917—1920 гг. 58

ДОКУМЕНТЫ

- Т. М. КОЛИШЕР, В. С. КОНОВАЛОВА** — К истории революционного движения в частях Юго-Западного фронта в 1917—1918 гг. 67
- В. П. МИСЮРА, М. М. ОЗИМОК** (Берегово, Закарпатской области) — Всеобщая политическая стачка в декабре 1920 г. на Закарпатье 80
- В. В. ГРАБОВЕЦКИЙ** (Львов) — Новый документ о гибели Олексы Довбуша 96

ВОСПОМИНАНИЯ

- И. Г. САЛАИ** (Москва) — Из истории борьбы против немецко-австрийских оккупантов на Украине в 1918 г. 99

ОБЗОРЫ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

- И. Б. ШОСКИН** — Газета «Вісник Української Народної Республіки» (декабрь 1917—апрель 1918 г.) 102
- В. З. СЕРДЮК** — Брошюры о революционном движении на Украине в период Октябрьской революции и в годы гражданской войны 109
- М. Е. МАРКОВСКИЙ** (Львов) — Книги о подъеме революционного движения в Западной Украине под влиянием идей Великого Октября 111

ПО СТРАНИЦАМ ИСТОРИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

- Г. П. КОРОТАЕВСКИЙ** — Специальный номер немецкого исторического журнала, посвященный 40-летию Октябрьской революции 117
- И. М. КУЛНИЧ** — Болгарский исторический журнал о роли географического фактора в развитии общества 119

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

- В. А. ЖЕБОКРИЦКИЙ, А. Ф. КИЗЧЕНКО** — Великий Октябрь и революционное движение народов зарубежных стран 122
- М. Т. БОРТНИЧУК, Н. Е. КОСТРИЦА, Ф. П. ОСТАПЕНКО** — Советское и культурное строительство на Украине в первые годы борьбы за социалистическую индустриализацию страны 127
- С. А. КТИТАРЕВ** — Киевская социал-демократическая организация накануне революции 1905—1907 гг. 131
- А. А. ВВЕДЕНСКИЙ, В. А. ДЯДИЧЕНКО** — Важная отрасль исторической науки 134
- В. С. САВЧЕНКО** — Украинские буржуазные националисты на службе американского империализма 138

ЗАМЕТКИ О КНИГАХ

- И. П. КРИПЯКЕВИЧ** (Львов) — Работы немецких славистов 147
- Ф. Ш.** — Работы языковедов по топонимике 147
- Ю. А. БОЕВ** — Книги, разоблачающие колонизаторскую политику французской буржуазии 149
- ХРОНИКА** 151
- Алфавитный указатель материалов, опубликованных в журнале в 1957 г. 157